JANUSZ KURTYKA

Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku

Terytorium i status lenny Podola pod rządami Koriatowiczów

Źródła stosunkowo późno odnotowują po raz pierwszy Podole i jego główne ośrodki. Przyczyną tego stanu rzeczy było z pewnością peryferyjne położenie tej ziemi względem okolicznych starych organizacji państwowych – Rusi Kijowskiej (później także Rusi Halicko-Włodzimierskiej), Polski i Węgier. Dla kształtowania się osadnictwa istotne było także sąsiedztwo od wschodu, południowego wschodu i południa rozległych obszarów stepowych penetrowanych przez kolejne fale ludów koczowniczych. Wedle *Powieści minionych lat* obszary pomiędzy Bohem i Dniestrem aż po Dunaj zamieszkiwały w X w. słowiańskie plemiona Tywerców i Uliczów, których grody przetrwały do następnego stulecia. Od XIII w. na obszarze późniejszego Podola zarysowuje się wzdłuż rzeki Uszycy podział na Pobożе na wschodzie i Podniestrze na zachodzie. To ostatnie w XIII w. zwane było Poniżem (Poniziem), który to termin można uważać za źródłosłów późniejszej nazwy całego Podola. W połowie XII w. część wschodnia (Międzyboż wraz z Bożskiem, Kotielnicą i dwoma innymi bezimiennymi grodami) podlegała księstwu kijowskiemu, następnie zaś cały obszar późniejszego Podola znalazł się w orbicie wpływów księstwa halicko-włodzimierskiego (zjednoczonego przez kniazia Romana Mścisławicza w 1199 r.), przy czym w dobie ustawicznych walk wewnętrznych w XII–XIII w. część wschodnia wykazywała związki z Wołyniem

i ciążyła ku Włodzimierzowi Wołyńskiemu, część zachodnia zaś związana była z Haliczem[1].

Najwcześniej odnotowanym grodem była położona na pograniczu ziemi halickiej i Podola Trembowla, na mocy ugody lubeckiej w 1097 r. objęta przez kniazia Wasylka Rościsławicza, brata Wołodara przemyskiego. W rękach tej linii Rurykowiczów pozostawały na pewno także znaczne obszary

---

[1] Tywercy i Ulicze: *Latopis Nestora* [Powieść minionych lat] [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. I, wyd. A. Bielowski, Lwów 1864, s. 558; Z. Hilczer-Kurnatowska, *Tywercy* [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VI, Wrocław 1977, s. 245; taż, *Ulicze*, tamże, s. 260–261; H. Paszkiewicz, *Początki Rusi*, Kraków 1996, s. 61–65 (wątpi w słowiańskość obu plemion). Dzieje Podola zarysowują: N. Molčanovskij, *Očerk izviestij o podolskoj zemle do 1434 goda (preimuščestvienno po letopisjam')*, Kiev 1885, s. 70–93; A. Przeździecki, *Podole, Wołyń, Ukraina: Obrazy miejsc i czasów*, t. I–II, Wilno 1840–1841; J. A. Rolle, *Materiały do topografii i statystyki lekarskiej Podola*, „Tygodnik Lekarski", R. 1864–1865 i osobna odbitka; tenże, *Zameczki podolskie na kresach multańskich*, t. I–III, Kraków-Warszawa 1872–1881; M. Simaškevič, *Rimskoje katoličestvo i jego jerarchija v Podolii*, Kamenec Podolskij 1872; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności", t. VII, Kraków 1877, s. 1–146; A. Jabłonowski, *Podole u schyłku wieku XV*, „Ateneum" (Warszawa) 1880, t. II, s. 526–545, ib. t. III, s. 87–105, 328–351 (i tenże, *Pisma*, t. IV, Warszawa 1911); tenże, *Podole starożytne przed wcieleniem onego do byłej Rzeczypospolitej*, „Ateneum" 1887, t. I, s. 498–513, ib. t. II, s. 126–154; tenże, *Wołyń a Podole wobec samych siebie na łonie skonsolidowanej ostatecznie Rzpltej, u schyłku XVI wieku*, „Ateneum" 1889, t. IV, s. 209–223; tenże, *Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1912; M. Vladimirskij-Budanov, *Naselenije jugo-zapadnoj Rossii ot vtoroj poloviny XV v. do Ljublinskoj Unii (1569 g.)* [w:] *Archiv jugo-zapadnoj Rossii* [dalej: *AJZR*], t. VII/2, Kiev 1890; P. N. Batjuškov, *Podolja: istoričeskoje opisanije*, Sankt Petersburg 1891, s. 1–72; M. Ljubavskij, *Oblastnoje dielenije Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremieni izdanija Piervogo litovskogo statuta. Istoričeskije očerki*, Moskva 1892, s. 57–60; F. I. Leontovič, *Očerki istorii litovsko-russkogo prava*, vyp. 1, Sankt Petersburg 1893, s. 347–393; M. Gruševs'kyj, [Wstęp do:] *Akty Barskago starostva XV–XVI v., AJZR* VIII/1, 1893, s. 1–126; tenże, *Barskoje starostvo, istoričeskije očerki (XV–XVIII v.)*, Kiev 1894 (reedycja anastatyczna: L'viv 1996), s. 1–31; tenże, *Istoria Ukraini-Rusi*, t. IV–V, Lwów 1905–1907 (IV s. 79–94, 171–193, 475–477 i w odpowiednich partiach tekstu); A. Prochaska, *Podole lennem Korony 1352–1430*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydz. Hist.-Filoz." 32, Kraków 1895, s. 256–279; A. Halban, *Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine*, Berlin 1896; L. Białkowski, *Podole w XVI wieku. Rysy społeczne i gospodarcze*, Warszawa 1920; E. Sicins'kij, *Narisi z istorii Podillja*, č. 1, Vinnicja 1927; tenże, *Oboronni zamki zachidnogo Podillja XIV–XVII st. (istorično-archeologični narisi)*, Kiïv 1928; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925; tenże, *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa 1938, s. 30–33, 264–299; T. M. Trajdos, *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434)*, Wrocław-Warszawa 1983, s. 116–168; I. P. Krip'jakievič, *Galicko-Volins'ke knjazivstvo*, Kiev 1984, s. 18, 36; I. S. Vinokur, *Istoria lisostepovogo Podnistrov'ja ta pivdennogo Pobužžja vid kam'janogo viku do seredn'ovičča*, Kiïv-Odessa 1985; M. F. Kotljar, *Formirovanije territorii i vozniknovienije gorodov Galicko-Volynskoj Rusi IX–XIII vv.*, Kiev 1985, s. 107–108; F. M. Šabul'do, *Zemli Jugo-Zapadnoj Rusi v sosta-vie Velikogo Knjažestva Litovskogo*, Kiev 1987, s. 42–87, 140; M. Krikun, *Administrativno-teritorial'nij ustrij pravoberežnoï Ukraini v XV–XVIII st. Kordoni vojevodstv v svitli džerel*, Kiev 1993, s. 6–47, 83–134; por. B. Elgort, *Křemenec, istoriko-krajeznavčij narys*, Lviv 1969; zob. też *Urzędnicy podolscy XV–XVIII wieku. Spisy*, opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka [Urzędnicy *dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, t. III/3], Kórnik 1998 [dalej: *Urz.Pod.*], oraz prace cytowane poniżej. Autor pragnie podziękować Panom dr. Janowi Tęgowskiemu i mgr. Maciejowi Wilamowskiemu za koleżeńskie uwagi do niniejszego artykułu.

późniejszego Podola, bowiem kniaź halicki i wołyński Wołodymirko (Włodzimierz) Wołodarewicz w 1144 r. poświadczony został jako pan grodów Trembowli, Uszycy nad Dniestrem i Mikulina (Mikulińca już nad Seretem), zaś do jego syna Jarosława Ośmiomysła halickiego należały w l. 1153–1158 grody Trembowla, Uszyca i Kuczelmin (k. Chocimia). Międzybóż, już w 1146 r. główny gród Poboża, w 1227 r. przypadł wraz z wołyńskim Peremiłem kniaziowi Jarosławowi Ingwarowiczowi w zamian za Łuck na Wołyniu, zaś w 1234 r. dzierżył go Borys kniaź bołochowski. Termin Poniże (Ponizie) wymieniany jest w źródłach latopisarskich od r. 1226 – tak określone zostało terytorium zatrzymane przez kniazia Mścisława Udałego po ustąpieniu z Halicza na rzecz królewicza węgierskiego Andrzeja i w 1229 r. zagarnięte przejściowo przez bojara halickiego Sudysława. Od 1240 r. odnotowywana jest Bakota, główny gród Podniestrza, wraz z całym Poniżem zajęta wówczas na szkodę kniazia Daniela Romanowicza przez halickich bojarów Dobrosława i Sudicza, wkrótce odzyskana i obroniona w 1241 r. przed atakiem kniazia Rościsława czernichowskiego. W l. 1240–1241 niszczycielskie pochody Tatarów ominęły Podole, doprowadziły natomiast do spustoszenia ziemi halickiej i Wołynia (wzmianki o zdobyciu Kamieńca odnosić należałoby raczej do grodu o tej nazwie na Wołyniu). Dopiero w 1255 r. wojewoda Milej poddał Bakotę z Poniżem bezpośrednio Tatarom, zaś kniaź halicki Daniel i jego syn Lew musieli to zaakceptować ostatecznie około 1260 r., podobnie jak utratę na rzecz Tatarów grodu Międzyboża i całego Poboża wkrótce po 1257 r.[2]

---

[2] *Powieść minionych lat*, przekład i komentarz F. Sielicki, Wrocław 1968, s. 394–403; *Polnoje Sobranije Russkich Letopisej* (dalej: *PSRL*), t. II: *Ipat'jevskaja Letopiś*, S. Petersburg 1843 [i Moskva 1962 – anastatyczna reedycja wydania: S. Petersburg 1908], 1843, s. 25, 166–167, 169, 174, 178–180, 191–192, 228–235, 298, 339 [1908/1962, szp. 466–467, 497, 750n, 753, 789, 791, 828–829]; M. D. Priselkov, *Troickaja letopis'. Rekonstrukcija teksta*, Moskva 1950, s. 185, 190–191, 219, 236–237; *Latopis kijowski 1118–1158*, przekład i komentarz E. Goranin, Wrocław 1995 [„Acta Universitatis Wratislaviensis" No 1679: „Slavica Wratislaviensia" 86], s. 39–40 (i p. 264), 122–123, 141. Latopis hustyński, skompilowany w XVII w., przeredagował i uwspółcześnił informację z 1226 r., przypisując kniaziowi Mścisławowi objęcie Kamieńca Podolskiego (zamiast Poniża; *PSRL* II 1843, s. 336). Zob. też N. Molčanovskij, *Očerk...*, s. 144–168; A. Jabłonowski, *Podole starożytne*, s. 500–513; E. Sěcinskij, *Bakota drevnjaja stolica Poniz'ja*, Kamenec Podolskij 1889; Antoni J. [Rolle], *Bakota jako stolica Ponizia w XIII stuleciu*, „Biblioteka Warszawska" październik 1891, t. IV, z. 1, s. 524–537. Na podstawie interpretacji przekazów latopisarskich już Maciej Stryjkowski nazywał Wasylka Rościsławicza księciem przemyskim i podolskim (M. Stryjkowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach... narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego*, opr. J. Radziszewska, Warszawa 1978, s. 105). Początki Kamieńca Podolskiego wymagają osobnych badań, wykraczających poza temat niniejszego artykułu. Informacje latopisarskie z XII–XIII w. dotyczyć mogą bowiem także Kamieńca na Wołyniu (Kamieńca Litewskiego), co dobrze wpasowuje się w kontekst walk toczonych przez kniaziów o Wołyń. Sporne (co do identyfikacji Kamieńca) wzmianki dotyczą informacji o przynależności w 1197 r. Peremyla i Kamieńca do włości kniazia włodzimierskiego Romana Mścisławowicza (kniazia halickiego od 1199 r.) i o schronieniu się w Kamieńcu wygnanego z Bełza Wasylka Romanowicza, pobycie Daniela Romanowicza i wyruszeniu stąd Romanowiczów na Halicz (l. 1210–1212), i szereg wiadomości późniejszych. Ostatnio, na podstawie badań archeologicznych, część badaczy ukraińskich lokalizuje ruski

Tatarzy obszary bezpośrednio sobie podporządkowane podzielili z czasem na osobne okręgi (*t'my, tumany*). Na podstawie retrogresywnej analizy wiadomości czternastowiecznych przyjmuje się, iż były to okręgi: podolski (w północno-zachodniej części późniejszego Podola), kamieniecki, bracławski, sokolski, zwinihorodski, czerkaski i inne, sięgające po wybrzeża Morza Czarnego. W ramach tego podziału ziemie składające się później na obszar Podola (Podniestrze i Poboże czyli Kamieniecczyzna i Bracławszczyzna) nie tworzyły zatem osobnej całości, a ich związek ze zhołdowanym księstwem halickim uległ zerwaniu. Po podboju tatarskim zniszczeniu uległy grody tego obszaru (istniejące zapewne już w XII w.): Bakota, Międzybóż, Uszyca, Mikulińce, Bożsk (Bożski) i inne (zapewne i Kamieniec), zburzone na rozkaz nowych zwierzchników. Ocalała natomiast sieć osadnicza, której większe nie obwarowane ośrodki były najpewniej jednocześnie siedzibami *atamanów*, reprezentujących miejscową starszyznę, którzy w okręgu (*t'mie*) odpowiadali za przekazywanie zebranej daniny na ręce chańskich baskaków (poborców podatkowych). Na koniec XIII w. datuje się ożywienie osadnictwa ruskiego, co miało doprowadzić do powstania takich ośrodków, jak Kamieniec (najpewniej ponownie zasiedlony), Bracław, Sokolec i Winnica[3].

Geograficzna treść terminu Podole w XIV–XVI w. była niejednoznaczna i w zależności od kontekstu źródłowego mogła oznaczać tereny północno-

---

gród z XII–XIII w. na obszarze późniejszego zamku dolnego w Kamieńcu Podolskim, przedmiotem zaś dyskusji jest m.in. ocena wiarygodności datowania (zestawienie poglądów i literatury: I. Vinokur, *Do pitannja pro vik Kam'jancja-Podil's'kogo* [w:] *Fortifikacija u Ukraîni. Mižnarodna konferencija z problem ochoroni fortifikacijnich sporud v Ukraîni*, Kam'janec'-Podil's'kij 1993, s. 220–21; E. Plamenic'ka, O. Plamenic'ka, *Nova koncepcija formuvannja sistemi fortifikacij Kam'jancja-Podil's'kogo v aspekti viznačennja viku mista*, tamże, s. 22–24; krytyczny wobec wczesnego datowania pozostaje J. Daškevič, *Kamenec – ešče raz* [w:] *Aus Russia mediaevalis*, V, München 1984, s. 7–19). W XIII w. głównym grodem na Poniżu na pewno była jednak Bakota. Por. też *Latopis kijowski 1159–1198*, przełożył i opracował E. Goranin, Wrocław 1988 [„Acta Universitatis Wratislaviensis" No 840: „Slavica Wratislaviensia" 40], s. 266 [odniesienie informacji z 1197 do Kamieńca Podolskiego]; *PSRL* II 1843, s. 149, 159, 167, 332, 336 [1908/1962, szp. 698–699, 729, 732]; B. Włodarski, *Polityka ruska Leszka Białego*, Lwów 1925, s. 47; tenże, *Wołyń pod rządami Rurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza*, Równe 1933 [nadbitka z „Rocznika Wołyńskiego" III], s. 30–36.

[3] Zob. przypis poprzedni oraz S. M. Kuczyński, *Sine Wody (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.)* [w:] tenże, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w.*, Warszawa 1965 (pierwsza wersja [w:] *Księga ku czci Oskara Haleckiego*, Warszawa 1935), s. 152–153 (podział na *t'my* na podstawie retrogresywnej analizy chańskich jarłyków). Z kolei F. M. Šabul'do, *Zemli Jugo-Zapadnoj Rusi*, s. 85–86 (również na podstawie jarłyków) wyróżnia jedynie *t'my*: kamieniecki, bracławski i sokolski, oraz sądzi (na podstawie dokumentu Władysława Jagiełły dla Spytka z Melsztyna z 1395 r.), iż w 2. połowie XIV w. w wyniku ewolucji systemu administracyjnego powstały okręgi wokół zamków Kamieniec, Smotrycz, Czerwonogród, Skała, Bakota, Międzybóż, Bożsk, Winnica i Trembowla. N. Molčanovskij, *Očerk...*, s. 144–168 (zwłaszcza s. 153–160), 313; A. Jabłonowski, *Podole starożytne*, s. 509–513; N. Daškevič, *Zamietki po istorii Litovsko-Russkogo gosudarstva*, Kiev 1885, s. 67–69; V. D. Otamanovs'kij, *Vinnicja v XIV–XVII stolittjach*, Vinnicja 1993, s. 39–42; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 122.

zachodnie (tatarska *t'ma* podolska bez Kamieńca i Bracławia), historyczne Podole (z Kamieńcem i Bracławiem), późniejsze Podole koronne (z Kamieńcem), wreszcie tereny aż po wybrzeże Morza Czarnego[4]. Ostateczne ukształtowanie się terytorium historycznego Podola na obszarze Podniestrza i Poboża można datować w przybliżeniu na 2. tercję XIV w. i wiązać z opanowaniem tej ziemi przez litewskich kniaziów Koriatowiczów – raczej przed 1351 niż w 1362 lub 1363 r.[5] Wedle Latopisu wielkich kniaziów litewskich z połowy XV w. i późniejszych pokrewnych wersji latopisów litewsko-ruskich, Litwini pod wodzą wielkiego księcia Olgierda (część latopisów wymienia Witolda) pokonali pod Sinymi Wodami wodzów tatarskich Chaczybeja, Kotłubugę i Dmitreja oraz zajęli Kijów (wzmiankę o Kijowie zamieszcza tylko Latopis hustyński skompilowany w XVII w.), Olgierd zaś powierzył rządy na ziemią podolską braciom Jerzemu, Aleksandrowi, Konstantemu i Fedorowi (Fiodorowi) Koriatowiczom, swym bratankom, którzy pobudowali zamki i w porozumieniu z miejscową starszyzną (*atamanami*) bronili jej odtąd przed Tatarami[6]. Jednak wiarygodność przekazu podstawowego, data (1331, 1351, 1362, 1363?) i okoliczności zajęcia Podola przez Koriatowiczów oraz związek z tym wiadomości o zdobyciu Kijowa przez Olgierda i o bitwie pod Sinymi Wodami (datowanej

---

[4] N. Molčanovskij, *Očerk...*, s. 5–7, 12–13; A. Jabłonowski, *Podole starożytne*, s. 499–500; S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 147–154 (zestawienie informacji źródłowych i stanowisk literatury); por. też J. R. Daškevič, *Podillja: viniknennja i značennja nazvi* [w:] *VIII Podil's'ka istoriko krajeznavča konferencija. Tezi dopovidej. Sekcija istorii dožovtnevogo periodu*, Kam'janec' Podil's'kij 1990, s. 58–59.

[5] Zob. K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 1–146; tenże, *Synowie Giedymina wielkowładcy Litwy. Moniwid – Narymunt – Jawnuta – Koriat*, Lwów 1881, s. 121–272; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895, s. 177–178; J. Puzyna, *Korjat i Korjatowicze*, „Ateneum Wileńskie" R. VII, 1930, z. 3–4, s. 425–454; tenże, *Korjat i Korjatowicze oraz sprawa podolska*, „Ateneum Wileńskie" R. XI, 1936, s. 61–97; tenże, *Pierwsze wystąpienia Korjatowiczów na Rusi południowej*, „Ateneum Wileńskie" R. XIII, 1938, z. 2, s. 1–68; S. Krakowski, *Korjatowicze i sprawa podolska w XIV w. w oświetleniu najnowszej historiografii polskiej*, „Ateneum Wileńskie" R. XIII, 1938, z. 1, s. 250–274; H. Paszkiewicz, *W sprawie roli politycznej Koriatowiczów na Wołyniu i Podolu*, tamże, s. 334–347; tenże, *O genezie i wartości Krewa*, s. 264–299; O. Halecki, *Koriatowicze a przodkowie Holszańskich i Czartoryskich*, „Miesięcznik Heraldyczny" 18, 1939, s. 81–88.

[6] *Latopisiec Litwy i Kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, Wilno 1827 (edycja na podstawie latopisu supraślskiego), s. 49–50. Latopisy: *PSRL* II, 1843, s. 350 (hustyński, z datą 1362), XVII, szp. 81–84 (supraślski), 99–101 (uwarowski), 170–173 (tzw. Krasińskiego), 278–279 (tzw. Tow. Archeologicznego), 327–329 (tzw. Raczyńskich), 389 (jewreinowski), 453–454 (olszewski), 496–497 (Bychowca, tu data 1351), por. *Letopisi belorusko-litovskie*, *ib.*, XXXV, Moskva 1980, s. 66, 74, 138–139, 160, 186–187, 207, 228. Informacje latopisarskie w l. 1577 i 1582 poddał dwukrotnie przeróbce Maciej Stryjkowski, opatrując je wykoncypowanymi i nierealnymi datami 1329 (M. Stryjkowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach*, s. 257, 259) i 1331 (M. Stryjkowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, wyd. M. Malinowski, t. II, Warszawa 1846, s. 6). Ta ostatnia została bezkrytycznie przyjęta przez K. Przybosia (K. Przyboś, *Urzędnicy województwa podolskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, Kraków 1994, s. 8). Por. też S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 136, 146–151 i 162–166, gdzie dokonano identyfikacji Hadżi-beja, Kutług-beja (w źródłach występują odpowiednio w l. 1392–1397 i 1382–1393) i Dymitra.

na czasy Olgierda lub Witolda) pozostają przedmiotem dyskusji w literaturze polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej. Liczniejsze głosy (N. Karamzin, V. Antonovič, K. Stadnicki, N. Molčanovskij, S. Smolka, M. Gruševs'kyj, F. Leontovič, B. Grekov i A. Jakubovskij), uznawane też w nowszych opracowaniach syntetycznych, oparte były na bezkrytycznym przekonaniu, iż przekaz latopisarski dotyczy jednego ciągu wydarzeń w 1351 roku lub (częściej) w latach 1362–1363: zwycięstwa Olgierda nad Sinymi Wodami (Siniuchą – dopływem Bohu), a w konsekwencji zajęcia i przekazania Koriatowiczom Podola, wreszcie zdobycia Kijowa. Bardziej przekonujące i oparte na szerszej podstawie źródłowej wydają się jednak poglądy (F. Brun, N. Daškevič, V.D. Smirnov, A. Prochaska, W. Abraham, S.M. Kuczyński, T.M. Trajdos), wedle których późne, bałamutne i heterogeniczne przekazy latopisarskie przemieszały wydarzenia z różnych czasów: 1) ok. 1345–1351 r. samodzielne (lub inspirowane przez Olgierda) przejęcie Podola przez tracących wpływy na Litwie Koriatowiczów, w porozumieniu z miejscową starszyzną i dla ochrony od Tatarów, słabnących po śmierci chana Uzbeka i po nieudanym najeździe na Polskę w 1341 r. (utrzymano jednak daninę tzw. „tatarszczyznę"); 2) zwycięstwo Olgierda nad Tatarami nad Sinymi Wodami (w dorzeczu Bohu i Dniepru), w toku niszczycielskiej wyprawy na Beloberežje, może zwieńczonej zdobyciem lub raczej ponownym zhołdowaniem Kijowa w 1362 (lub 1363) roku; 3) zwycięstwo Witolda nad trzema wodzami tatarskimi ok. 1397 r., w toku jednej z kampanii poprzedzających generalną bitwę nad Worsklą w 1399 r.[7]

[7] Zob. przypis 5 oraz N. Karamzin, *Istoria gosudarstva rossijskogo*, t. V, Sankt Peteresburg 1817, s. 17; F. Brun, *O poselenijach ital'janskich v Gazarii* [w:] *Trudy piervogo archeologiceskogo sj'ezda*, t. II, Moskva 1871, s. 393–394 (cyt. za S. M. Kuczyńskim); V. B. Antonovič, *Očerk istorii vielikogo knjažestva litovskogo* [w:] *Monografii po istorii Zapadnoj i Jugo-zapadnoj Rossii*, t. I, Kiev 1885, s. 125–126; N. Daškevič, *Zamietki*, s. 74–75, 84, 87–89; V. D. Smirnov, *Krymskoje chanstvo pod verchovenstvom Ottomanskoj Porty do načala XVIII v.*, Sankt Petersburg 1887, s. 160–163; N. Molčanovskij, *Očerk...*, s. 175–182; S. Smolka, *Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny", t. VIII, 1890, s. 1–56; M. Gruševs'kyj, *Očerk istorii Kievskoj zemli*, Kiev 1891, s. 490–494; tenże, *Istoria Ukraini-Rusi*, t. IV, s. 73–94, 170–177, 456–457, 475–476; F. I. Leontovič, *Očerki...*, s. 183–184, 347–354; A. Prochaska, *Podole*, s. 256–257, 260–261; W. Abraham, *Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci 250. rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza w roku 1661*, t. I, Lwów 1912, s. 1–5; S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 135–180 (tu zestawienie źródeł i poglądów); B. Grekov, A. Jakubowskij, *Złota Orda i jej upadek*, Warszawa 1953, s. 228; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 117–121 (omówienie dyskusji). Data 1363 r. zawarta jest we wzmiance Latopisów nikonowskiego i rogożskiego (*PSRL* XI, s. 2 i XV/1, s. 75; S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 167) o spustoszeniu przez Olgierda Sinych Wód i Beloberežja. Z kolei H. Paszkiewicz, *O genezie...*, s. 30–32, 270–293, przyjmuje, iż Koriatowicze zostali osadzeni na Podolu przez Olgierda ok. 1362/1363 r. lub nawet po 1370 r., wcześniej zaś, po pozbawieniu ich ojca dzielnicy nowogródzkiej na Litwie, mogli z woli Olgierda dzierżyć Wołyń i Chełmszczyznę w l. 1352–1362; tenże badacz (s. 293–299) uważa, iż Kijów był zależny od Litwy już przed 1360 r., zaś wyprawa sinowodzka Olgierda skierowana była z Wołynia na południe i pozostawała w związku z osadzeniem na Podolu Koriatowiczów. Ostatnio zob. też F. Šabul'do, *Bitva bilja Sinich Vod 1362 g.*:

Sporny w literaturze pozostaje też początek i charakter rządów Koriatowiczów na Podolu. Jednoznacznym rozwiązaniom nie sprzyja fakt, iż polsko-litewski spór o przynależność państwową Podola (i Wołynia) rozpoczął się natychmiast po wygnaniu Koriatowiczów w 1394 r. i był jednym z głównych zagrożeń politycznych dla zawartej w 1385 r. unii. Uczestnikami tego sporu byli również tworzący w połowie XV w. autor Latopisu wielkich kniaziów litewskich (prezentujący tezę, iż Koriatowicze zostali osadzeni na Podolu przez wielkiego księcia Olgierda i wygnani samodzielnie przez Witolda, oraz starannie unikający informacji sprzecznych z tezą o ścisłych i stałych związkach Podola z Litwą)[8] i wyrażający polski punkt widzenia Jan Długosz. Żądanie zwrotu Podola koronnego (z Kamieńcem) było jednym z głównych postulatów litewskich w pierwszym okresie rządów Kazimierza Jagiellończyka (1447–1454), wówczas też odpierane było przez panów polskich argumentami historycznymi. Na zjeździe w Lublinie w 1448 r. skwitowali oni żądania Litwinów stwierdzeniem, iż Podole zostało wydarte Tatarom przez Kazimierza Wielkiego, który pobudował tu zamki murowane i drewniane Kamieniec, Chocim, Czeczyn (Czekuń), Bakotę, Bracław, Międzyboż i inne, następnie należało do Ludwika Andegaweńskiego i Władysława Jagiełły jako królów Polski, zostało wydzielone przez tego ostatniego jako lenno Spytkowi z Melsztyna, a po jego śmierci nadane w dożywocie kniaziowi Świdrygielle, co potwierdzają dokumenty, ponadto książę Witold posiadał je dożywociem przez kilkanaście lat z łaski króla Władysława Jagiełły po ucieczce Świdrygiełły, na dodatek zaś przed objęciem Podola na życzenie Jagiełły odebrał od panów i rycerstwa podolskiego przysięgę, że po jego śmierci przekażą tę ziemię tylko królowi i Królestwu Polskiemu, co też się stało (w 1430 r.)[9]. Argumenty te powtórzył biskup Oleśnicki w Parczewie w 1451 r., odwołując się dodatkowo do dokumentu wielkiego księcia Zygmunta Kiejstutowicza (z 1432 r.), w którym Litwa zrzekała się całego Podola, i w 1453 r.[10] Przekonanie, iż Podole zo-

---

malovidomi ta neznani aspekti, „Ukraïns'kij Istoričnij Žurnal", 2 (407), 1996, s. 3–15; O. Rusina, *Sinovods'ka „Zadonščina": istorična peršist' či istoriografičnij gibrid?*, „Ukraïnskij gumanitarnij ogljad", 1, 1999, s. 178–189 (informację o obu pracach zawdzięczam uprzejmości Macieja Wilamowskiego).

[8] *Latopisiec Litwy i Kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, s. 49–52 i passim; por. K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 5–6, 14–17, 62–67, 69, 95–122.

[9] *Joannis Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri* XII, wyd. Ż. Pauli, t. I–V, *Opera omnia*, t. X–XIV, Kraków 1873–1877 [dalej: *Dł.Hist.*], t. V, s. 47–49. Relacja Długosza oparta jest zapewne na dokładnym opisie (protokole?) obrad, każdy zaś element wywodu dotyczącego Podola (z wyjątkiem wątku kazimierzowskiego) można udokumentować lub zakwestionować niezależnymi źródłami (por. też *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1480*, t. I–II, red. J. Dąbrowski, Wrocław 1961–1965 [dalej: *Rozbiór*], t. II, s. 17–18).

[10] *Dł.Hist.* V, s. 95–97, 135–137 (tu dodatkowy argument, iż Witold dzierżył Podole jako zastaw za 40 000 szerokich groszy, która to suma po bezpotomnej śmierci Witolda przypadła Jagielle i w ten sposób została umorzona).

stało dla Polski zdobyte na Tatarach już przez Kazimierza Wielkiego Długosz wyraził też przy okazji wzmianki o nadaniu tej ziemi prawem lennym Spytkowi z Melsztyna[11]. W połowie XV w. strona polska celowo pomijała zatem okres rządów Koriatowiczów na Podolu.

W nowszych pracach przyjmuje się, iż proces umacniania się rządów Koriatowiczów na Podolu był równoczesny z kolejnymi etapami przyłączania Rusi Czerwonej (w l. 1340, 1349, 1352, 1366) do Królestwa Polskiego przez Kazimierza Wielkiego i walki o Wołyń z kniaziem litewskim Lubartem, wydarzenia zaś na Litwie mogły sprzyjać zbliżeniu Koriatowiczów do Polski[12]. Istotnym czynnikiem w polityce ruskiej były też Węgry, od XII w. dbające o swoje wpływy na tym obszarze i opierające swe roszczenia na epizodzie panowania w Haliczu w l. 1214–1233 Kolomana i Andrzeja, synów króla węgierskiego Andrzeja II. Sojusz z Węgrami, wzmocniony umowami sukcesyjnymi, był podstawą podjęcia przez Kazimierza Wielkiego od 1340 r. działań wojennych na Rusi, po śmierci Bolesława Jerzego Trojdenowica[13]. Ważnym ich etapem była wielka wyprawa 1349 r., zakończona zdobyczami na Wołyniu i trwałym opanowaniem ziemi halickiej (lwowskiej). Zapewne wtedy (wedle domysłu O. Haleckiego), a z pewnością przed 1366 r., Polacy opanowali i przyłączyli do ziemi halickiej także obszary wokół Trembowli i Ścianki w północno-zachodniej części Podola, bowiem tereny te na pewno należały do ziemi lwowskiej przed 1395 r.; zostały wówczas wyjęte spod nadania Podola dla Spytka z Melsztyna i utrzymane w prawach, jakimi cieszyły się od czasów Kazimierza Wielkiego, o którym wiadomo skądinąd, iż wzniósł też zamek w Trembowli[14]. Dokument z 1395 r. wskazuje jednoznacznie, iż okolice

---

[11] *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, lib. I–X, Varsaviae 1964–1985 [dalej: *Dł.Ann.*], lib. X, s. 217.

[12] Po śmierci Giedymina w 1341 r. tron wielkoksiążęcy objął Jawnuta w 1341/1342 r., rychło jednak w 1344/1345 r. został odsunięty przez Olgierda popieranego przez Kiejstuta. Dwaj ostatni rozpoczęli politykę marginalizowania innych przedstawicieli dynastii, której ofiarą padli także Koriatowicze, pozbawieni po śmierci ojca Koriata (pomiędzy 1358 a 1363 r.) dzielnicy nowogródzkiej (zob. przypis 5 oraz I. P. Filevič, *Bor'ba Polši i Litvy-Rusi za galicko-vladimirskoje nasledie*, St. Petersburg 1890; S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 153–4; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 118–121; H. Paszkiewicz, *O genezie...*, s. 287; tenże, *Polityka...*, passim).

[13] A. Prochaska, *W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego*, „Kwartalnik Historyczny" 1892, nr 6, s. 1–33; B. Włodarski, *Wołyń pod rządami Rurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza*, s. 29–33; tenże, *Salomea królowa halicka*, „Nasza Przeszłość" 1957, nr 5, s. 65–71; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, passim; J. Kurtyka, *Południowy odcinek granicy polsko-ruskiej we wczesnym średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych* [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, red. M. Parczewski, Rzeszów 1996, s. 185; J. Wyrozumski, *Polska – Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego* [w:] *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*, red. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 111–119.

[14] L. Ehrlich, *Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501)*, Lwów 1914, s. 49–52; O. Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, t. I, Kraków 1919, s. 62–65; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 117–120; tenże, *O genezie i wartości Krewa*, s. 273–275, 296; *Codex*

Trembowli i Ścianki stanowiły niegdyś część Podola i że zostały od niego oderwane – zapewne przed zhołdowaniem Koriatowiczów z całego Podola.

W literaturze funkcjonują skrajnie sprzeczne opinie o tym czy i kiedy Koriatowicze złożyli Kazimierzowi Wielkiemu hołd lenny z Podola. Wszelkie wnioski opierać się muszą na przesłankach pośrednich, bowiem niepodważalne informacje (nie licząc przekazu Latopisu książąt litewskich) o ich rządach na Podolu i związkach z katolicyzmem pochodzą dopiero z lat siedemdziesiątych XIV w., wiadomości zaś o ich osobistych powiązaniach lennych z Kazimierzem Wielkim są o dekadę wcześniejsze. W końcu 1350 r. król informował papieża, iż na katolicyzm przeszedł jeden z książąt na zdobytych na Rusi (w 1349 r.) terenach zależnych od Tatarów i sąsiadujących z Litwą; konwertyta ów identyfikowany jest (W. Abraham) z Aleksandrem Koriatowiczem z racji jego późniejszych niewątpliwych związków z katolicyzmem[15]. Zwycięska wyprawa 1349 r. mogła doprowadzić do zhołdowania Koriatowiczów z Podola, skoro wiadomo, iż zwierzchnictwo Kazimierza Wielkiego przejściowo uznał wówczas nawet Lubart, który utrzymał się tylko w ziemi łuckiej[16]. W toku walk w latach 1350–1352 Litwini odbili Wołyń. Być może odpadło także lenno podolskie – jeśli uznać za wiarygodną informację Długosza o sprowadzeniu w 1352 r. przez Olgierda najazdu tatarskiego na podporządkowane Polsce Podole (*terra Podolye Regno Polonie subiecta*)[17]. Podole nie zostało wymienione w znanym akcie rozejmu z 1352 r. pomiędzy Kazimierzem Wielkim i jego mazowieckimi sojusznikami a kniaziami Jawnutą, Kiej-

---

epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430, wyd. A. Prochaska, Kraków 1882 [dalej: *Cod.Vit.*], nr 115 = *Archiwum XX. Lubartowiczów Sanguszków w* Sławucie, t. I–VII, wyd. Z. L. Radzimiński, P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887–1910 [dalej: *Arch.Sang.*], t. I, nr 19 (1395 r.: Trembowla i Ścianka z przyległościami mają zachować swój status z czasów króla Kazimierza i księcia Władysława Opolczyka, namiestnika węgierskiego na Rusi Halickiej w l. 1372–1378); por. też *Kronika Jana* z Czarnkowa, wyd. J. Szlachtowski, *Monumenta Poloniae Historica* [dalej: *MPH*], t. II, s. 626 (tu fragment Kroniki katedralnej krakowskiej); A. Prochaska, *Odzyskanie Trembowli w 1390 r.*, „Kwartalnik Historyczny" 8, 1894, z. 1, s. 643–646 (jednak Trembowla została odzyskana zapewne wraz z całą Rusią Czerwoną przez Jadwigę w 1387 r., wydany zaś przez A. Prochaskę dokument królewski, wystawiony w Horodle w sierpniu 1391 r., uznawany jest za falsyfikat – zob. A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa 1972, s. 112); S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 177.

[15] W. Abraham, *Założenie...*, s. 5–7; O. Halecki, *Dzieje...*, s. 70–71; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 124–125; ten ostatni później zrezygnował jednak z popierania tej identyfikacji i opowiedział się za tezą o zajęciu Podola przez Koriatowiczów dopiero ok. 1362/1363 r. (H. Paszkiewicz, *O genezie...*, s. 30–32, 267–278 i nast.).

[16] *Kronika Jana z Czarnkowa* [= Kronika katedralna krakowska], *MPH* II, s. 629; O. Halecki, *Dzieje...*, s. 64; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 117–120, 125. O zagrożeniu Podola w 1349 r. mogłoby świadczyć wysłanie przez Olgierda Semena i Aikszy Koriatowiczów w poselstwie do Tatarów, przyjmowanie przez Kazimierza poselstwa tatarskiego w tymże roku oraz zawiązanie sojuszu litewsko-tatarskiego w latach następnych (S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 156; *MPH* II, s. 885).

[17] *MPH* II, s. 630 (Kronika katedralna), 885; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 120–135 (por. jednak tegoż, *O genezie...*, s. 271–273); *Dł.Ann.*, lib. IX, s. 266–7; S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 177.

stutem, Lubartem, Jerzym Narymuntowiczem i Jerzym Koriatowiczem, reprezentującymi także Olgierda, Koriata i Patryka Narymuntowicza. Z uwagi na poświadczony później diarchiczny model władzy Koriatowiczów na Podolu (o czym poniżej) można zatem wątpić w ówczesną zwierzchność Polski nad władcami Podola[18]. Do ponownego uzależnienia kniaziów podolskich mogło dojść jednak po wznowieniu walk w latach 1355–1356 (głównie na Wołyniu), zakończonych nieznanymi bliżej układami. W końcu 1356 r. Krzyżacy oskarżyli bowiem Kazimierza przed papieżem, iż zobowiązał się do opłacania daniny na rzecz Tatarów z części odzyskanych ziem ruskich (w literaturze identyfikowanych z Podolem), egzekwowanie zaś „tatarszczyzny" na Podolu jest dobrze poświadczone jeszcze w latach 1375–1401[19].

Wyzucie Koriatowiczów z dzielnicy nowogródzkiej pomiędzy 1358 a 1363 r. mogło przypieczętować ich zwrot w stronę Polski i akceptację zwierzchnictwa króla nad Podolem. Ukształtowaniu się relacji senior–wasal pomiędzy Kazimierzem Wielkim a Koriatowiczami sprzyjać mógł fakt, iż ci ostatni byli już chrześcijanami – Aleksander katolikiem, a Jerzy prawosławnym lub katolikiem. Jerzy książę litewski (zapewne Koriatowicz) poświadczony jest w Polsce u boku króla w latach 1365–1366[20].

---

[18] *Akty otnosjascyjesja k istorii zapadnoj Rossii sobrannyje i izdannyje Archeograficzeskoju Kommissieju*, t. I (1340–1506), St. Petersburg 1846 [dalej: *AZR* I], nr 1 = *Ukrain`ski gramoti*, t. I, wyd. V. Rozov, Kiïv 1928 [dalej: *Rozov*], nr 3 = *Gramoti XIV st.*, wyd. M. M. Pešćak, Kiïv 1974 [dalej: *Pešćak*], nr 14 (cała ziemia lwowska pozostaje przy królu, Litwini zaś dzierżą ziemie włodzimierską, łucką, chełmską, bełską i brzeską); I. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich...*, t. I–II, wyd. J. Sidorowicz, Wilno 1860–1862, [dalej: *Dan.Skarb.*], I, nr 361–362; *MPH* II, s. 630; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 160–163. Identyfikacja Patryka: J. Tęgowski, *Czyim synem był książę grodzieński Patryk?* [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, Toruń 1997, 59–67.

[19] W. Abraham, *Założenie biskupstwa...*, s. 7; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 188–195, 230; J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław 1982, s. 96; *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, wyd. A. Theiner, t. I, Romae 1860, nr 776; „tatarszczyzna": *Źrzódła do dziejów polskich*, wyd. M. Grabowski, A. Przeździecki, t. I, Wilno 1843 [dalej: *Źrzódła*], s. 139–140 (= *AZR* I, nr 4), 155–156 (= *Zbiór dokumentów znajdujących się w Bibliotece hr. Przeździeckich w Warszawie*, wyd. A. Chmiel, Kraków 1890 [dalej: *Chmiel*], nr 6, gdzie poprawna data 1401); *Lustracyje królewszczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku*, wyd. A. Jabłonowski, *Źródła dziejowe* [dalej: *ŹDz.*] V, Warszawa 1877, s. 21–22 (i AZR I, nr 22); S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 157; Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie [dalej: BCzart.], Teki Naruszewicza [dalej: Teki Nar.], IX, k. 198–199 (nadanie Bakoty dla Niemiry z 1388 r.). Ostatnio J. Daškevič, *Ugors'ka ekspansija na zolotordins'ke Podillja 40-ch – 50-ch gg. XIV st.*, „Ukraïna v minulomu", v. 5, 1994, s. 33–65, powraca do tezy o podboju Bracławszczyzny przez Węgry ok. 1354 r. i wspólnych polsko-węgierskich atakach na Tatarów w t.r., jednak podstawą tych twierdzeń jest praktycznie wciąż jedynie bałamutna i późna kronika włoska Villani'ego (zob. o niej np. H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 173).

[20] W. Abraham, *Założenie...*, s. 8; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 229–230; tenże, *O genezie...*, s. 279–281, 287–288. O sytuacji politycznej przed 1366 r. zob. ostatnio J. Tęgowski, *Czyim synem był książę grodzieński Patryk?*, s. 63–65.

Koriatowicze uczestniczyli w zwycięskiej wyprawie Kazimierza Wielkiego na Wołyń w 1366 r., zakończonej zhołdowaniem księcia bełskiego Jerzego Narymuntowicza i zdobyciem na Lubarcie Włodzimierza Wołyńskiego. Stronami zawartego w końcu września 1366 r. pokoju byli z jednej strony kniaziowie litewscy Olgierd, Kiejstut, Jawnuta i Lubart (utrzymał tylko ziemię łucką), z drugiej zaś król polski Kazimierz i jego lennicy kniaziowie litewscy Jerzy Narymuntowicz bełski oraz Jerzy i Aleksander Koriatowicze. Zdobyte ziemie zorganizowano jako lenna: Włodzimierz z okręgiem otrzymał od króla *fidelissimus princeps* Aleksander, który dzierżył je *fideliter sibi seruiendo*, zaś Chełm przypadł księciu Jerzemu (przez Długosza i większość literatury identyfikowanemu z Narymuntowiczem, przez H. Paszkiewicza – z Koriatowiczem)[21]. Akt pokoju z 1366 r. nie dotyczył Podola i dlatego nie zostało ono w nim wymienione, jednak zaufanie okazane w 1366 r. przez Kazimierza Wielkiego Jerzemu i *fidelissimo principi* Aleksandrowi mogło być oparte tylko na stosunku lennym – w przypadku Koriatowiczów przed 1366 r. możliwym tylko z Podola[22].

---

[21] A. Czuczyński, *Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z r. 1366*, „Kwartalnik Historyczny" 4, 1890, s. 513–515 = Dan.Skarb. I nr 432 s. 210 (akt pokoju); *Rozov*, nr 7 = *Arch.Sang.* I, nr 1 = *Pešćak*, nr 19 (dodatkowa umowa graniczna z Lubartem); *MPH* II, s. 631 (Kronika katedralna krakowska: lenna włodzimierskie, chełmskie i bełskie), 643 (Kronika Jana z Czarnkowa); *Dł.Ann.* lib. IX, s. 331–333; M. Dovnar'-Zapol'skij, *Iz istorii litovsko-pol'skoj bor'by za Volyn' (dogovory 1366 g.)*, Kiev 1896 (nadbitka z: „Kijevski Universitet'ski Izvěstia" z sierpnia 1896), s. 1–13; B. Barvins'kij, *Istorični pričinki*, vyp. 2, Lviv 1909, s. 52–67; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 231–237; tenże, *O genezie...*, s. 290–291, 298–299.

[22] Wbrew uwagom H. Paszkiewicza, *O genezie...*, s. 298–299. Por. też opinię J. Tęgowskiego, *Czyim synem był książę grodzieński Patryk?*, s. 64–65 (pominięcie Podola w układzie z 1366 r. dowodzi, iż albo było ono podporządkowane Polsce wcześniej, albo nigdy wcześniej nie było pod zwierzchnią władzą wielkiego księcia litewskiego). Najbardziej rozbudowany (i nawiązujący do późnych poglądów H. Paszkiewicza – zob. przyp. 7) wywód przeciwko zwierzchności Kazimierza Wielkiego nad Podolem przedstawił Gotthold Rhode (*Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I. Band: *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln-Graz 1955, s. 221–225), poparty następnie przez Paula W. Knolla (*The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370*, Chicago-London 1972, s. 244–248). G. Rhode uznał wiarygodność Kroniki wielkich książąt litewskich we fragmencie o pozycji Koriatowiczów (tym samym przeszedł do porządku nad oczywistą tendencyjnością jej fragmentów dotyczących późniejszych wydarzeń z l. 1394–1430 i faktem, iż autor latopisu był uczestnikiem polsko-litewskiej polemiki w połowie XV w.). Zwrócił też uwagę, iż w ciągu trzech miesięcy zwycięskich walk w ziemi halickiej i wołyńskiej (po 1 IX – przed 5 XII) 1349 r. (A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Kazimierza Wielkiego*, „Roczniki Historyczne" 64, 1998, s. 185–186) król Kazimierz Wielki miał zbyt mało czasu na dotarcie do Kamieńca i zhołdowanie Podola, oraz że najstarsi Koriatowicze urodzili się ok. 1330 r., a zatem byli zbyt młodzi, by odgrywać samodzielną rolę ok. 1349 r. Jednak najstarsi Koriatowicze (władający od niedawna Podolem) mogli uczestniczyć w przegranych walkach na Wołyniu i w ich następstwie poddać się królowi, zaś Jerzy Koriatowicz już w 1352 r. dowodnie odgrywał samodzielną rolę polityczną jako współreprezentant Olgierda, Koriata i Patryka. Wbrew G. Rhodemu i P. Knollowi, wątpliwa wydaje się też teza, jakoby brak wzmianki o Podolu w układach z 1366 r. świadczył, iż uznając lenną zależ-

W latach 1366–1370 Koriatowicze poświadczeni są w ścisłych związkach z Kazimierzem Wielkim. Tradycja odnotowana w latopisie litewskim informuje o bliżej nieznanych planach małżeństwa córki królewskiej z Konstantym Koriatowiczem, przed 1370 r. Kazimierz „król Lachii i Małej Rusi" oraz książęta Rusi, „którzy wiarę chrześcijańską wyznają" (z pewnością Koriatowicze, może i Jerzy Narymuntowicz), prosili patriarchę konstantynopolitańskiego o wyznaczenie biskupa prawosławnego w Haliczu, w 1368 r. Aleksander towarzyszył królowi w ziemi sandomierskiej w trakcie organizowania odsieczy antylitewskiej dla Mazowsza, w 1370 r. zaś Litwini wykorzystali pobyt Aleksandra w Krakowie na pogrzebie króla, by zaatakować i zniszczyć zamek włodzimierski oraz zająć obszary utracone w 1366 r.[23]

Po 1370 r., w okresie rządów Ludwika Andegaweńskiego (króla węgierskiego i polskiego), formalna zależność lenna Podola wobec Królestwa Polskiego mogła osłabnąć, a w 1377 r. na pewno uległa zerwaniu. Hipoteza, iż w latach ok. 1370–1372/1375 podległość Koriatowiczów wielkiemu księciu litewskiemu Olgierdowi zapewniał Piotr Gasztołd jako starosta kamieniecki oparta jest co prawda na niezbyt wiarygodnym źródle[24], jednak w 1377 r. rządzący na Podolu Aleksander i Borys Koriatowicze znaleźli się wśród kniaziów litewskich, którzy złożyli hołd lenny Ludwikowi Andegaweńskiemu i uznali się lennikami Węgier (a nie Polski) z 11 zamków podolskich[25]. A ponieważ hołdy te były następstwem antylitewskiej węgiersko-polskiej wyprawy na Wołyń i oblężenia Bełza, Koriatowicze mogli wykorzystać pobyt Ludwika, by odnowić przysięgę lenną, albo też znajdowali się w gronie kniaziów, przeciwko którym wyprawa była zwrócona. Przyjęcie pierwszej ewentualności pozwalałoby umieszczać zmianę podległości lennej Podola w kon-

ność od Kazimierza Wielkiego z wydzielonych lenn na Wołyniu, Koriatowicze pozostali na Podolu niezależnymi władcami.

[23] *Latopisiec Litwy*, s. 51 = *PSRL* XVII, szp. 82 (małżeństwo); *MPH* II, s. 626–627 (list), 643–644 (Kronika Jana z Czarnkowa: 1370 r.); *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. I–XIX, wyd. O. Pietruski, X. Liske, A. Prochaska, Lwów 1870–1906 [dalej: *AGZ*], t. VII, nr 7 (1368 r.); por. też *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. I–III, opr. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław-Kraków 1980–1997 [dalej: *SHGKr.*], II, s. 673–674; H. Paszkiewicz, *Polityka...*, s. 230, 248; tenże, *O genezie...*, s. 33, 280, 291–292.

[24] *PSRL* XVII (*Spisok' Bychovca*), s. 498; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 125–128; por. K. Stadnicki, *Wspomnienie o Abdankach-Konopkach Buczackich i Jazłowieckich*, „Przewodnik Naukowy i Literacki" 1873, nr 1, s. 145–146; W. Semkowicz, *O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku* 1413, „Lithuano-Slavica Posnaniensia" III, 1989, s. 81–82.

[25] O. Halecki, *Przyczynki genealogiczne do dziejów układu krewskiego*, „Miesięcznik Heraldyczny" 14: 1935, nr 7–8, s. 102–106 (list króla Ludwika do Franciszka Carrary z 29 IX 1377 r.: *domini Alesander et Borris duces Podolie obtulerunt --- in manibus nostris ducatum Podolie cum XI castris aplicuerunt coronam regni Ungarie et receperunt in feudum a corona dicti regni et tenebuntur in perpetuum recipere*); H. Paszkiewicz, *O genezie...*, s. 61–62, 139, 235; S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 146.

tekście rozpoczętej ok. 1377/1378 r. świadomej polityki Ludwika podporządkowywania ziem ruskich bezpośrednio administracji węgierskiej (w 1378 r. odwołany został gubernator sąsiedniej Rusi Czerwonej książę Władysław Opolski, król zaś już w 1377 r. rozpoczął praktykę bezpośredniego mianowania na tym obszarze starostów węgierskich), przyjęcie natomiast drugiej (bardziej prawdopodobnej z uwagi na osoby innych hołdowników) – sugerowałoby, iż w latach 1370–1377 Koriatowicze zerwali zależność lenną wobec Polski[26]. Hołd z 1377 r. mógł zapewniać też Koriatowiczom oparcie w obliczu polityki Olgierda i Kiejstuta rugowania dalszych krewnych z ich dzielnic.

Swoistym fenomenem był diarchiczny charakter władzy Koriatowiczów na Podolu, sprawowanej zawsze przez dwóch aktualnie najstarszych synów Koriata, dbających zapewne o zaopatrzenie młodszych braci[27]. Stwierdzenie to można odnieść także do okresu sprzed 1370 r. (wspólne wystąpienie Jerzego i Aleksandra u boku Kazimierza Wielkiego w 1366 r.), mimo iż bezpośrednie przekazy o ich rządach na Podolu są nieliczne i zachowane dopiero od 1374 r., kiedy to kniaziowie Jerzy i Aleksander wystawili przywilej prawa magdeburskiego dla Kamieńca[28]. W 1375 r. Aleksander samodzielnie potwierdzał zapis zmarłego Jerzego dla kościoła dominikańskiego Panny Marii w Smotryczu i wydawał przywilej handlowy dla kupców krakowskich, a w 1378 r. (określony jako obrońca wiary walczący ustawicznie z Tatarami) był adresatem bulli papieskiej w sprawie ułatwień w spowiedzi[29]. Jednak już

---

[26] *MPH* II, s. 678–679; *Dł.Ann.* lib. X, s. 55–59, 109 (tu błędna informacja Długosza, jakoby Władysław książę opolski oprócz Rusi Czerwonej zarządzał także Podolem); Z. Spieralski, *Z dziejów Archiwum Koronnego Krakowskiego. Kopiariusz Jana Łaskiego (około 1505)*, „Studia Źródłoznawcze" 24, 1979, s. 134–135; por. też AGZ III, nr 27–28. Zob. też J. Wyrozumski, *Sprawa Rusi halicko włodzimierskiej i Podola w stosunkach polsko-węgierskich wczesnej epoki jagiellońskiej* [w:] *Węgry – Polska w Europie Środkowej. Historia – Literatura*, Kraków 1997, s. 44–46 (autor jednak przypisuje Władysławowi Opolczykowi zwierzchność nad Podolem).

[27] H. Paszkiewicz, *O genezie...*, s. 142–143; J. Tęgowski, *Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV w.*, „Teki Krakowskie" 5, 1997, s. 160–161. Mogłoby to świadczyć, iż Koriatowicze uważali Podole za wspólną zdobycz. Zob. też przypis 5.

[28] Tekst zaginionego oryginału zachowany w dwóch nieidentycznych kopiach: *Materialy do istorii suspilno-polityčnych i ekonomičnych vidnosyn zachidnoj Ukrainy*, wyd. M. Gruševs'kyj, „Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Ševčenka" 63–64, 1905 (druk Lviv 1906) [dalej: *Mat.Gruš.*], nr 2 = Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: *AGAD*], tzw. Metryka Litewska [dalej: *AGAD, tzw. ML*], IV. B. 17, k. 25v–27 (7 XI 1374 r.); A. Przeździecki, *Podole*, I, s. 119, 140–143; N. Molčanovskij, *Očerk...*, s. 206–209 (edycja kopiii z listą świadków); E. Sěcinskij, *Gorod Kamenec Podol'skij. Istoričeskoje opisanie*, Kiev 1895, s. 197–198; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 122–123, 132). K. Stadnicki, *Synowie Giedymina wielkowładcy Litwy*, Lwów 1881, s. 138, uznał ten dokument za falsyfikat, co odrzucił M. Krikun, *Počatki podil's'kogo povitovogo ustroju* [w:] *Problemi ukraïnskoï istoričnoï medievistiki*, Kiïv 1990, s. 36–38. Jerzy Koriatowicz zginął otruty na przełomie 1374/1375 r., gdy próbował objąć tron mołdawski, pochowano go zaś w monasterze w Vašiulach (I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV w.*, Poznań 1996, s. 42–49).

[29] *AZR* I, nr 4 = *Zrzódła* I, s. 139–140 = *Rozov*, nr 10 = *Peščak*, nr 24 (17 III 1375: *kniaź i hospodar Podol'skoj zemli*); *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*, cz. I–II, wyd. F. Piekosiński,

w 1377 r. hołd Ludwikowi Andegaweńskiemu składali z Podola wspólnie Aleksander i Borys. Po śmierci Aleksandra ok. 1380 r.[30] jego rolę współwładcy przejął brat Konstanty, który wraz z Borysem ok. 1382/1384 r. prosił papieża o erygowanie biskupstwa w Kamieńcu. Po 1382 r. Borys i Konstanty Koriatowicze nawiązali bliskie kontakty z wielkim księciem litewskim Jagiełłą i należeli do jego najbliższych współpracowników w dziele konstruowania unii z Polską w latach 1385 i 1386[31]. Przebywając przy tej okazji w Krakowie Konstanty Koriatowicz wystawił w 1385 r. przywilej handlowy dla kupców krakowskich[32]. Wkrótce po 1386 r. miejsce zmarłego Borysa zajął kolejny brat Fiodor (Fedor, Teodor, może dzierżyciel włości homelskiej na Zadnieprzu) – w 1388 r. Konstanty i Fiodor Koriatowicze hospodarowie podolscy nadawali w Kamieńcu Niemirze zamek Bakotę z przyległościami[33]. W 1392 r. Fiodor samodzielnie obdarowywał śląskiego rycerza Bedryszka (Biedrzycha) wsiami na Podolu[34], zapewne więc Konstanty już nie żył, zaś przed 1394 r. u boku Fiodora jako współrządca pojawił się kolejny brat – Wasyl Koriatowicz[35]. Przyjmuje się, iż w 1392 lub 1393 r. Fiodor wygnał z Podola bratanka Wasyla

---

Kraków 1879–1882 [dalej: *KmK*], cz. I, nr 47 (2 IV 1375: *herczog zu Podolien*, na pieczęci legenda: *dux Vlodimiriensis*); *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae* I, nr 1015 (1378 r.); M. Simašk e v i č, *Rimskoje katoličestvo...*, s. 15–16, 54; T. M. T r a j d o s, *Kościół...*, s. 131; H. P a s z k i e w i c z, *O genezie...*, s. 142, 298; F. M. Šabul'do, *Zemli Jugo-Zapadnoj Rusi*, s. 86–87.

[30] Aleksander poległ w walce z Tatarami ok. 1380 r. i został pochowany w kościele dominikańskim w Smotryczu (*Latopisiec Litwy*, s. 51; K. S t a d n i c k i, *Koryjat...*, s. 30–35; J. W o l f f, *Kniaziowie...*, s. 177; J. P u z y n a, *Koriat i Koriatowicze*, s. 441; T. M. T r a j d o s, *Kościół...*, s. 135).

[31] W. A b r a h a m, *Założenie...*, s. 9–14; O. H a l e c k i, *Przyczynki genealogiczne...*, s. 102–106; t e n ż e, *Borys książę podolski* [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], II, s. 356–357; H. P a s z k i e w i c z, *O genezie...*, s. 138, 142–143, 158, 185, 190–191, 201, 211–218, 311, 317–320; t e n ż e, *W sprawie roli...*, s. 334–347; T. M. T r a j d o s, *Kościół...*, s. 136; J. T ę g o w s k i, *Wydarzenia na Rusi w drugiej połowie 1382 r.* [w:] *Cracovia–Polonia–Europa*, Kraków 1995, s. 302–305; t e n ż e, *Sprawa przyłączenia Podola...*, s. 120; *Akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. K u t r z e b a, W. S e m k o w i c z, Kraków 1932 [dalej: *Akta unii*], nr 1; MPH II, s. 909, III, s. 230, VI, s. 658; *Najdawniejsze roczniki krakowskie i* kalendarz, wyd. Z. K o z ł o w s k a - B u d k o w a, *Monumenta Poloniae Historica. Series Nova*, t. V, Warszawa 1978, s. 115, 124; *Dł.Ann.* lib. X, s. 142–143, 152.

[32] *KmK* I, nr 60 (17 IV 1385 r.).

[33] Teki Nar. IX, k. 198–199 = J. T ę g o w s k i, *Sprawa...*, s. 170–171, Aneks I; S. M. K u c z y ń s k i, *Sine Wody*, s. 154.

[34] ŹDz. V, s. 20–22 (por. *AZR* I, nr 22); N. M o l č a n o v s k i j, *Očerk...*, s. 222–226 (1 VII 1392 r.); por. J. D u n i k o w s k i, *O rodzie Świerczków na Rusi w wieku XV i początkach rodziny Dunikowskich*, „Miesięcznik Heraldyczny", 10, 1931, s. 222–223. Zachowały się też wzmianki o aktach nadań Fiodora (Teodora) Koriatowicza na Podolu, przedkładanych w 1469 r. przez Podfilipskich i Mikołaja z Tarnawy kanonika lwowskiego (*Polska XVI wieku pod względem geograficzno*-statystycznym, t. VII/1: *Ziemie ruskie. Ruś* Czerwona, opr. A. J a b ł o n o w s k i, ŹDz. XVIII/1, Warszawa 1902, *Bona regalia onerata*, s. 45, 56).

[35] Śmierć Konstantego datowana jest na 1390 lub 1391 r. (J. W o l f f, *Kniaziowie...*, s. 177, W. A b r a h a m, *Założenie...*, s. 9; T. M. T r a j d o s, *Kościół...*, s. 136); J. T ę g o w s k i, *Sprawa...*, s. 160–163, 174, Aneks nr V.

Konstantynowicza, co stało się pretekstem do interwencji króla polskiego Władysława Jagiełły i doprowadziło do końca rządów Koriatowiczów na Podolu[36].

Wiele przemawia za tezą, iż w latach 1382–1394 Podole (po śmierci Ludwika Andegaweńskiego dysponujące najpewniej realną niezależnością) uznawane było formalnie nadal za lenno węgierskie: – postulowane przez Konstantego i Borysa biskupstwo kamienieckie planowano powiązać z Kościołem węgierskim; – w trakcie rokowań o małżeństwo Jagiełły z Jadwigą Andegaweńską jednym z dwóch posłów litewskich wysłanych z Krakowa na Węgry w 1385 r. był Borys Koriatowicz; – wśród licznych aktów homagialnych kniaziów litewskich wobec nowego króla i Królestwa Polskiego z lat 1386–1393 zabrakło hołdu Konstantego i Borysa Koriatowiczów (gdyż mógłby skomplikować rokowania z Węgrami i królową Elżbietą Bośniaczką). Interesy polskie i węgierskie stały się rozbieżne po umocnieniu się na tronie w Budzie Zygmunta Luksemburskiego[37]. Fiodor i Wasyl Koriatowicze, mimo uzyskania posiłków węgierskich, zostali usunięci z Podola w 1394 r. przez oddziały pod dowództwem kniazia Witolda, działającego w imieniu i na rozkaz króla Władysława Jagiełły, działania te zaś były skoordynowane z podporządkowaniem Kijowa przez najbliższego współpracownika Jagiełły – Skirgiełłę[38]. Koriatowicze znaleźli schronienie na Węgrzech – Fiodor otrzymał tam od Zygmunta Luksemburskiego nadanie zamku Munkacz i komitatu Beregh. W okresie późniejszym sprawa Podola była jednym ze stałych tematów pertraktacji polsko-węgierskich, które jednak nie doprowadziły do zmiany stanu faktycznego. Na zjeździe w Starej Wsi na Spiszu w 1397 r. Węgrzy nieskutecznie żądali zwrotu Podola, godząc się w zamian na dożywotnie dzierżenie Rusi halickiej przez króla Władysława Jagiełłę. Traktat lubowelski z 1412 r. nie przyniósł żadnych rozstrzygnięć naruszających polski stan posiadania (uzgodniono utrzymanie status quo do śmierci Władysława Jagiełły lub Zyg-

---

[36] T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 124, 136–137; J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 163–164.

[37] W. Abraham, *Założenie...*, s. 13–14; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 136; *Akta unii*, nr 1 (tu inna identyfikacja Borysa), 6–34; J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 160–161 (tu rozbudowana argumentacja).

[38] J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 164–168, 171–172 (Aneks II); także *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. I–III, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki, Kraków 1876–1884 [dalej: *Epist.*], I, nr 20, s. 17–18. Dawniejsza literatura (zob. u Tęgowskiego), z wyjątkiem A. Prochaski (*Podole lennem Korony*, s. 260–262, jednak na podstawie błędnych przesłanek), w oparciu o bałamutną relację latopisarską negowała rolę Jagiełły i datowała akcję na 1393 r. (*Latopisiec Litwy...*, wyd. I. Daniłowicz, s. 51–52 = *PSRL* XVII, szp. 80, 82–83; por. też J. Skrzypek, *Usunięcie Fedora Korjatowicza z Podola w 1393 r.* [w:] *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 315–320). Por. też A. Świeżawski, *„Districtus Podhorayensis" a sprawa rzekomego nadania Podola Siemowitowi IV w świetle źródeł* [w:] tenże, *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu. Wybór pism*, Częstochowa 1997, s. 33–37 (za: „Przegląd Historyczny" 59, 1968, z. 1, s. 120–123). Część literatury owo nadanie rzekomo przez Jagiełłę w 1388 r. przyjmowała na podstawie *MPH* VI (*Articuli Vladislao regi Poloniae a ducibus Masoviae traditi Sandomiriae d. D. 1426*, wyd. W. Kętrzyński), s. 632.

munta Luksemburskiego), natomiast w marcu 1440 r. przy okazji przyjęcia korony węgierskiej przez Władysława Jagiellończyka postanowiono o pozostawieniu Rusi i Podola przy Polsce oraz odłożeniu decyzji do posiedzenia sądu polubownego, który nigdy się jednak nie zebrał[39].

Urzędnicy i obszar Podola w okresie rządów Koriatowiczów

Hierarchia urzędnicza i sposób administracji Podolem przez Koriatowiczów były typowe dla ziem ruskich. Hierarchię tę można fragmentarycznie ukazać w oparciu o listy świadków wymienianych przez nieliczne zachowane dokumenty kniaziów: przywilej prawa magdeburskiego dla Kamieńca (1374 r.), potwierdzenie zapisu dla kościoła w Smotryczu (1375 r.), nadania dla Niemiry (1388 r.) i Bedryszka (1392 r.)[40], oraz dzięki incydentalnym wzmiankom w innych źródłach. Na tej podstawie można stwierdzić, iż administracja Koriatowiczów oparta była na wojewodach zamkowych – urzędnikach dowodzących załogą i sprawujących władzę sądowo-administracyjną w przyległym okręgu zamkowym (wołości). Ich kompetencje obejmowały też zapewne nadzór nad szeregowymi wojownikami osiadłymi na obszarze okręgu i często zobowiązanymi do służby na rzecz zamku. Pod względem kompetencji wojewodowie zamkowi byli zapewne nieco podobni do ówczesnych polskich starostów i różnili się całkowicie od wojewodów na obszarach Królestwa Polskiego. Nie jest jasne czy geneza tego urzędu sięgała czasów przed podbojem tatarskim (wołości miały jednak najpewniej starą metrykę), czy też ukształtował się on ostatecznie w czasach panowania tatarskiego[41]. Wszyscy znani urzędnicy Koriatowiczów byli z pochodzenia Rusinami.

---

[39] Koriatowicze: J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 160–161, 165–169, 173–174 (Aneks III–V). Pretensje węgierskie: J. Wyrozumski, *Sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej i Podola*, s. 46–50; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna*, s. 61–63, 71–76.

[40] *Mat.Gruš.*, nr 2 (i *AGAD, Izw. ML*, IV.B.17, k. 25v–27) = N. Molčanovskij, *Očerk...*, s. 208–209, 222–226, 314–317 (1374 r.); *AZR* I, nr 4 = *Źrzódła*, s. 139–140 = *Rozov*, nr 10 = *Peščak*, nr 24 (1375 r.); Teki Nar. IX, k. 198–199 = J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 170–171, Aneks I (1388 r.); *ŹDz.* V, s. 20–22 (1392 r.); zob. też A. Przeździecki, *Podole*, I, s. 119, 140–143.

[41] O wojewodach zamkowych na Rusi zob. O. Pietruski, X. Liske, *Wstęp* [w:] *AGZ* XI, s. VIII; X. Liske, *Kilka uwag o sądownictwie czerwonoruskim*, „Kwartalnik Historyczny" 2, 1888, s. 388–399; L. Ehrlich, *Starostwa w Halickiem*, s. 15–16; M. Krikun, *Počatki podil's'kogo povitovogo ustroju*, s. 33–52; N. Jakovenko, *Ukraïns'ka šljachta z kinca XIV do seredini XVII st. (Volin' i Centrał'na Ukraïna)*, Kiïv 1993, s. 30. W XV w. (po wprowadzeniu prawa polskiego) funkcje wojewodów zamkowych na Rusi zmniejszyły się i były zbliżone do polskich burgrabiów. Zob. też przypis 79.

Ze źródeł tych znani są dwaj wojewodowie kamienieccy: Ostafij Matwij Malentowicz (1374 r.) i Paweł Słupicz (1393/1394)[42], dwaj wojewodowie smotryccy: Oleszko (1374) i Rahozka z Jazłowca (Rohożka, 1375)[43], oraz jeden wojewoda czerwonogrodzki – Hrynko z Sokolca (1374). Ten ostatni w 1375 r. określony został jako starosta podolski, co mogłoby wskazywać na podjęcie przez kniazia Aleksandra Koriatowicza próby reorganizacji administracji poprzez powołanie ogólnopodolskiego starosty jako zwierzchnika wojewodów zamkowych. Wzorem była z pewnością organizacja starościńska w sąsiedniej Rusi Czerwonej, wprowadzona przez Kazimierza Wielkiego przed 1351 (zapewne w 1349 r.)[44]. Być może reorganizacja starościńska zakończyła się niepowodzeniem, w latach następnych brak bowiem wzmianek o staroście, zaś Hrynko z Sokolca w 1388 r. świadkował bez urzędu na nadaniu kniaziów Konstantego i Fiodora dla Niemiry. Na dokumencie tym wśród świadków wymieniony też został Franczek podczaszy książęcy (*knjažyj počašyj*). Z kolei książęcy przywilej dla Kamieńca spisał pisarz Supron (1374 r.), dokument zaś dla Bedryszka z 1392 r. sporządził pisarz Hrehor (Grzegorz). Dodatkowo, przy okazji opisu zdobycia Podola przez Witolda, Latopis litewski informuje pod datą 1393 r. o uwięzieniu wojewody (urzędnika Fiodora Koriatowicza) imieniem Nestysa[45]; w tekście brak jednak przesłanek do określenia zamku, z którym można by wiązać urząd wojewodziński jeńca (Bracław?).

Na listach świadków i jako odbiorcy dokumentów z lat 1374, 1375, 1388 i 1392 figurują ponadto przedstawiciele elity bojarskiej Podola tworzącej otoczenie Koriatowiczów: kniaziowie Siemion Juriewicz i Wasyl Winnicki (1388), bojarowie Siemion brat wojewody kamienieckiego Ostafija, Oleszko Hołodowicz, Waśko Kobiak (1374), Hrynko Sokolecki (z Sokolca, 1374, 1388), Prokop,

---

[42] Paweł Słupicz świadkował bez urzędu na aktach nadań dla Niemiry w r. 1388 i dla Bedryszka w 1392 r., zaś z tytułem wojewody został odnotowany w liście Fiodora Koriatowicza (zagrożonego już najazdem Witolda) do Skirgiełły z ok. 1393/1394 r. (list: O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza Archiwum Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku*, Archiwum Komisji Historycznej XII/1, 1919, s. 162–163). Zapewne jemu Witold nadał Kunę i Nosowce na Bracławszczyźnie (b.m. i d.: *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa-Poznań 1986 [dalej: *Vitoldiana*], s. 134 = *ŹDz.* XX, s. 106).

[43] Jako dziedzic Jazłowca: *AGZ* V, nr 15 (1379 r.), tamże wymieniony jego wojewoda (burgrabia) jazłowiecki Szczepan Kasper. Rahozka lub jego potomkowie na początku XV w. sprzedali Jazłowiec Buczackim h. Awdaniec (W. Semkowicz, *Ród Awdańców w wiekach średnich*, Poznań 1920, s. 267).

[44] *Źrzódła*, s. 139–140 = *AZR* I, nr 4 = *Rozov*, nr 10; *Urz.Pod.*, nr 525. *Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, opr. K. Przyboś [*Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, t. III/1], Wrocław 1987 [dalej: *Urz. Rus.*], s. 148–149 (organizacja starościńska na Rusi).

[45] *Latopisiec Litwy...*, wyd. I. Daniłowicz, s. 52 = *PSRL* XVII szp. 83.

Semeńko Karabczewski (1375), Niemira Bakocki (1388, 1392), Paweł Słupicz (1388, 1392), Bedryszko (Biedrzych, 1388, 1392), Michał Proczewicz (1388, 1392), Wyszek Tłusty, Wyszek Chudy, Chodko Czemerowicz (z Czemerowiec), Paszko Wasnowicz (z Wachniowiec?), Adam Świerszczkowski (ze Świrczkowiec), Gotard Pecz, Biernat Mieszkowski, Jakusz Cietko, Michał Proczewicz, Lutek Gniewomir (Lutek i Gniewomir?), Chodor Werozub, Plomen Skerdo, Paszek Busłowicz (Buszkowicz?), Jacko (1388). Niektórzy z nich (sądząc na podstawie imion) zapewne byli przybyszami z Polski lub Śląska.

Akt nadania Bakoty Niemirze w 1388 r., a także występowanie wśród świadków kniazia Wasyla Winnickiego w r. 1388, Hrynka Sokoleckiego w 1374 i 1388 r. oraz Niemiry Bakockiego w 1392 r. mogłyby świadczyć o procesie przejmowania w wyniku nadań mniejszych zamków podolskich przez znaczniejszych bojarów i książęcych krewnych. Bakota, Winnica i Sokolec były bowiem wymieniane wśród zamków wzniesionych przez Koriatowiczów lub na nich zdobytych w 1393 (1394) r. Niemira nie utrzymał Bakoty po upadku władzy Koriatowiczów na Podolu, bowiem zamek ten znalazł się wśród posiadłości lennych Spytka z Melsztyna w 1395 r. Wasyl Winnicki uważany jest za hipotetycznego przodka kniaziów Nieświckich (a także Wiśniowieckich, Zbaraskich i Woronieckich)[46], choć równie uprawniona wydaje się jego identyfikacja z późniejszym współwładcą Podola Wasylem Koriatowiczem, uposażonym na Winnicy przez starszych braci[47]. Natomiast Sokolec po 1394 r. został utrzymany (lub odzyskany) przez Hrynka byłego wojewodę czerwonogrodzkiego i starostę podolskiego – wiadomo bowiem, iż 30 V 1401 r. *Hrinko de Sokolecz* świadkował na dokumencie Świdrygiełły, wówczas lennika podolskiego Królestwa Polskiego[48].

Najwcześniejszym znanym przypadkiem wystąpienia w źródłach nazwy Podole na określenie księstwa Koriatowiczów było użycie przez nich tytulatury *knjaz' i gospodar' podol'skoj zemli, herczog zu Podolien* w dokumentach z 1374 i 1375 r. oraz nazwanie Hrynka starostą podolskim w dokumencie z 1375 r. W 1377 r. obszar podolskiego księstwa Koriatowiczów obejmował 11 zamków (wraz z okręgami), z których złożyli wówczas hołd Ludwikowi Andegaweńskiemu. W źródle informującym o tym fakcie nie wymieniono nazw tych zamków, jednak ich zestawienie jest możliwe. Wedle Latopisu kniaziów litewskich Koriatowicze po przejęciu Podola wznieśli zamki muro-

[46] J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 171.

[47] Por. uwagi i tabelę genealogiczną zestawioną przez J. Tęgowskiego, *Pochodzenie kniaziów Fiodora i Iwana Nieświckich*, „Genealogia. Studia i materiały historyczne" 7, 1996, s. 125–135 i tablica 2 na s. 131, gdzie „brak miejsca" dla żyjącego w 1388 r. Wasyla Winnickiego jako rzekomego przodka Nieświckich (w pokoleniu tym czynni byli bracia Jurij, Grigorij i Iwan Nieświccy).

[48] *Chmiel*, nr 6; por. też N. Mołčanovskij, *Očerk...*, s. 314–315.

wane Bakotę, Kamieniec, Smotrycz i inne, zaś Witold zdobył (w 1394 r.) na Fiodorze Koriatowiczu zamki Bracław, Sokolec, Kamieniec, Smotrycz, Skałę i Czerwonogród[49]. W dokumentach Koriatowiczów z lat 1374, 1375, 1388 i 1392 wymienione są jako miejsca wystawienia, zamki, ośrodki władzy wojewodzińskiej lub przedmiot nadań: Kamieniec, Smotrycz, Czerwonogród, Sokolec, Bakota, Winnica. Ilustrując słowami biskupa Oleśnickiego polskie pretensje do zwierzchności nad Podolem, Długosz przypisuje Kazimierzowi Wielkiemu wzniesienie zamków: Kamieniec, Chocim, Czekuń (Cecuń), Bakota, Bracław i Międzybóż[50], natomiast w źródłach informujących o podziale zdobytego Podola w latach 1394–1395 r. wymieniane są zamki: Kamieniec, Smotrycz, Skała, Czerwonogród, Bakota oraz Międzybóż, Bożsk (Bożski), Winnica, Sokolec, Bracław (a także Trembowla i Ścianka, odłączone od Podola już przez Kazimierza Wielkiego), jak również Zwinogród i Czerkasy. Wreszcie datowana na koniec XIV w. *Lista grodów ruskich* w grupie „polskich grodów" wymienia: Kamieniec, Bracław, Sokolec, Skałę, Bakotę, Winnicę oraz Zwinogród i Czerkasy[51]. Zestawiona w ten sposób lista obejmuje 10 zamków: Kamieniec, Smotrycz, Bakotę, Skałę, Czerwonogród (na Podolu zachodnim, Podniestrzu) oraz Bracław, Międzybóż, Bożsk, Winnicę, Sokolec (na Podolu wschodnim, Pobożu), a także dodatkowo Chocim i Czekuń na granicy podolsko-mołdawskiej oraz Zwinogród i Czerkasy na dalekim wschodnim przedpolu Podola.

W zachodnim Podolu widoczne były duże wpływy katolicyzmu, towarzyszące wzrastającemu ku końcowi XIV w. napływowi nie tylko polskich osadników do miast (lokacja miasta na prawie magdeburskim w Kamieńcu w 1374 r.), ale i polskiego rycerstwa. W czasach Koriatowiczów powstały

---

[49] *Latopisiec Litwy i Kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, s. 49–52 = *PSRL* XVII (*Suprasl'skij spisok'*), szp. 81–84 = ib. XXXV (*Suprasl'skaja letopis'*), s. 66–67; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 1–3, 35–36; H. Paszkiewicz, *O genezie...*, s. 137–138; J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 155. F. M. Šabul'do, *Zemli Jugo-Zapadnoj Rusi...*, s. 86 (za późnym i niepewnym przekazem Stryjkowskiego), przypisuje Koriatowiczom wzniesienie dodatkowo Brzeżan i Chmielnika.

[50] *Dł. Hist.* V s. 47–49; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz...*, s. 16. Z początku 1395 r. znany jest akt bojarów mołdawskich (związany z hołdem hospodara), którzy w imieniu hospodara Stefana I zobowiązali się m.in. pozostawić sprawę Cecunia i Chmielowa do decyzji króla polskiego (*AZR* I, nr 11 = M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi 1933, nr 166, s. 609–611 = *Peščak*, nr 65; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna*, s. 294–295).

[51] *Cod.Vit.* s. 38, nr 115 = *Arch.Sang.* I, nr 19; *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. I–VIII, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Kraków-Wrocław 1962–1975 [dalej: *ZDM*], VI, nr 1843 (o wymienionych tu Zwinogrodzie i Czerkasach zob. niżej); *Latopisiec Litwy i Kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, s. 50–52; *PSRL* VII, S. Petersburg 1856 (*Voskresenskaja letopis'*), s. 240 (tu też wymienione nieznane bliżej grody Iłowiec, Czerniej, Nowy Gródek, zaś Trembowla została wymieniona wśród grodów [halicko] wołyńskich) = M. N. Tichomirov, *Spisok russkich gorodov dal'nich i bližnich*, „Istoričeskie Zapiski" 40, Moskva 1952, s. 222 n. (o źródle por. H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. III, Warszawa 1967, s. 66–67).

klasztory dominikańskie w Smotryczu (tu spoczęły zwłoki Aleksandra Koriatowicza), Kamieńcu i Czerwonogrodzie oraz franciszkański w Kamieńcu, a także rozpoczęły się zabiegi o erygowanie biskupstwa kamienieckiego[52].

Podział Podola i lenno podolskie w latach 1394–1434

W trakcie przygotowań do zwycięskiej wyprawy przeciwko Koriatowiczom w 1394 r. zamek Kamieniec z okręgiem (wówczas jeszcze nie zdobyty) został wydzielony z Podola i nadany przez Władysława Jagiełłę jako króla polskiego kniaziowi Witoldowi z prawem dziedziczenia. Obowiązki Witolda z tego tytułu miały być analogiczne jak i innych książąt-braci królewskich i obejmowały świadczenie służby i pomocy na rzecz króla i Korony Polskiej (miały więc mieć charakter lenny)[53]. Nie wiadomo czy nadanie to zostało zrealizowane, jak rozległe miało być lenno kamienieckie Witolda i w jaki sposób miały być administrowane pozostałe części Podola – jest bowiem pewne, iż Witold zajął dla króla polskiego całe Podole z Bracławiem i Kamieńcem, głównymi zamkami Podniestrza i Poboża[54]. W 1451 r. biskup Oleśnicki twierdził, iż przed nadaniem Spytkowi z Melsztyna Podole było zarządzane przez Powałę Słupowskiego i innych polskich rycerzy[55] – najpewniej chodziło o zachodnie Podole w latach 1394–1395, choć nic nie można powiedzieć o charakterze tej administracji. Prawdopodobny wydaje się domysł (J. Tęgowski), iż nadanie dla Witolda z 1394 r. miało zrekompensować mu koszty wyprawy, zostało zaś zmienione, gdy potrzebne 5000 grzywien groszy praskich wyłożył wojewoda krakowski Spytek z Melsztyna, godząc się na ubezpieczenie ich spłaty na Podolu[56].

---

[52] T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 129–134; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz...*, s. 34–35.

[53] J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 171–172 (Aneks II); *Dan.Skarb.* I, nr 649 (regest). O nadaniu dla Witolda z 1394 r. wspomina też za Kromerem M. Stryjkowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach*, s. 328.

[54] *Latopisiec Litwy...*, wyd. I. Daniłowicz, s. 51–52 = *PSRL* XVII, szp. 80, 82–83: zdobycie zamków Bracław, Sokolec, Kamieniec, Smotrycz, Skała, Czerwonogród.

[55] *Dł. Hist.* V, s. 96. Trudno przesądzać, czy Długosz wymienił tu jedną osobę (Powała Słupowski – jak przyjęto w tłumaczeniu „Roczników": *Dł.Hist.* V [*Opera* VI], s. 89 – pol.) czy też dwie – Powałę i Słupowskiego (tak wedle *Słownika staropolskich nazw osobowych* [dalej: *SSNO*], IV, s. 333 i V, s. 122). Za drugą ewentualnością mógłby przemawiać fakt, iż na przełomie XIV i XV i w 1. połowie XV w. Słupowscy h. Leliwa związani byli ściśle więzami klientarnymi z rodowcem Spytkiem z Melsztyna (*SHGKr.* III, s. 273; *SSNO* V, s. 122; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego wiek XIV–XV*, Warszawa 1971, s. 23–25), być może zatem ów Słupowski zarządzał Podolem już w imieniu Spytka.

[56] J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 167–168 (jednak niesłusznie 2000 kóp groszy zamiast 5000 grzywien); *Starodawne prawa polskiego pomniki [T. 2: Wypisy] z ksiąg dawnych sądowych ziemskich*

Wedle Latopisu wielkich kniaziów (prezentującego litewski punkt widzenia z połowy XV w., a więc i fałszywie kreującego polityczną samodzielność Witolda) Witold za 20 000 kóp groszy ustąpił królowi polskiemu połowę Podola z Kamieńcem, Smotryczem, Skałą, Czerwonogrodem i Bakotą, król zaś w tejże sumie zastawił ten obszar Spytkowi z Melsztyna. Pozostałą częścią Podola Witold dysponować miał osobiście, ustanawiając swoich starostów w Bracławiu, Sokolcu i Winnicy. Przekaz ten jest wewnętrznie sprzeczny, podaje bowiem, iż po śmierci Spytka Witold rzekomo na powrót objął całe Podole, wypłaciwszy królowi przez swoich posłów Niemirę i bojara łuckiego Dymitra Wasilewicza sumę podwojoną (40 000) – co wbrew intencji źródła wskazuje na króla jako dysponenta Podola (zgodnie z polską wersją w przekazie Jana Długosza)[57]. Pożyczka Spytka (miarodajna wydaje się suma 5000 grzywien) stała się podstawą szerszego planu politycznego Jagiełły, w wyniku realizacji którego Melsztyński otrzymał w 1395 r. zachodnie Podole w lenno, co zapoczątkowało trwały podział Podola na część polską i litewską. Oczywiście Witold nie mógł królowi zastawiać ziemi, którą dla niego zdobył – mógł natomiast od króla uzyskać na Podolu wschodnim (z Bracławiem) zabezpieczenie z tytułu poniesionych kosztów wojennych.

Dokumentem króla Władysława Jagiełły z 13 VI 1395 r., potwierdzonym 10 lipca przez królową Jadwigę, wojewoda krakowski Spytek z Melsztyna otrzymał w lenno *pleno iure ducali, quo ceteri nostri duces Lithuanie et Russie frui soliti sunt* zachodnią część Podola z zamkami Kamieńcem, Bakotą, Skałą, Smotryczem i Czerwonogrodem. Jego status jako lennika podolskiego miał być identyczny jak kniaziów litewskich i ruskich, od 1386 r. sukcesywnie składających hołdy lenne Jagielle jako królowi i Koronie Polskiej – obejmował zatem także władztwo terytorialne. Spod nadania dla Spytka wyłączone zostały okręgi (wołości) należące do zamków Międzybóż, Bożsk i Winnica, które Jagiełło zatrzymał do własnej dyspozycji, oraz zachodniopodolskie okręgi wokół Trembowli i Ścianki, już w czasach Kazimierza Wielkiego przyłączone do ziemi lwowskiej. W o miesiąc późniejszym dokumencie królowa Jadwiga potwierdziła i uzupełniła te postanowienia, precyzując, iż Spytek otrzymał

i grodzkich ziemi krakowskiej, wyd. A. Z. Helcel, Kraków 1870 [dalej: *SPPP* II], nr 1002 (spłata wdowy Spytkowej z 2000 kóp = 2500 grzywien z „sum podolskich" w 1403 r.); *Dł.Ann.* lib. X, s. 254–255 (5000 grzywien).

[57] *Latopisiec Litwy i Kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, s. 52–53; podobnie zbliżone przekazy latopisów (część z nich zachowuje sumę 20 000 kóp groszy): *PSRL* XVII, szp. 83, 172, 280 (tu suma 8000 kóp groszy), 329, 390, 455; ib. XXXII, s. 72; ib. XXXV, s. 66–67, 74, 139, 160, 186–187, 229; por. W. Dworzaczek, *Leliwici...*, s. 111–113. Wedle Długosza Witold dzierżył Podole jako zastaw za sumę 40 000 szerokich groszy, która po jego bezpotomnej śmierci przeszła na Jagiełłę jako jego spadkobiercę (a więc uległa anulowaniu; *Dł.Hist.* V, s. 135–137) – jednak obie te wiadomości o wysokości sumy mogą dotyczyć lat 1411–1430.

terram nostram Podolie, que ad nos spectabat --- cum pleno iure ducali omnibusque aliis iuribus et dominiis ducalibus, quibus duces et principes catholici Polonie Corone Regni nostri predicti subiecti principatibus eorum dominantes utuntur, oraz dodając, iż nadanie nie obejmuje zamków *in dicta terra Podolie constructis, videlicet Wowigrod et Cirkass et eorum adiacenciis, que pro nobis Coronaque Regni Polonie una cum domino rege predicto nostro consorte charissimo duximus reservanda*[58]. Słuszna wydaje się identyfikacja wydawcy (S. Kuraś) dwóch ostatnich zamków z przynależnymi później do Kijowszczyzny: Zwinogrodem nad Siniuchą (Sinymi Wodami, dopływem Bohu) i z Czerkasami nad Dnieprem, wiadomo bowiem (choć z późniejszych źródeł latopisarskich), iż w 2. połowie 1394 r. akcji Witolda na Podolu towarzyszyły działania kniazia Skirgiełły na Kijowszczyźnie, w czasie których zdobył on Kijów, usunął z niego Włodzimierza Olgierdowica, a także zajął Zwinogród i Czerkasy. Śmierć Skirgiełły w końcu 1394 r. mogła wymusić nieznane bliżej rozwiązania przejściowe, w ramach których Witold przejął pod swoją administrację tereny aż po Dniepr, rozszerzając w ten sposób Podole, a to z kolei mogło być przyczyną dodatkowego określenia obszarów wyjętych spod nadania dla Spytka z Melsztyna[59]. Zwinogród i Czerkasy leżały w północnej części obszaru Sinych Wód i Belobereżja, pamiętnego wyprawą Olgierda z ok. 1362/1363 r.[60] Jego opanowanie pozwalało Witoldowi na prowadzenie wypraw antytarskich na wschodnim brzegu Dniepru, zwieńczonych klęską nad Worsklą w 1399 r. W toku jednej z tych wypraw, ok. 1397 r., skierowanej na Oczaków i wybrzeże Morza Czarnego, pokonał on wodzów tatarskich Hadżi-beja (Chadżybeja), Kutług-beja i Dymitra, a dodatkowo zapewne zdobył port nazwany imieniem tego pierwszego – Chadżybej (Chadżybejów, czyli Odessę)[61]. Zamek Chadżybejów jeszcze w połowie XV w. uważany był za dalekie przedpole Podola.

Całe Podole zostało zajęte przez Witolda w imieniu i dla króla polskiego (o czym świadczą sformułowania obu dokumentów dla Spytka z Melszty-

[58] *Cod.Vit.* s. 38, nr 115 = *Arch.Sang.* I, nr 19 (13 VI 1395 r.); *ZDM* VI, nr 1843 (10 VII 1395 r.); *Dł.Ann.* lib. X, s. 217, 254–255; por. W. Dworzaczek, *Leliwici...*, s. 111–113; L. Ehrlich, *Starostwa w Halickiem*, s. 49–52; A. Prochaska, *Podole...*, s. 264–266; H. Paszkiewicz, *O genezie...*, s. 242–255. Por. akty homagialne kniaziów litewskich wydane w *Aktach unii*, nr 7, 13, 15–36, 38, 40–43, 46 oraz w *Epist.* I, nr 9–10, 13–14, 22–23, 27–30, 32.

[59] *PSRL* XVII szp. 277; *ib.* XXXV, s. 138 (*Letopis' Krasinskogo*), 186 (*Ol'ševskaja letopis'*), 206–207 (*Rumjancevskaja letopis'*), 228 (*Jevrejnovskaja letopis'*); *Latopisiec Litwy...*, s. 46; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz...*, s. 54–55; J. Powierski, *Czy Skirgiełło był księciem kijowskim* [w:] *Społeczeństwo i polityka do XVII wieku*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 1994, s. 66 n.; J. Tęgowski, *Kiedy zmarł Skirgiełło?*, tamże, s. 61–64; tenże, *Sprawa przyłączenia Podola*, s. 166–167; por. też *Epist.* I, nr 20, s. 17–18. Za lokalizacją Zwinogrodu przemawiać zdaje się ujmowanie go łącznie z Czerkasami. Odnotować jednak należy także istnienie Zwenigrodu nad Dniestrem, na południowy zachód od Kamieńca.

[60] Por. S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 179.

[61] Zob. przypisy 6–7; S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 162–166.

na), jednak jego gwałtownie rosnąca wówczas pozycja w Wielkim Księstwie Litewskim mogła być czynnikiem sprzyjającym trwałemu podziałowi tej ziemi, gdy król Władysław Jagiełło zgodził się, by zatrzymał on wschodnią jej część – formalnie najpewniej jako lenno (skoro wedle dokumentów dla Spytka zamki Winnica, Międzybóż, Bożsk oraz Zwinogród i Czerkasy pozostawały w dyspozycji pary królewskiej). Dzierżenie przez Witolda wschodniego Podola potwierdzone zostało czynionymi przezeń nadaniami na Bracławszczyźnie, m.in. na rzecz byłego wojewody kamienieckiego Pawła Słupicza[62].

Jako dzierżyciel Podola zachodniego wojewoda krakowski Spytek z Melsztyna używał tytułu *dominus Podolie universis, dominus terre Podolie, dominus Podoliensis, dominus et heres ducatus Podoliensis*. O szczegółach jego rządów na Podolu brak konkretnych informacji, nie licząc późnej wzmianki (z ok. 1615–1616 r.) o jego dokumencie dla mieszczan kamienieckich prawa lackiego[63]. Nadanie mu Podola w lenno było fragmentem działań króla Władysława Jagiełły, zmierzających do osłabienia roli rady królewskiej. Wywołało w niej podziały i skłoniło Melsztyńskiego do poparcia polityki wschodniej Jagiełły i Witolda. Spytek z Melsztyna poległ 16 VIII 1399 r. w przegranej przez Witolda bitwie z Tatarami pod Worsklą. Wedle Długosza pociągnął na nią na czele znacznych sił rycerstwa podolskiego, zapewne zatem na czas jego rządów datować należy pierwszą falę napływu polskiej szlachty na Podole[64].

Być może po śmierci Spytka Podolem krótko i przejściowo administrował w imieniu króla nieznany bliżej starosta Więcław (Stanisław?). Do tego krótkiego okresu odnieść należałoby znany z ogólnikowej wzmianki dokument królewski z zapisem 40 grzywien na Chreptiowie i Bułhakowym Dworzysku z 1400 r. Na pewno natomiast przed 17 VIII 1400 r. Władysław Jagiełło nadał Podole w lenno bratu Świdrygielle. Ten ostatni natychmiast mianował swojego starostę podolskiego Hryćka Kierdejowicza. W tymże czasie w osobnym dokumencie hołdowniczym zobowiązał się nie oddawać zamków podol-

---

[62] *Vitoldiana*, s. 117–119, 134.

[63] *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 129 (*dominus Podolie universis*); *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. IV (1386–1450), wyd. F. Piekosiński, Kraków 1905 [dalej: *KDM* IV], nr 1039 (*dominus terre Podolie*); *ZDM* I, nr 219 (*dominus Podoliensis*), IV, nr 1122 (*dominus et heres ducatus Podoliensis et Samboriensis*), 1138 (*dominus Podoliae*); *Cod.Vit.*, nr 136, s. 43 (*dominus Podoliensis*). W dokumencie wojewody mołdawskiego z 1397 r. występuje też jako *palatinus Podoliensis* (*Arch.Sang.* I, nr 21). Wzmianka z 1615–1616 r.: *ŹDz.* V, s. 16.

[64] W. Dworzaczek, *Leliwici...*, s. 111–113, 115–118, 126–127; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 137–140; *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, opr. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P. K. Wojciechowski, B. Wyrozumska [*Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, t. IV/1], Wrocław 1990 [dalej: *Urz.Mp.*], nr 466; J. Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 215–217; *Dł.Ann.*, lib. X, s. 217, 226–227, 254; por. też N. Mołčanovskij, *Očerk...*, s. 273–274.

skich w zarząd schizmatykom oraz zwrócić lenno królowi, jeśli Spytek z Melsztyna powróci z niewoli tatarskiej[65].

Z okresu rządów Świdrygiełły na Podolu zachowały się dwa jego dokumenty wystawione w Kamieńcu dla tamtejszych klasztorów franciszkanów (17 VIII 1400) i dominikanów (30 V 1401). Określany był na nich jako *dux Lithuanie, dominus et heres terre Podolie* oraz *dux Podolie*[66]. Wzmiankowani jako świadkowie, jego otoczenie tworzyli wówczas Rusini i Polacy: kniaź Wasyl (Wasiło) Bożski (1401), Hryćko Kierdejowicz starosta kamieniecki (1400), Hrynko z Sokolca (1400–1401, były wojewoda czerwonogrodzki i starosta podolski z czasów Koriatowiczów)[67], Michał Wałach (1400), Imramek z Czulic (1400, z pewnością Małopolanin), Damian Werozub (1401), Wojciech Rowski (dzierżyciel dóbr Rów koło Baru,1401) i Waśko marszałek nadworny (1401). Testacje Wasyla Bożskiego i Hrynka z Sokolca mogłyby sugerować, iż w skład lenna Świdrygiełły weszła przynajmniej część podolskich posiadłości, które w 1395 r. zostały wyjęte spod nadania dla Spytka z Melsztyna. W reakcji na wzmocnienie pozycji Witolda po unii wileńsko-radomskiej (1401 r.) Świdrygiełło wywołał bunt na przełomie 1401/1402 r., obsadził zamki podolskie wiernymi sobie stronnikami i zawarł 2 III 1402 r. w Malborku sojusz z Krzy-

---

[65] *Urz.Pod.*, nr 526, 527. Dokument Jagiełły z 1400 r. został okazany lustratorom w 1564 r. przez Pawła Jacimierskiego i wpisany do tzw. „rewizji listów" (BCzart. rps 1725, s. 245). Akt lenny z zobowiązaniem Świdrygiełły odnotowany w inwentarzu Warszewickiego pod błędną datą 1430 r. (*Dan.Skarb.* II, nr 1523) oraz bez daty w inwentarzu Jana Zamoyskiego (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 930 i 952). Ponieważ Długosz (*Dł.Ann.*, lib. X, s. 254–255) odnotowuje nadanie mu Podola błędnie pod 1403 r. (informując przy okazji o spłaceniu wdowy po Spytku z sumy 5000 grzywien), A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, Kraków 1892, s. 56, 305, poprawia datę dokumentu na 1403 r., wiążąc go z ówczesnymi rozgrywkami politycznymi. Jednak Świdrygiełło dysponował Kamieńcem na pewno już w 1400 r. (*Urz.Pod.*, nr 527; A. Prochaska, *Podole...*, s. 267–268), zaś za wystawieniem już wówczas dokumentu przemawia również zawarte w nim zobowiązanie zwrotu Podola Spytkowi w przypadku jego ocalenie i powrotu – logiczne w 1400 r. a nie w 1403 r., bowiem w 1403 r. wdowa po Spytku była spłacana z sum zapisanych jej mężowi na Podolu (*SPPP* II, nr 1002). Jako pierwszy na 1400 r. datował dokument O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 160–161. Swoje błędne wnioski o formalnym zarządzie Podola przez Świdrygiełłę po 1403 r. Lewicki (ib. s. 56, 305) oparł m.in. na jego dokumencie wystawionym w Kamieńcu dla tamtejszego klasztoru dominikanów rzekomo w 1405 r. (*Źrzódła* I, s. 155–156); jednak przywilej ten pochodzi z 1401 r. (*Chmiel*, nr 6; por. T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 140).

[66] Archiwum Państwowe w Krakowie, Księgi grodzkie krakowskie – Castrensia Cracoviensia [dalej: CC] 515 (CC Relationes 10), s. 455–456 (17 VIII 1400; oblata w 1584 r. transumptu królewskiego z 1583 r., por. *AGZ* X, nr 31); *Chmiel*, nr 6 (30 V 1401) = *Źrzódła* I, s. 155–156 (tu druk pod złą datą 1405, powtórzoną też w edycji M. Simaškeviča, *Rimskoje katoličestvo...*, s. 459–460). Por. też A. Prochaska, *Podole*, s. 267–9; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 134, 140–141.

[67] W literaturze (ostatnio K. Przyboś, *Urzędnicy województwa podolskiego*, s. 9–10, przy okazji podając też mylnie sygnatury źródłowe), błędnie identyfikuje się Hryńka z Sokolca z Hryćkiem Kierdejowiczem (obaj wymienieni są obok siebie na akcie Świdrygiełły z 17 VIII 1400 r.: CC Relationes 10, s. 455–456). Próba identyfikacji kniazia Wasyla Bożskiego – zob. J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 168–169.

żakami, co stało się powodem odebrania mu lenna[68]. Wezwany do Wiślicy starosta podolski Hryćko Kierdejowicz już 23 VI 1402 r. złożył przysięgę wierności królowi polskiemu i zobowiązał się wydać Kamieniec i inne zamki podolskie wyznaczonemu przez Jagiełłę Diersławowi Konopce z Kożuchowa[69]. Nowy stan rzeczy został przypieczętowany podczas pobytu króla polskiego na Podolu w sierpniu 1402 r. – 6 sierpnia w Kamieńcu władca potwierdził dobra franciszkanów kamienieckich, zaś trzy dni później w Czerwonogrodzie wydał dokument na rzecz wójtostwa kamienieckiego[70].

Następstwem buntu Świdrygiełły była nieudana próba odzyskania Podola przez Fiodora i Wasyla Koriatowiczów. W trakcie tych działań obaj zostali pochwyceni przez królewskich starostów. Informują o tym trzy dokumenty, wystawione przez nich 1 VII 1403 r. w Hrubieszowie (akt Wasyla) i 9 VII 1403 r. w Szczekarzewie (dwa akty Fiodora), gdy dostarczeni przed oblicze króla wybaczyli mu uwięzienie, złożyli hołd i zobowiązali się nie podejmować w przyszłości działań przeciwko Koronie Polskiej i Podolu, po czym pozwolono im powrócić na Węgry[71].

W latach 1402–1411 w imieniu króla polskiego Podolem zarządzali mianowani przezeń starostowie, rekrutujący się spośród polskiego rycerstwa: Diersław Konopka z Kożuchowa (1402), Rafał (z Michowa? 1402–1403), Piotr Szafraniec z Pieskowej Skały podstoli krakowski (1404), Florian z Korytnicy podczaszy sandomierski (1405), Piotr Karwacjan z Radomina i Włoszczowej kasztelan dobrzyński (1405/6–1407), Andrzej z Tęczyna (1407/1409), Jan ze Szczekocin kasztelan wiślicki (1409?), Piotr Włodkowic z Charbinowic podstoli sandomierski (1410–1411). Z okresu tego zachowało się co najmniej 16 królewskich nadań dóbr na Podolu na rzecz rycerstwa polskiego i bojarów ruskich[72]. Z pewnością odzwierciedlają one narastający napływ elementu pol-

---

[68] *Cod.Vit.* nr 249, s. 82–84: *princeps et heres Litwanie et Russie et dominus Podolie*; A. Prochaska, *Podole...*, s. 268–269.

[69] *Epist.* II, nr 26; por. A. Prochaska, *Podole...*, s. 269–270; O. Halecki, *Dzieje...*, s. 173–174; *Urz.Pod.*, s. 115–116. Lojalność Hryćka Kierdejowicza została potwierdzona zapisaniem mu przez Jagiełłę w 1404 r. 100 kóp groszy na Bani Gwoździcy w ziemi halickiej (*ZDM* VI, nr 1666) oraz nadaniem w 1410 r. wsi Kormilce i Hodykowce na Podolu (*Mat.Gruś.*, nr 14).

[70] CC Relationes 10, s. 454–455 (6 VIII 1402; regest: *AGZ* X nr 34; por. A. Prochaska, *Podole...*, s. 269); *Mat.Gruś.*, nr 11 = *ZDM* VI, nr 1651 (9 VIII 1402). Wracając z Podola król 15 IX 1402 r. potwierdził w Dobrostanach posiadłości klasztoru dominikanów w Kamieńcu (*Arch.Sang.* I, nr 23). Długosz pod rokiem 1404 połączył pobyty króla na Podolu w l. 1402 i 1404 (*Dł.Ann.* lib. X, s. 261; por. A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły*, s. 44, 46).

[71] O. Halecki, *Dzieje...*, s. 173–174; AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 929, 951-952 = J. Tęgowski, *Sprawa...*, s. 160–169, 172–175 (Aneks III–V, druk z innej podstawy); regesty: *Dan.Skarb.* I, nr 778–779; por. *Bullarium Poloniae*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, t. III, Romae-Lublini 1988, nr 1048; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy...*, s. 177–178.

[72] *Urz. Pod.*, nr 528–534 (starostowie). Nadania zestawiają (z opuszczeniami): K. Pułaski, *Stare osady w ziemi kamienieckiej i dziedziczące na nich rody podolskiej szlachty historycznej*, „Przewodnik

skiego na te tereny. Zwraca zwłaszcza uwagę duże nadanie z 9 III 1404 r. wielu wsi w wołościach (okręgach) smotryckiej, latyczowskiej i winnickiej na rzecz podstolego krakowskiego Piotra Szafrańca, zapewne w związku z objęciem przezeń starostwa podolskiego[73]. Pozostałe akty nadań z lat 1402–1411 wymieniają dobra w wołościach (łac. *districtus*) kamienieckiej (1403, 1405–1407, 1410), smotryckiej (1407), skalskiej (1409) i czerwonogrodzkiej (1410), co jednoznacznie dowodzi zachowania systemu administracyjnego z czasów Koriatowiczów. Położenie wsi nadanych Szafrańcowi zdaje się też świadczyć, iż po odebraniu Podola zachodniego Świdrygielle w 1402 r. zostało ono powiększone ku wschodowi o (odebrane Witoldowi?) wołości latyczowską i winnicką (część winnickiej?).

Zwierzchność nad całym zachodnim Podolem z pewnością należała do rezydującego w Kamieńcu starosty podolskiego jako reprezentanta władzy królewskiej. Pozostałe okręgi zamkowe (wołość, *districtus*) były najpewniej administrowane przez wojewodów zamkowych (zapewne podległych staroście podolskiemu i ze względu na zakres swych funkcji zwanych też z polska starostami) lub były zastawiane, co można zilustrować dwoma przykładami. Okręgiem czerwonogrodzkim w latach 1404–1405 zarządzał Diersław Konopka (który przejmował w 1402 r. Podole dla króla polskiego), określany na przemian jako *woyewoda Czerwonigrodensis* i *capitaneus in Czerwonygrod*[74]. Z kolei w dwóch dokumentach królewskich wystawionych 8 III 1407 r. w Krakowie odnotowany został wśród świadków Piotr Bakocki starosta podolski[75]. Wbrew identyfikacjom K. Pułaskiego należy utożsamić go (za A. Prochaską) z odnotowanym przez Długosza starostą podolskim Piotrem Karwacjanem z Radomina i Włoszczowej kasztelanem dobrzyńskim, który musiał zatem dzierżyć dodatkowo zamek Bakotę. Karwacjan na pewno towarzyszył wówczas królowi, na którego dokumentach świadkował (z tytułem kasztelana dobrzyńskiego) 11 III w Żarnowcu i 8 IV 1407 r. w Radziejowie,

---

Naukowy i Literacki" 30, 1902 [dalej: *Puł.Osady*], s. 1025–1027; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 142–144. Zob. *ZDM* VI, nr 1660 (= *Mat.Gruś.*, nr 13), 1661 (= *Źrzódła* I, s. 153–4), 1675, 1688, 1694 (= *Źrzódła* I, s. 157–158), 1700, 1704, 1706, 1732, 1736, 1749 (= *Źrzódła* I, s. 159–161); *Mat.Gruś.*, nr 14; *KDM* IV, nr 1079; *Puł.Osady*, s. 838, 1025–1027.

[73] *Urz.Pod.*, nr 530; *KDM* IV, nr 1079 (9 III 1404: wsie w okręgach smotryckim i latyczowskim). Dobra te wkrótce po 1411 r. zostały od Szafrańca wykupione przez wielkiego księcia litewskiego Witolda, gdy ten otrzymał od Jagiełły Podole w dożywotni zarząd (por. *ZDM* VII, nr 2083: wsie w okręgach smotryckim, latyczowskim i winnickim; *SPPP* II, nr 2518).

[74] *AGZ* II nr 31; S. Tylus, *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, Lublin 1999, s. 133; Z. Wdowiszewski, *Ród Bogoriów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego" 9, 1928–1929, s. 35.

[75] *ZDM* VI, nr 1700; *Puł.Osady*, s. 1026–1027 = Centralnyj Deržavnyj Istoryčnyj Archiv Ukraïny w Kijowie, Fond 37, opys 1, sprava 2 [stara sygn. 3599 = Księgi ziemskie kamienieckie – Acta terrestria Camenecensia, 2], k. 114v.

zaś 3 IV 1407 r. jako Pietrasz z Włoszczowej starosta podolski wymieniony został w księdze ziemskiej w składzie sądu w Koninie (tegoż dnia przebywał tam i król)[76].

W bitwie pod Grunwaldem i kampanii pruskiej 1410 r. udział wzięły trzy chorągwie rycerstwa podolskiego, walczące pod identyczną chorągwią ze znakiem tarczy słonecznej[77]. Podkreślana przez Długosza liczebność szlachty podolskiej potwierdza tezę o trwającym zjawisku napływu elementu polskiego na Podole, ale może dowodzić też liczebności miejscowego drobnego bojarstwa ruskiego. Procesom tym towarzyszyć musiało zakorzenienie się polskiej obyczajowości politycznej związanej z lokalnymi (ziemskimi) zjazdami szlachty i pojawieniem się tej ostatniej jako czynnika politycznego. Proces ten dokumentuje już wzmianka z dokumentu królewskiego z 18 XI 1405 r., którego podstawą było oświadczenie starosty Floriana z Korytnicy i przedstawicieli szlachty podolskiej (*ceteri terrigene et nobiles terre nostre Podolie*)[78]. Można domniemywać (odwołując się do analogii znanych z ziemi sanockiej), iż starosta podolski był jednocześnie najwyższym sędzią sądu dla szlachty na terenie całej ziemi[79].

Wielki książę litewski Witold zapewne już po wygnaniu Świdrygiełły próbował objąć Podole zachodnie, co mogło wiązać się z nieznanymi bliżej zatargami z Polską. Wskazywać na to zdaje się fakt odnowienia przezeń w Kamieńcu 20 IX 1404 r. przysięgi wierności Władysławowi Jagielle i Koronie Polskiej. W 1409 r. Jagiełło, chcąc ratować pokój wewnętrzny i stosunki polsko-litewskie w przededniu wojny z Zakonem Krzyżackim, nosił się z zamiarem ustąpienia Witoldowi Podola zachodniego w zarząd[80]. Zamiar ten zrealizował po zawarciu pokoju toruńskiego z Zakonem w 1411 r., bez kon-

---

[76] 11 III i 8 IV 1407 r.: *ZDM* VI, nr 1701–1702; *Pul.Osady*, s. 1027–1028; A. Prochaska, *Podole...*, s. 273; *Urz.Pod.*, nr 532. 3 IV 1407 r.: Archiwum Państwowe w Poznaniu, Konin Z. 1, k. 133v (informację tę zawdzięczam uprzejmości dra Tomasza Jurka). Król: A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły*, s. 48.

[77] *Dł.Hist.* IV, s. 39.

[78] *ZDM* VI, nr 1688; *Urz.Pod.*, nr 531. Owa domniemana liczebność bojarstwa podolskiego musiałaby być oczywiście odbiciem stanu zaludnienia całej ziemi i mogła wynikać z faktu, iż dzięki dobrowolnemu ukorzeniu się przed Tatarami ludność Podola uniknęła eksterminacji w połowie XIII w., bezpośrednie zaś podporządkowanie Tatarom przez następne 100 lat uchroniło ją od społecznych kosztów wojen lokalnych na Rusi.

[79] *AGZ* VII, nr 23 (1402 r.: Ścibor z Oględowa starosta sanocki i *iudex iuris provincialis terrigenarum supremus*); por. też *Urz.Rus.*, nr 2544. System sądowy na Podolu był wówczas najpewniej zbliżony do czerwonoruskiego; por. X. Liske, *Wstęp* [w:] *AGZ* XI, s. V–XII; tenże, *Kilka uwag o sądownictwie czerwonoruskim*, s. 388–399; R. Hube, *Wyrok lwowski z r. 1421* (Biblioteka umiejętności prawnych), Warszawa 1888; W. Margasz, *W sprawie sądownictwa czerwonoruskiego przed r. 1435*, „Przegląd Powszechny" 1889, XXI, s. 39–54, 191–208.

[80] *Cod.Vit.*, nr 302, s. 107–8 (= *Epist.* I, nr 32: 1404 r.), nr 402, s. 170 (1409 r.).

sultacji z radą koronną odwołując starostę Piotra Włodkowica z Charbinowic i nadając Witoldowi Podole w dożywocie. Interesy Korony Polskiej miały być zabezpieczone przez przysięgę (zapewne dopiero ok. 1418 r.) szlachty podolskiej, iż po śmierci Witolda jej przedstawiciele przekażą tę ziemię tylko królowi polskiemu[81].

Wedle oficjalnej wykładni litewskiej z połowy XV w., Witold odzyskał Podole, gdy po śmierci Spytka z Melsztyna zwrócił Jagielle na jego prośbę podwojoną sumę 20 000 kóp groszy, za które rzekomo ustąpił mu zachodnie Podole w 1394 r. Twierdzenie to było jednak sprzeczne ze stanem faktycznym i służyło jako argument polityczny w polsko-litewskich polemikach połowy XV w. o zwierzchność nad Podolem i Wołyniem. W ramach tego sporu Litwini nie uwzględniali okoliczności przejęcia przez Witolda Podola wschodniego i pomijali milczeniem okres rządów starostów polskich na Podolu zachodnim w latach 1402–1411[82]. Jednak owe 40 000 kóp groszy Witold faktycznie mógł Jagielle wypłacić – ale dopiero w 1411 r. i w zamian za dożywotnie przekazanie Podola. Dotyczący Rusi, Podola i Mołdawii polsko-węgierski układ lubowelski z 1412 r. został zawarty pomiędzy Zygmuntem Luksemburskim z jednej oraz Władysławem Jagiełłą i Witoldem z drugiej strony, jednak jako dysponent Podola wystąpił w nim Jagiełło a nie Witold. Swe zwierzchnie prawa nad Podolem Jagiełło akcentował jeszcze w 1413 r., nadając wówczas Andrzejowi z Babszyna (Babsztyna) wsie Czarnokońce i Krzywe w okręgu (*districtus*) skalskim[83].

Po 1411 r. Witold ze swej strony liczył na trwałe połączenie obu części Podola i w efekcie na związanie zachodniego Podola z Litwą, o czym świadczy szereg wiadomości o czynionych przezeń nadaniach w latach 1411–1430, zarówno w wołościach czerwonogrodzkiej, kamienieckiej, smotryckiej, bakockiej i skalskiej (a więc na Podolu zachodnim)[84], jak i latyczowskiej, bracław-

---

[81] *MPH* III, s. 213; *Dł. Ann.* ks. XI, s. 206–207 – pol.; *Dł.Hist.* IV, s. 122–123, por. V, s. 47–49, 95–97, 135–137; *Epist.* II, nr 191–192; A. Prochaska, *Podole...*, s. 274–276.

[82] *Latopisiec Litwy i kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, s. 52–53; por. *Dł.Hist.* V, s. 135–137; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 69, 72–73.

[83] *Dł.Ann.* lib. XI, s. 195–200 (1412 r.); *Mat.Gruš.*, nr 15 = *ZDM* VI, nr 1778 (1413 r.).

[84] *Mat.Gruš.*, nr 18–20, 22; *Rozov*, nr 59 (= *AJZR* I, nr 17), 61 (= *AZR* I, nr 22 = *Pešćak*, nr 57 = *Ukraïns'ki gramoti XV st.*, wyd. V. M. Rusanivs'kij, Kiïv 1965, nr 9); *ZDM* VIII, nr 2214–2215; *ŹDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 50, 56; *AJZR* VIII/1, nr 1; *Vitoldiana*, s. 77, 89, 91–92, 97–99, 100–101, 103, 108–109, 120, 134–136, 206–207; BCzart. rps 1725, s. 239, 280; *Puł.Osady*, s. 466, 1030; O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 163; W. Semkowicz, *Ród Awdańców*, s. 290; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. I–XVI, Warszawa 1899–1916 [dalej: *Bon.*], t. II, s. 218, VIII, s. 242; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 143–144, 160–161. Do okresu ok. 1411–1430 odnieść też należałoby falsyfikat z datą 15 VIII 1386 r. wystawiony rzekomo przez Witolda jako wielkiego księcia i dotyczący zapisu na wsi Makarów Tatarski w okręgu smotryckim (*Matricularum regni Poloniae summaria*, t. VI, opr. M. Woźniakowa, Warszawa 1999, Suppl. nr 3); por. też przypis 90.

skiej, winnickiej i chmielnickiej[85]. Nadania te adresowane były głównie do bojarstwa ruskiego, zaś ich celem było stworzenie politycznej przeciwwagi dla napływowej szlachty polskiej i ulegającej polskim wpływom kulturowym grupy bojarów zachodniopodolskich. W ramach tej polityki Witold za 1000 kóp szerokich groszy praskich wykupił od podkomorzego krakowskiego Piotra Szafrańca dobra w wołościach smotryckiej, latyczowskiej i winnickiej, nadane mu przez Jagiełłę w 1404 r.[86], z drugiej zaś strony próbował pozyskać potężnych w sąsiedniej ziemi halickiej Buczackich h. Awdaniec (którzy zapewne już przed 1424 r. pozyskali na Podolu Jazłowiec z przyległościami), godząc się z powiększaniem ich posiadłości w rejonie Czerwonogrodu i nadając im w tej okolicy cztery wsie w 1424 r., co w 1428 r. potwierdził Władysław Jagiełło[87]. O jego zamiarach świadczy wreszcie przywilej dla biskupstwa kamienieckiego z nadaniem dóbr w wołościach kamienieckiej, smotryckiej, winnickiej i bracławskiej (a więc w obu częściach Podola)[88]. Wobec papieża Witold występował w 1427 r. jako patron, dysponujący prawem prezentowania nowego biskupa kamienieckiego[89].

Na opatrzonym zniekształconą datą nadaniu Witolda dla Wasyla Karaczewskiego (Karapczewskiego) z ok. 1411/1423 r. odnotowani zostali starostowie Jerzy Gedygołd podolski, Świnka bracławski i Abraham zwinogrodzki, co dowodzi, iż pod rządami litewskimi po 1411 r. utrzymana została odrębna administracja starościńska dla zachodniej i wschodniej części Podola[90]. Starostami podolskimi z ramienia Witolda zostawali w latach 1411–1430 jego najbardziej zaufani dostojnicy, wcześniej bez wyjątku jego marszałkowie nadworni: Jerzy Gedygołd (1411–1423), Piotr Montygerdowicz (ok. 1424–1425) i Jan Dowgird (1426–1430)[91].

---

[85] N. Mołčanovskij, *Očerk...*, s. 318–321; por. T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 160–161. Zdaniem A. Jabłonowskiego (*Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t.VIII, *Ziemie ruskie. Wołyń i Podole*, *ŹDz.* XIX, s. 11) zamek w Chmielniku przejął funkcje podupadłego Bożska.

[86] *ZDM* VII, nr 2083.

[87] *ŹDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 50 (= *Vitoldiana*, s. 77), 62; W. Semkowicz, *Ród Awdańców*, s. 267–268; *Bon.* II, s. 218; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 144.

[88] *AJZR* VIII/1, nr 18 (= *Vitoldiana*, s. 206–207): nadanie znane tylko z potwierdzenia dóbr biskupstwa przez Jana Olbrachta w 1498 r., w którym to dokumencie (zgodnie z sytuacją w końcu XV w.) wymieniono także okręg rowski – jednak w 1. połowie XV w. Rów należał jeszcze do wołości kamienieckiej.

[89] *Cod.Vit.*, nr 1303, s. 784; *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. I (1387–1507), wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1948, nr 100, 102, 105; por. T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 156–164.

[90] *AJZR* VIII/1, nr 1. O innym akcie (ewidentnym falsyfikacie z datą 1383 r.) Witolda, z rzekomym nadaniem temuż Wasylowi ziemi pod lokację Kniażej Łuki w powiecie kamienieckim, zob. *Źrzódła* I, s. 144 = *AZR* I, nr 6 = *Pešćak*, nr 31 = *Vitoldiana*, s. 189–190.

[91] *Urz.Pod.*, nr 535–537. Kronika wielkich książąt litewskich i wywodzące się z niej przekazy (*Latopisiec Litwy i kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, s. 53; *PSRL* XVII szp. 84, 172, 280, 329, 391, 455: tu Hornowski; *ib.* XXXV s. 67, 75, 139, 160–161, 187, 229) wymieniają starostów Witolda w złej

Szlachta podolska była władzy Witolda niechętna. Dowodzą tego dwa mandaty Jagiełły z 1414 i 1418 r., w których król nakazywał panom, szlachcie i mieszczanom podolskim złożenie hołdu Witoldowi, niezależnie od przysiąg wierności składanych wcześniej królowi i Koronie Polskiej. Zapewne drugi z tych mandatów okazał się skuteczny[92]. Przedkładanie w 1428 r. przez Buczackich Jagielle do potwierdzenia nadania Witolda z 1424 r. jest jednak świadectwem niepewności władzy litewskiej na Podolu, zaś udział Hryćka Kierdejowicza w zajęciu Kamieńca w 1430 r. (o czym poniżej) dowodzi także braku jej oparcia w miejscowej elicie bojarskiej.

Związki z Koroną zostały przesądzone 4 III 1430 r. (a więc jeszcze przed śmiercią Witolda), kiedy to Podole wraz z Rusią Czerwoną zostało objęte przywilejem jedlneńskim Władysława Jagiełły dla szlachty[93]. Przywilej był ceną za równoczesne uznanie przez dostojników Królestwa następstwa na

---

kolejności oraz informują, iż pierwszym starostą Witolda na Podolu był jego dworzanin Granowski (por. *Urz.Pod.*, s. 119–120). Inaczej niż w przypadku pozostałych starostów Witolda, urzędowanie i tożsamość Granowskiego nie zostały potwierdzone innymi źródłami. Mimo tendencyjności i bałamutności źródła, brak też jednak podstaw do całkowitego negowania jego osoby (został wymieniony obok trzech niewątpliwych starostów). Jeśli był Polakiem, to być może należałoby identyfikować go ze zmarłym w 2. połowie 1410 r. Wincentym Granowskim h. Leliwa, kasztelanem nakielskim i starostą wielkopolskim lub jego synem Mikołajem (W. Dworzaczek, *Leliwici...*, s. 35–36; Z. Kaczmarczyk, *Granowski Wincenty* [w:] *PSB* VIII, 1959–1960, s. 551–552; A. Gąsiorowski, *Granowski Wincenty* [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa 1981, s. 229) – w obu przypadkach ich kandydatury mogły być rozważane jako kompromisowe (z racji powiązań ze Spytkiem z Melsztyna) i tylko w okresie nie zrealizowanych pierwszych przymiarek oddania Podola Witoldowi w 1409 r. (zob. wyżej).

[92] *Epist.* II, s. XXII (1414 r.); *Cod.Vit.* nr 805, s. 427–428 (30 X 1418 r.), por. też nr 1298, s. 780. W literaturze (K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz...*, s. 73; A. Jabłonowski, *Podole starożytne*, s. 139; A. Prochaska, *Podole...*, s. 276; K. Przybyś, *Urzędnicy województwa podolskiego*, s. 10–11), błędnie egzemplifikuje się spory pomiędzy szlachtą podolską a Witoldem, niepotrzebnie przywołując akt z 13 VI 1427 r., wedle którego Szczepan z Bydłowa, Hanek Chełmski z Chełmu i Kaczkowic (por. *SHGKr.* I s. 334–336, II s. 353–354), Piotr Kot z Kotek i Klemens z Moskorzowa na mocy specjalnego mandatu królewskiego mieli przejąć zamek Kamieniec z rąk Marcina (z Kamieńca i Moskorzowa) i w ciągu 6 tygodni wydać go osobie wskazanej przez króla (*Epist.* I, nr 68, s. 66). Akt ten dotyczy nie Kamieńca na Podolu, lecz zamku Kamieniec (dziś w Odrzykoniu) w ziemi sanockiej, który wraz z innymi dobrami miał wówczas zostać skonfiskowany Marcinowi z Moskorzowa h. Pilawa (por. J. Kurtyka, *Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawnienie: represje lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439*, "Roczniki Historyczne", w druku). Akt ten został pomyłkowo wpisany do działu podolskiego już w inwentarzu Archiwum Koronnego Jana Zamoyskiego z l. 1567–1569, jednak Zamoyski wpis wykreślił (AGAD, Archiwum Zamoyskich [BOZ] 32, s. 929, 952), wpisując go z kolei do działu małopolskiego – też nieprecyzyjnie (ib. 31, s. 252). W związku z powyższym upaść musi też domysł K. Stadnickiego o utrzymywaniu w l. 1411–1430 załóg królewskich w zamkach podolskich.

[93] *Epist.* II, nr 177, s. 232–234; *Dł.Hist.* IV, s. 391–398; por. *Volumina legum*, wyd. J. Ohryzko i Z. Kaczmarczyk, t. I – X, St. Petersburg 1859 – Poznań 1952 [dalej: *VL*], t. I, s. 42 (przywilej krakowski z 1433 r. potwierdzający dokument jedlneński); A. Prochaska, *Podole...*, s. 276; S. Kutrzeba, *Przywilej jedlneński z 1430 r. i nadanie prawa polskiego Rusi* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Ulanowskiego*, Kraków 1911, s. 271–301 (i nadbitka, Kraków 1911). Ziemie ruskie zostały objęte już przywilejem brzeskim z 1425 r. (*Epist.* II, nr 149), który jednak nie wszedł w życie, a następnie stał się podstawą przywileju jedlneńskiego.

tronie jednego z synów Jagiełły aktem z tegoż 4 III 1430 r.[94] Ciążenie bojarstwa podolskiego ku Polsce mogło wynikać zarówno z dawnej tradycji związków z Rusią Halicką, jak i nowszych procesów zapoczątkowanych w czasach Kazimierza Wielkiego.

Wkrótce po śmierci Witolda (27 X 1430 r.) przebywający wówczas na Litwie król Władysław Jagiełło w trockiej ugodzie z nowym wielkim księciem Świdrygiełłą (7 XI 1430 r.) zadeklarował wolę zachowania pokoju do czasu rozpatrzenia sporów polsko-litewskich na wspólnym zjeździe wyznaczonym na 15 VIII 1431 r. Jednak na wieść o zmianie na litewskim tronie wielkoksiążęcym panowie podolscy pod wodzą biskupa kamienieckiego Pawła z Bojańczyc oraz Hryćka Kierdejowicza, Jana Kruszyny z Galowa i braci Teodoryka, Michała i Michała Mużyły Buczackich wygnali z Kamieńca starostę litewskiego Jana Dowgirda, zajmując dodatkowo także podległe mu zamki Smotrycz, Skałę i Czerwonogród i przyłączając je do Korony. W następstwie Władysław Jagiełło został poddany nadzorowi i presji nowego wielkiego księcia Świdrygiełły, żądającego zwrotu zajętych zamków[95]. W umowie zawartej 29 XI 1430 r. w dworze Świdrygiełły zwanym Jeleni Dwór, król zadeklarował chęć zwrotu czterech zajętych zamków podolskich (Kamieńca, Skały, Smotrycza i Czerwonogrodu), Świdrygiełło zaś i panowie litewscy zobowiązali się zwrócić Koronie te zamki w przypadku braku zgody rady królewskiej na warunki umowy, nieosiągnięcia porozumienia na zapowiedzianym zjeździe 15 sierpnia 1431 r. lub śmierci króla. Świdrygiełło dodatkowo obiecał przebaczenie szlachcie, która te zamki zajęła[96]. Do zwrotu Litwie Podola jednak nie doszło, bowiem nowy starosta kamieniecki Michał z Buczacza otrzymał sekretny list panów z otoczenia królewskiego z Wilna, dezawuujący wysłane w tym celu do Kamieńca poselstwo litewskie na czele z kniaziem Iwanem (lub Michałem) Babą. Wedle polskiej argumentacji zawartej w listach Jagiełły do wielkiego mistrza Krzyżaków i Zygmunta Luksemburskiego z lipca 1431 r. spór toczył

---

[94] *Epist.* II, nr 178. Na podstawie *Dan.Skarb.* II, nr 1527, 1528, i za literaturą przyjąłem niedawno (*Urz.Pod., Wstęp*, s. 15), iż w ślad za aktem jedlneńskim wystawione zostały jeszcze w 1430 r. zobowiązania szlachty ruskiej w Mościskach i podolskiej w Kamieńcu. Jednak I. Daniłowicz (za nim m.in. A. Lewicki) błędnie datował swoje regesty. Akty te zachowały się w XVI-wiecznych odpisach w kopiariuszu Jana Łaskiego i inwentarzu Archiwum Koronnego Jana Zamoyskiego z poprawnymi datami 14 IV 1439 Mościska i 23 VI 1439 Kamieniec (O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 154–155, 160–162; Z. Spieralski, *Z dziejów Archiwum Koronnego*, s. 133–134, 136–137).

[95] Cod.Vit., nr 1461, s. 950 (7 XI 1430 r.); *Dł.Hist.* IV, s. 422–423; *Latopisiec Litwy i kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, s. 53; *PSRL* XXXII, s. 81–82 (*Chronika litovskaja i żmojtskaja*, tu ze złymi datami).

[96] AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 930–931 i 952–953 (29 XI 1430 r.); regesty aktów z 7 i 29 XI 1430 r.: *Dan.Skarb.* II, nr 1517–1519, 1520–1522; *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum ... in Archivo Regni in arce Cracoviensi continentur*, wyd. E. Rykaczewski, Lutetiae Parisiorum 1862 [dalej: *Inv.*], s. 380–381. Zob. też K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 75–76 i zwłaszcza O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 161.

się *de terra Podolie vera et legittima parte regni nostri Polonie, que nunquam ad ducatum Lythwanie spectabat, sed a diu ad coronam Polonie pertinebat et pertinet ipso iure*, zaś zmarły Witold dzierżył tę ziemię jedynie w dożywocie[97].

W toku walk toczących się w 1. połowie 1431 r. Świdrygiełło pozyskał pomoc Krzyżaków i hospodara mołdawskiego Aleksandra Dobrego, zajął wschodnią część Podola, podjął nieudaną próbę oblężenia Smotrycza i rozpoczął nękające wypady z sąsiednich zamków wołyńskich w Krzemieńcu, Olesku i Zbarażu, Polacy zaś latem oblegli Łuck na Wołyniu[98]. Wedle dwuletniego rozejmu łuckiego z 1–2 IX 1431 r. strony miały zachować aktualny stan posiadania na Podolu, król: zamki Kamieniec, Smotrycz, Skałę, Czerwonogród z okręgami (wołościami) i przynależnymi do Kamieńca miastami Olczydajów i Ołtuszków, Świdrygiełło zaś: Bracław, Sokolec, Zwinogród, Latyczów, Daszków i Chadżibejów (nad Morzem Czarnym), natomiast zamek Bakota miał pozostać nie odbudowany, a wołość bakocka podzielona[99]. Polskie roszczenia na pewno obejmowały ziemie zajęte przez Świdrygiełłę, bowiem już 8 IX 1431 r. w obozie pod Włodzimierzem Piotr Odrowąż z Zagórza starosta samborski za zasługi w ostatnich walkach otrzymał od króla nadanie wsi wykupionych swego czasu przez Witolda od Piotra Szafrańca (wówczas już wojewody sandomierskiego) w wołościach (*districtus*) smotryckiej, latyczowskiej i winnickiej[100]. W okresie wojny ze Świdrygiełłą (1430–1437) funkcję starosty kamienieckiego pełnili kolejno dwaj polskiego pochodzenia przedstawiciele miejscowego możnowładztwa rusko-podolskiego: Michał z Buczacza h. Awdaniec (1430) i jego brat Teodoryk (1431–1434), oraz związany z dworem Małopolanin Dziersław z Włostowic h. Oksza (1435–1437), mianowany być może po śmierci Jagiełły w 1434 r.[101]

---

[97] *Dł.Hist.* IV, s. 424–425, 432–433; listy Jagiełły: *Epist.* II, nr 191–192.

[98] *Dł.Hist.* IV, s. 434–435, 442–462; *Epist.* II, nr 191–192.

[99] BCzart., perg. 374 (akt Świdrygiełły i jego sojuszników z 1 IX 1431); *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, t. I–III, wyd. E. Weise, Königsberg 1939 – Marburg 1966 [dalej: *Weise*], t. I, nr 173 = *Dan.Skarb.* II, nr 1562 (akt Władysława Jagiełły z 2 IX 1431); por. też *Epist.* II, nr 197, 202; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 78–79; A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, s. 73–104. Zapewne do ok. 1431/1432 r. można odnieść sporządzoną w kancelarii zakonu krzyżackiego niedatowaną listę ziem podległych Świdrygielle, wiązaną dotychczas z jego porozumieniem z Zakonem z 2 III 1403 r. Z zamków podolskich figurują na niej Bracław, Sokolec, Zwinogród, Czarnogród, Czerkasy, Latyczów (*Dan.Skarb.* I, nr 746).

[100] *ZDM* VII, nr 2083; por. *SPPP* II, nr 2518.

[101] *Urz.Pod.*, nr 538–542 i uwagi do tych numerów. Przy okazji warto te uwagi uzupełnić, wydaje się bowiem, iż po rozejmie łuckim król próbował bezskutecznie osłabić zbyt samodzielną pozycję starosty Teodoryka z Buczacza, współprzywódcy panów podolskich, którzy przyłączyli Podole zachodnie do Królestwa, i z pewnością dowódcy odsieczy wysłanej w sierpniu 1431 r. spod Łucka na Podole przeciwko wojewodzie mołdawskiemu (zob. *Urz.Pod.*, nr 539). W powracającym jesienią 1431 r. spod Łucka orszaku królewskim był także Dziersław z Włostowic, w latach 1430–1432 starosta sądecki (*Urz.Mp.*, nr 1407), wymieniony z tym urzędem wśród świadków dokumentu królewskiego w Samborze 20 X 1431 r. (*ZDM* VII, nr 2086). Jednak na kolejnym dokumencie króla już 21 X 1431 r.

Wspierany przez Polaków zamach stanu na Litwie 1 IX 1432 r. doprowadził do obalenia Świdrygiełły, objęcia władzy wielkoksiążęcej przez Zygmunta Kiejstutowicza i w konsekwencji do zawarcia unii grodzieńskiej (15 X 1432 r.), wedle której Litwa m.in. uznała formalnie polskie roszczenia do całego Podola[102]. Nie zapobiegło to jednak wznowieniu walk, bowiem władza Świdrygiełły utrzymała się na ziemiach ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego, najwybitniejszym zaś jego wodzem był działający z Bracławia jego starosta podolski kniaź Fiodor (Fedko) Nieświcki. W końcu 1432 r. spalony został zamek w Bracławiu, zaś Fedko poniósł klęskę pod Kopystrzynem nad Marachwą, jednak w 1433 r. udało mu się odzyskać Bracław i wziąć do niewoli starostę podolskiego (kamienieckiego) Teodoryka z Buczacza[103]. We wrześniu 1434 r. (już po śmierci Jagiełły), wcześniej popadłszy w konflikt ze

w tymże Samborze Włostowski świadkował jako *capitaneus Camenecensis* (*ZDM* VII, nr 2088), jednocześnie zaś odpowiadając z Sambora na zarzuty Świdrygiełły król pisał 22 X 1431 r., iż przybył do niego Teodoryk z Buczacza *capitaneus noster Podolie* z wiadomością, że kniaź Fedko Nieświcki (wódz Świdrygiełły) odmawia wydania przynależnych do Kamieńca dóbr Olczydajów i Ołtuszków, przez co łamie postanowienia rozejmowe (*Epist.* II, nr 197). Określenie Dziersława jako starosty kamienieckiego 21 X 1431 r. nie było zapewne błędem pisarza dokumentu (jak przyjąłem w *Urz.Pod.*, nr 540). W sporządzonym w XVI w. przez Jana Zamoyskiego inwentarzu Archiwum Koronnego odnotowano bowiem wystawiony 27 X 1431 r. we Lwowie akt przysięgi Dziersława jako starosty kamienieckiego, obejmującego Kamieniec *ad fideles manus*, opatrując jednak regest adnotacją *sine sigillo* (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 953; por. O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 162). Ponieważ Teodoryk z Buczacza dowodnie pełnił urząd starosty najpóźniej od 14 II 1431 r. przynajmniej do przełomu 1433/1434 r. (*Urz.Pod.*, nr 539), należałoby przyjąć, iż Dziersław ostatecznie nie objął wówczas urzędu starosty kamienieckiego i pozostał starostą sądeckim. Na przejściowy kryzys wokół starostwa podolskiego w październiku 1431 r. mógłby wskazywać fakt, iż 12 II 1432 r. w Lublinie Teodoryk ponownie składał przysięgę wierności królowi Jagielle i jego synom, zaś odpowiedni akt informuje o przekazaniu mu zamku Kamieńca *in tenutam* (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 953–954; por. O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 162). Ostatnio M. Wilamowski, *Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola*, „Roczniki Historyczne" 64, 1998, s. 118, sugeruje iż Dziersław z Włostowic przeszedł ze starostwa sądeckiego na kamienieckie może już jesienią 1433 r. (gdy Teodoryk z Buczacza popadł w niewolę u Świdrygiełły), a zapewne pomiędzy 8 IV a 7 V 1434 r., kiedy to Klemens Wątróbka, jego następca na starostwie sądeckim (poświadczony od 15 VI 1434), opuścił zajmowane wcześniej stanowisko wielkorządcy krakowskiego, bowiem te daty „wyznaczają początek rotacji na urzędach małopolskich". Przesunięcia takie są oczywiście możliwe, muszą być jednak inaczej uzasadniane – podstawa tego rozumowania (teza o „rotacji") jest błędna, bowiem wielkorządy i starostwa nie były urzędami ziemskimi i król mógł odwoływać ich dzierżycieli w dowolnym momencie, zwłaszcza jeśli starostwo było dzierżone nie w tenucie, lecz *ad fideles manus* (jak starostwo sądeckie przez Dziersława – por. *Urz.Mp.*, nr 305 i s. 307–317). Tak więc odwołanie ze starostwa lub wielkorządów nie wywoływało automatycznie ciągu zmian na innych urzędach (inaczej niż w przypadku urzędów ziemskich).

[102] *Dł.Hist.* IV, s. 479–487; *Akta unii*, nr 55, 58–60; A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, s. 147–158.

[103] *Urz.Pod.*, nr 539; *Dł.Hist.* IV, s. 487–491, 515, 519–521; *AGZ* II, nr 56–57; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy...*, s. 275–276; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 80–84; A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, s. 158–166, 201–202; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 165–166; J. Tęgowski, *Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich*, „Genealogia" 1996, nr 7, s. 125–135; pozostałe źródła zob. *Urz.Pod.*, nr 539–540.

Świdrygiełłą, Fedko zobowiązał się osobnym dokumentem przejść na stronę polską i uznać przynależność Wołynia i Podola do Korony, pod warunkiem, że nowy król powierzy mu w dożywocie dzierżone dotąd Bracław i Krzemieniec z okręgami zamkowymi oraz utrzyma go w dziedzicznym posiadaniu wołości zbaraskiej (na Wołyniu), winnickiej, chmielnickiej i sokoleckiej (na Podolu). Świdrygielle udało się jednak wyzuć Fedka z Bracławia i utrzymać zamek do wiosny 1435 r., kiedy Bracław został zdobyty dla Polski przez Stefana II, pretendenta do tronu mołdawskiego – stało się to zapewne w kwietniu 1435 r., gdyż Fedko ponowił wówczas swój akt hołdowniczy na rzecz Polski (ograniczając znacznie swe postulaty). Nieco później Bracław (z pewnością wraz ze wschodnim Podolem) poddano zwierznictwu starosty podolskiego (kamienieckiego) Dziersława z Włostowic, który jednak szybko z powodu niedbalstwa zamek ten utracił – zapewne już w 1436 r., kiedy Świdrygiełło odbił także Krzemieniec[104].

Przedmiotem konfliktu polsko-litewskiego w latach 1430–1437 było całe Podole – zarówno Kamieniecczyzna, jak i Bracławszczyzna. Przy rozmaitych okazjach podkreślali to dziejopisowie i polityczni przedstawiciele obu stron. Spośród wielu zachowanych nadań i zapisów króla Władysława Jagiełły dla szlachty z lat 1431–1434, związanych z kolejnymi etapami wojny, większość dotyczyła dóbr w okręgach (*districtus*) kamienieckim (14 II 1431 – 17 III 1434)[105], smotryckim (14 II 1431 – 9 IV 1434)[106], skalskim (14 II 1431 – 21 VIII 1433)[107] i bakockim (4, 12 V i 18 XII 1431 – 26 III 1433)[108], miały jednak miejsce też zapisy na wsiach w okręgach latyczowskim (19 II i 8 IX 1431, 3 IV 1432, 25 III 1433)[109], a nawet winnickim (8 IX 1431)[110] i bracławskim (4 V 1431 r.)[111]. Bracław, wołości bracławska i winnicka (oraz przejściowo do ok. 1438 r. część latyczowskiej i chmielnickiej) pozostały ostatecznie przy Świdrygielle (mimo

[104] *Urz.Pod.*, nr 540, 542; *Rozov*, nr 71–72; *Dł.Hist.* IV, s. 515, 575; A. Jabłonowski, *Podole starożytne*, s. 149–154; A. Prochaska, *Hołd Fedka kniazia nieświeskiego*, „Kwartalnik Historyczny" 25, 1911, s. 239–245; A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, s. 245–248, 350–351; I. Czamańska, *Mołdawia...*, s. 94–96.

[105] *ZDM* VII, nr 2062 (= *Inv.*, s. 274), 2073, 2078, 2079, 2136 (= *Mat.Gruš.*, nr 28), 2156, 2162; N. Mołčanovskij, *Očerk...*, s. 385–386; T. M. Trajdos, *Kościół...*, s. 166–167.

[106] *ZDM* VII, nr 2060 (= *Mat.Gruš.*, nr 24), 2061 (= *Inv.*, s. 274), 2074, 2077, 2083, 2092, 2107, 2150, 2159, 2166; *AGZ* IV, nr 81.

[107] *ZDM* VII, nr 2059 (= *Mat.Gruš.*, nr 25), 2102, 2131, 2149.

[108] *ZDM* VII, nr 2073, 2093, 2141 (= *Mat.Gruš.*, nr 27, 29); *AGZ* V, nr 51; N. Mołčanovskij, *Očerk...*, s. 384–386.

[109] *ZDM* VII, nr 2064, 2083, 2104; *Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 r.*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1890, nr 89.

[110] *ZDM* VII, nr 2083.

[111] *ZDM* VII, nr 2073; być może po nieznanych bliżej polskich sukcesach wojskowych na Podolu wschodnim.

jego kapitulacji w 1437 r.), a w konsekwencji przy Wielkim Księstwie Litewskim[112].

Wprowadzanie polskiego prawa i systemu administracyjnego od 1434 r.

Formalne zaprowadzenie polskiego prawa, hierarchii urzędniczej i systemu administracyjno-sądowego na Rusi Czerwonej i Podolu w 1434 r. oraz zrównanie ich z innymi ziemiami Królestwa Polskiego było konsekwencją objęcia tych ziem przywilejem jedlneńskim w 1430 r. i działaniami dworu królewskiego, dla którego kreowanie nowej hierarchii urzędniczej na Rusi było okazją do pozyskiwania poparcia politycznego w dobie rozgrywki o sukcesję synów Władysława Jagiełły. Osobny akt o wprowadzeniu polskiego systemu prawnego nie zachował się, wiadomo jednak o wystawieniu go w czasie uroczystości koronacyjnych Władysława Jagiellończyka (25 VII 1434 r.), na mocy decyzji podjętej przez zmarłego 1 VI 1434 r. Władysława Jagiełłę[113]. Wyrazem dążenia do zabezpieczenia nowo nabytych praw w okresie małoletniości króla stała się konfederacja szlachty ziem lwowskiej, podolskiej, przemyskiej, sanockiej, halickiej, chełmskiej i bełskiej, zawiązana na zjeździe koło Wiszni 10 VII 1436 r. i przewidująca m.in. obowiązek obecności na sejmikach ziemskich[114]. Nowe województwa powstały na pewno jeszcze za

---

[112] W l. 1436–1438 poświadczony jest Iwaszko Moniwidowicz starosta krzemieniecki (1436–1438) i podolski (= bracławski, 1437–1438) Świdrygiełły (por. *Urz.Pod.*, nr 540, w uwadze), w l. 1443–1446 jego starostą bracławskim był Wasyl Sanguszkowicz, zaś w latach 1446–1447 z ramienia Litwy – Jursza, jednocześnie starosta krzemieniecki (niżej przypis 131–132; O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1915, s. 8, 59, 84–86, 289, 292–293, 299; V. D. Otamanovs'kij, *Vinnicja...*, s. 44, 115–119; *Arch.Sang.* I, nr 36 i uwagi wydawcy = *Rozoo*, nr 74). W 2. połowie XV w. litewskimi starostami (namiestnikami) bracławskimi byli: Michał Wasilewicz Czartoryski 1451–1479; Piotr Janowicz Montygerdowicz 1482 (i marszałek litewski; *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1948, nr 322); Andrzej Aleksandrowicz Sanguszkowicz 1489, później namiestnik bracławski i winnicki 1500–1501; Konstanty Iwanowicz Ostrogski starosta bracławski, winnicki i zwinogrodzki 1498–1500, 1507–1516, 1517–1529; Michał Wasilewicz Zbaraski (Wiśniowiecki) 1504–1507 (J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy...*, s. 23, 347–351, 424–425, 553). Z 1509 r. pochodzi informacja o wyznaczeniu komisarzy litewskich do przeprowadzenia rozgraniczenia Wołynia i Podola (litewskiego) od Korony (*Lietuvos Metrika, knyga Nr 8 (1499–1514)*, Vilnius 1995, nr 423.2, s. 315).

[113] *Dł.Hist.* IV, s. 548–549; O. Halecki, *Dzieje...*, s. 314–316. Por. też M. Krikun, *Posirennja pol's'kogo administrativno-teritorial'nogo ustroju na ukraiń's'kich ziemjach*, „Problemi Slov'janoznavstva" 42, 1990, s. 24–41; M. Wilamowski, *Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola*, s. 105–127.

[114] *Epist.* III, s. 550–551, nr 39 (z Tek Nar.); A. Pawiński, *Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374–1505*, Warszawa 1895, s. 30–32, LVI–LVII (lepsze wydanie z uszkodzonego oryginału z uwzględnieniem części świad-

życia Jagiełły, bowiem od 15 VII 1433 r. znany jest pierwszy wojewoda ruski (Jan Mężyk z Dąbrowy), zaś z 2 IV 1434 r. pochodzi pierwsza wzmianka o wojewodzie podolskim (Piotrze Odrowążu ze Sprowy)[115].

Polskie prawo, ustrój sądowy i hierarchię urzędniczą zaczęto wprowadzać na Rusi i Podolu prawdopodobnie po wydaniu przywileju krakowskiego 9 I 1433 r. (potwierdzającego przywilej jedlneński). Nowe województwo podolskie u swych początków było areną wojny ze Świdrygiełłą, co mogło opóźnić formowanie się hierarchii urzędniczej. Stosunkowo wcześnie, od 3 II 1436 r., pojawia się w źródłach wojski kamieniecki. Wydaje się to zrozumiałe z racji jego funkcji urzędowych zastępcy kasztelana do spraw wojskowych. Należy w konsekwencji założyć funkcjonowanie już wówczas urzędu kasztelana kamienieckiego, choć jego pierwszy dzierżyciel [Mikołaj] Biedrzych z Biedrzychowic odnotowywany jest dopiero od 11 X 1438 r. Nie wiadomo, czy polski ustrój sądowy wprowadzono na Podolu z opóźnieniem, bowiem księgi ziemskie kamienieckie z XV w. nie zachowały się. W województwie ruskim ustrój ten wprowadzono w ciągu 1435 (Lwów, Halicz, Sanok) lub 1436 r. (Przemyśl)[116]. Sąd ziemski kamieniecki funkcjonował na pewno w 1439 r. (już w 1437 r.?), zaś z 4 III 1436 r. pochodzi pierwsza wzmianka o podkomorzym (Januszu Kierdejowiczu z Orynina)[117].

W 1. połowie 1439 r. miały miejsce dwa ważne zbiorowe wystąpienia: szlachty ruskiej na zjeździe w Mościskach 14 kwietnia i podolskiej w Kamieńcu 23 czerwca. W wystawionych przy tej okazji dwu niemal identycznych aktach, odwołując się do postanowień jedlneńskich (z 1430 r.), zebrani ponowili uznanie dziedzictwa na tronie polskim jednego z dwóch synów Władysława Jagiełły. Oba dokumenty wiązać należałoby zapewne z wydarzeniami końca 1438 r.: ogłoszeniem pełnoletniości młodocianego króla Władysława Jagiellończyka na zjeździe generalnym w Piotrkowie i potwierdzeniem prze-

ków; ich herby zob. F. Piekosiński, *Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne* [w:] tegoż, *Studya, rozprawy i materiały z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego*, t. VII, Kraków 1907, nr 158–217, 596–693, 1229–1230); odpis XVI-wieczny: AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 52 nast.

[115] Jan Mężyk: M. Wilamowski, *Powstanie...*, s. 110; por. też V. A. Uljanicki, *Materialy dlja istorii vzaimnych otnošenij Rossii, Polši, Moldavii, Valachii i Turcii v XIV–XVI st.*, Moskva 1887, nr 32; K. Maleczyński, *Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783*, Lwów 1938, s. 82. W *Urz.Rus.*, nr 1231 błędna data początkowa jego urzędowania. Piotr Odrowąż: *Urz.Pod.*, nr 620.

[116] S. Kutrzeba, *Przywilej jedlneński*, s. 23 (nadbitka); tenże, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny" 42, 1901, s. 140 [212]; *AGZ* V, nr 54 (zestawienie edycji przywileju). Zob. też prace cytowane w przypisie 113. Wojski i kasztelan kamieniecki: *Urz.Pod.*, nr 189, 666.

[117] *Urz.Pod.*, nr 321, 388, 421, 476; *Bon.* VIII s. 5, X s. 17 (przy okazji tej samej transakcji podsędek Mikołaj Czarny wymieniany w 1439 i 1437 r., zaś data 1437 r. wydaje się wątpliwa; por. też *AGZ* XIII, nr 1138–1139). Na przełomie 1435/1436 r., na liście świadków aktu potwierdzenia pokoju brzeskiego z urzędników podolskich wymieniono tylko wojewodę Piotra Odrowąża i podkomorzego Janusza Kierdejowicza (*VL* I, s. 57–58 = *Weise* I, nr 181). Zob. też niżej o akcie z 23 VI 1439 r.

zeń przywilejów 16 XII 1438 r. Akt kamieniecki, znany tylko ze skróconych odpisów i regestów w inwentarzach Archiwum Koronnego, jest najwcześniejszym znanym samodzielnym zbiorowym wystąpieniem szlachty podolskiej, którego uczestnicy nie są anonimowi. Jan Zamoyski w swoich notatach heraldycznych i inwentarzu Archiwum Koronnego z lat ok. 1567–1569 odnotowuje 24 zachowane pieczęcie herbowe (jednak bez identyfikowania ich właścicieli) i wymienia 40 wystawców. Z uwagi na liczbę zachowanych wówczas pieczęci (i fakt, iż ich kolejność w wykazie Zamoyskiego często nie odpowiada pozycjom na liście wystawców), niemożliwe jest przyporządkowanie ich wszystkich określonym osobom. Wystawcami aktu kamienieckiego z 23 VI 1439 r. byli: biskup Paweł [z Bojańczyc] (przywiesił pieczęć z herbem Drużyna *cum imagine episcopi*), wojewoda Hryćko Kierdej [h. Kierdejowa], kasztelan kamieniecki Mikołaj Biedrzych z Biedrzychowiec [h. Świerczek], podkomorzy Janusz Kierdej z Orynina [h. Kierdejowa], starosta czerwonogrodzki Teodoryk z Buczacza [h. Awdaniec], podstoli Jan Kruszyna z Galowa [h. Mądrostki], chorąży Piechno z Wachniowców [i Świrczkowców, h. Świerczek], sędzia Mikołaj [Czarny] z Humieńców [i Babszyna, h. Świerczek], podczaszy Jurek ze Świrczkowców [h. Świerczek], podsędek Jan Pieczowicz z Boryskowców, Janusz z Zarwanicy, Jan i Piotr z Bahawicy, Borsz z Kociny [h. Starykoń], pisarz ziemski Domarat ze Śladkowa [h. Grzymała], Zygmunt z Nowosielec [i Jagielnicy, h. Dąbrowa], Mikołaj Podolec z Nowosielec, Paweł Szczukowski [h. Gryf], Michał Bryndza ze Zbunowa, Jan Pielgrzym z Podfilipia, Jan Słabosz z Poklęków [h. Wieniawa], Jan Kiemlicz ze Studzienicy [h. Rawicz], Szczedrzyk Kiemlicz [h. Rawicz], Piotr Imramowic z Sokołowców [i Karabczejowa, h. Ostoja], Piotr Ciołek, Jan Ciołek z Ciołkowców (*de Czolkowcze*), Jan Jaroszowski, Jan z Hanclowców (*de Hanclowcze*), Jan ze Stepanikowców, Olechno z Jarmolińców [h. Korczak], Iwaszko Pudło z Tyssułowców (*de Tesczilowcze*), Dawid Filipkowicz Andrzejkowicz, Danczul Szandrowicz z Wianowców (*de Wyanowcze*), Oleksy Masowicz z Kopestrzyna, Marcisz z Glinieńca (*de Hlinyenecz*), Jachno *de Schandrow*, Warcisław *de Danilkowycze*, Stanek *de Lobkowcze*, Hrynko Jaksmanowicz (*Jaszmanowycz*), Juszko Bykowicz i Piotr Ormianin (*Armenus*). Ponad połowy pieczęci nie udało się dopasować do wymienionych osób (z tych ocalały wizerunki harbów Dębno, Bogoria, Pobóg, Sulima, Awdaniec, Lubecz, Łodzia, Sas odm., *Ostrew sine cruce*), jednak na podstawie całego ich zbioru i imiennictwa wystawców dokumentu można odnotować przewagę szlachty polskiej w tej grupie, ale także wybitne stanowisko Kierdejów – przedstawicieli skatolicyzowanego bojarstwa ruskiego[118].

[118] Dokumenty z 14 IV 1439 (Mościska) i 23 VI 1439 r. (Kamieniec): Z. Spieralski, *Z dziejów Archiwum Koronnego*, s. 133–134 (o błędnym datowaniu w literaturze na 1430, 1433, 1434 r.), 136–137: równoległa edycja obu aktów z kopiarza Jana Łaskiego, w przypadku dokumentu mościskiego z listą

Dokument kamieniecki z 23 VI 1439 r. dostarcza pierwszych wzmianek o urzędach podstolego, chorążego, sędziego, podczaszego i pisarza ziemskiego, pozwala ustalić *terminus ad quem* pierwszej zmiany na urzędach sędziego i podsędka, przynosi pierwszą informację o Hryćku Kierdeju jako wojewodzie podolskim oraz jedyny pełny przekaz identyfikacyjny o Mikołaju Biedrzychu z Biedrzychowic, pierwszym kasztelanie kamienieckim. Spośród wystawców wymienionych bez żadnej godności, wielu w niedalekiej przyszłości miało sprawować urzędy na Podolu. Być może hierarchia podolska w 1439 r. nie obejmowała innych urzędów. Łowczych odnotowywano w źródłach od ok. 1455/1456 r., stolników – od 25 XI 1464 r., mieczników – od 14 XII 1470 r., zaś cześników (odrębnych od podczaszych) – dopiero od 20 IV 1523 r.[119]

Zwieńczeniem procesu przyjmowania prawa polskiego były przywileje Kazimierza Jagiellończyka w 1456 i 1457 r. Na zjeździe w Wiślicy król zagwarantował 22 X 1456 r., iż nie będzie podejmował decyzji w sprawach Rusi i Podola bez zgody panów z tych ziem, zobowiązał się podczas swych poby-

świadków i pominięciem imion innych wystawców (znanych z wpisu w inwentarzu Zamoyskich: AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 12–13, 64), zaś w przypadku dokumentu kamienieckiego – bez listy wystawców podolskich, których ten odpis nie wymienia, i z błędną notą wydawniczą określającą ich liczbę na 23 (podaną na podstawie pomyłkowej liczby pieczęci odnotowanej w inwentarzach Kromera z 1551 r. i Zamoyskiego); O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 154–155, 161–162 (omówienie błędnego datowania obu dokumentów w literaturze; por. też przypis 94 powyżej). O zjeździe piotrkowskim w grudniu 1438 r. por. J. Kurtyka, *Tęczyńscy*, s. 313–314. Regest dokumentu kamienieckiego z 23 VI 1439 r. wraz z wyliczeniem 40 wystawców w inwentarzu Archiwum Koronnego Jana Zamoyskiego: AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 931–932, 954; opis zachowanych 24 pieczęci: F. Piekosiński, *Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne*, s. 87–89 (edycja obu tekstów i ich analiza, zob. J. Kurtyka, *Z dziejów walki...*, w druku). W sprawie częstej niezgodności kolejności osób z wykazu wystawców i z zestawienia pieczęci w inwentarzu Zamoyskiego, por. edycję aktów hołdowniczych szlachty ruskiej z 1427 r. u O. Haleckiego, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 179–193, gdzie wydawca uwzględnia numery pieczęci z notat Zamoyskiego, wydanych przez F. Piekosińskiego, *op. cit.*, passim). Dokument kamieniecki w literaturze wspominany był ogólnikowo i z reguły z błędną datą, wymienieni zaś w nim przedstawiciele szlachty podolskiej pozostawali całkowicie nieznani.

[119] *Urz.Pod.*, nr 101, 137, 189, 237, 276, 321, 341, 421–422, 445, 476, 573, 622. Niestety, aktu kamienieckiego z 23 VI 1439 r. nie wykorzystano także w *Urz.Pod.*, co zmusza obecnie do dwóch korekt (obok oczywistych uściśleń chronologicznych). Zgodnie z domysłem K. Przybosia (*Urzędnicy województwa podolskiego*, nr 100, niezależnie od metodycznych i logicznych usterek jego wywodu), a wbrew *Urz.Pod.*, nr 101–102, w l. 1439–1458 chorążym podolskim była jedna osoba: Piotr (Piechno) Adamkowicz z Wachniowców (Wachniowiec) i Świrczkowców alias Świrczowców h. Świerczek – data i sposób odnotowania go w dokumencie kamienieckim (*Pyechno de Wachnowcze vexillifer*) rozstrzygają o tej identyfikacji. Z kolei wystąpienie 23 VI 1439 r. Mikołaja z Humieńca (Humieńców) jako sędziego i Jana Pieczowicza z Boryskowców jako podsędka (por. o nich *Urz.Pod.*, nr 421–422, 476; także powyżej przypis 117) alternatywnie dowodzi, iż: a) Mikołaj nie był nigdy podsędkiem i 28 IX 1439 r. (AGZ XIII, nr 1138, 1139) został tak nazwany pomyłkowo w księdze przemyskiej; lub b) Mikołaj przed 23 VI 1439 r. przeszedł z podsędkostwa na urząd sędziego (a zatem wzmianka w księdze przemyskiej o nim jako podsędku 28 IX 1439 r. również byłaby wynikiem pomyłki pisarza, lub tekst zapiski został wydany pod złą datą na skutek przemieszania składek księgi) – w tym przypadku nadal nieznana pozostawałaby osoba sędziego, przy którym przed 23 VI 1439 r. Mikołaj był podsędkiem.

tów poruczać rozsądzanie spraw w sądzie nadwornym wyłącznie sędziom i urzędnikom miejscowym, zaś rozsądzanie apelacji powierzać dostojnikom i sędziom z Rusi i Podola, zwolnił szlachtę miejscową od ceł za towary przewożone na własny użytek i ograniczył sądowe i publiczne uprawnienia starostów wobec chłopów w dobrach szlacheckich. Ziemie ruskie uzyskały także potwierdzenie przywilejów nieszawskich (z 1454 r.) w ich wersji małopolskiej. Postanowienia te uzupełniał przywilej piotrkowski z 5 XII 1457 r., wedle którego szlachta ziem lwowskiej, przemyskiej, chełmskiej, halickiej, sanockiej, śniatyńskiej i Podola nie mogła być pozywana do sądów ziemskich i sejmowych poza granice tych ziem, z racji ich zagrożenia najazdami tatarskimi[120].

Podziały administracyjne i starostwo kamienieckie po 1434 r.

Obszar Podola koronnego ustabilizował się ostatecznie po nadaniu prawa polskiego (1434 r.) i kapitulacji Świdrygiełły (1437 r.)[121]. Wedle współczesnych miał 100 mil ruskich długości i 80 szerokości[122]. Można go określić dzięki licznym zapisom i nadaniom królów Władysława Jagiellończyka (Warneńczyka) z lat 1434–1444 i Kazimierza Jagiellończyka z lat 1447–1453 (kiedy to toczył się wznowiony spór polsko-litewski o Podole). Miały one miejsce w okręgach (wołościach, zwanych z czasem powiatami): kamienieckim (w latach 1435–1453)[123], czerwonogrodzkim (1436–1464)[124], bakockim (1436–1443)[125], smotryckim (1436–1444)[126], skalskim (1440–1443)[127], chmielnickim (1443–1444)[128] i latyczowskim (1436–1473)[129]. Z 1436, 1440 i 1444 r. po-

[120] *Jus Polonicum*, ed. J. V. Bandtkie, Warszawa 1831, s. 292–293, 300–301 (1456 r.); *AGZ* V, nr 154 (1457 r.). Por. A. Prochaska, *Konfederacja lwowska 1464 roku*, „Kwartalnik Historyczny" 6, 1892, s. 745–746; S. Roman, *Przywileje nieszawskie*, Wrocław 1957, s. 120–121.

[121] *Epist.* I/1, nr 91–92 (Lwów 4 IX 1437); A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, s. 276–279; O. Halecki, *Ostatnie lata...*, s. 6–10.

[122] *Epist.* II, nr 221, s. 327 (mowa Mikołaja Kozłowskiego z 1434 r.).

[123] *ZDM* VIII, nr 2180–2490 (29 dokumentów z l. 1435–1444); *Mat.Gruś.*, nr 30, 39, 46–49; *AGZ* V, nr 82, 132; ib. VI, nr 93; *ŹDz.* V, s. 22–24; *Inv.*, s. 274; AGAD, Archiwum Zamoyskich, 32 s. 936–937.

[124] *ZDM* VIII, nr 2185–2495 (9 dokumentów z l. 1436–1444); *Mat.Gruś.*, nr 34, 45, 54; *AGZ* IV, nr 92; ib. VI, nr 20.

[125] *ZDM* VIII, nr 2188, 2215, 2291, 2305, 2323, 2357, 2419, 2448; *Mat.Gruś.*, nr 31, 37, 40; AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 934–935.

[126] *ZDM* VIII, nr 2190–2490 (15 dokumentów z l. 1436–1444); *Mat.Gruś.*, nr 32.

[127] *ZDM* VIII, nr 2245, 2269, 2305, 2322, 2384, 2466; AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 935.

[128] *ZDM* VIII, nr 2461; *Mat. Gruś.*, nr 42, por. 57 (1483 r.).

[129] *ZDM* VIII, nr 2192, 2201, 2241, 2251, 2362, 2490; *Mat.Gruś.*, nr 43, 56; AGAD, Archiwum Zamoyskich, 32 s. 937.

chodzą dokumenty królewskie dotyczące dóbr Piotra Odrowąża (wojewody podolskiego, następnie ruskiego), nadanych w 1404 r. Piortowi Szafrańcowi i położonych w okręgach kamienieckim, smotryckim, latyczowskim i jednej wsi w winnickim[130]. Ta ostatnia posiadłość była może enklawą (o ile została objęta w posiadanie), bowiem zamki Winnica i Bracław z okręgami na pewno pozostały przy Litwie[131]. Niejasne pozostają też okoliczności nadania przez Świdrygiełłę 2 IX 1437 r. w Ostrogu (na dwa dni przed lwowską kapitulacją) i 9 X 1437 r. w Kijowie wsi w powiecie latyczowskim i chmielnickim (Władowej Horki i Żórawki nad Bohem). Były to zapewne tereny zajęte wcześniej, które ok. 1438 r. musiał zwrócić – bowiem 13 I 1443 r. król Władysław Warneńczyk ponowił jego nadanie z 9 X 1437 r.[132] Okręgi latyczowski w latach 1436, 1439 i później, a chmielnicki w r. 1443 i później, na pewno pozostawały w dyspozycji króla polskiego[133]. Najdalszy południowy zasięg Podola koronnego wyznaczał w latach czterdziestych XV w. zamek Karaul (Karawul) nad Dniestrem, wraz z zamkami Czarnogrodem u ujścia Dniestru i Chadżybejowem (Chadżibejem) nad brzegiem Morza Czarnego nadany w 1442 r. w dożywocie kasztelanowi i staroście kamienieckiemu Teodorykowi z Buczacza[134]. Wybrzeże Morza Czarnego nie stało się jednak (o czym poniżej) rubieżą Podola i od 2. połowy XV w. południową granicą Podola koronnego była już rzeka Dniestr (jednocześnie graniczna z Mołdawią), wschodnią (z Podolem litewskim, a od 1566 r. z województwem bracławskim) – uchodząca do Dniestru Marachwa, zachodnia (z województwem ruskim) biegła w przybliżeniu wzdłuż dolnego biegu Strypy (od jej ujścia do Dniestru do okolic Jazłowca), następnie równoleżnikowo do Zbrucza i wzdłuż średniego biegu tej rzeki. Granica północna (z Wołyniem i Kijowszczyzną) podążała w przybliżeniu tzw. Czarnym Szlakiem tatarskim (wododziałem Słuczy i Bohu), po-

[130] *ZDM* VIII, nr 2192, 2251, 2490; *Mat.Gruš.*, nr 35.

[131] Zob. przypis 112 oraz *Gramoty velikich knjazej litovskich s 1390 po 1569 god*, izd. V. Antonovič, K. Kozlovskij, Kiev 1868, nr 4 (lepsza podstawa: Archiwum Państwowe w Krakowie, Zbiory Rusieckich, perg. 121): potwierdzenie w 1446 r. przez Świdrygiełłę aktu jego dzierżawcy bracławskiego Wasyla Sanguszkowicza z 1443 r., dotyczącego rozgraniczenia wsi powiatu bracławskiego m.in. od koronnego powiatu chmielnickiego (w sprawie daty zob. O. Halecki, *Ostatnie lata*, s. 292–293; por. też N. Molčanovskij, *Očerk...*, s. 153–159; V. D. Otamanovs'kij, *Vinnicja...*, s. 44, 117: błędnie 1428 i 1431 r.). W 1448 r. Kazimierz Jagiellończyk nadawał wieś w powiecie bracławskim – z pewnością jako wielki książę litewski a nie król polski (*AGZ* V, nr 126).

[132] *Rozov*, nr 74 (2 IX 1437 r.; w literaturze akt ten funkcjonuje też z datą 2 IX 1438 r., tak wydany w *Arch.Sang.* I, nr 36; *AJZR* I nr 20); *AGZ* X, nr 68 (9 X 1437), 80 (13 I 1443); *ŹDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 45 (1469 r.); *Mat.Gruš.*, nr 83. Zob. też O. Halecki, *Ostatnie lata...*, s. 8; tenże, *Dzieje Unii*, t. I, s. 326 (1438 r.).

[133] *ZDM* VIII, nr 2192, 2201, 2461.

[134] *ZDM* VIII, nr 2429; por. też M. Gruševs'kyj, *Barskoje starostvo*, s. 25; S. M. Kuczyński, *Sine Wody*, s. 177.

zostawiając po stronie podolskiej obszary wokół Międzyboża i Chmielnika na lewym brzegu Bohu[135].

Ostatnia próba zmiany przynależności terytorialnej Podola miała miejsce w pierwszym okresie rządów Kazimierza Jagiellończyka. Z września 1446 r. (datowany w Parczewie) zachował się litewski projekt nowej unii, przywracający granicę polsko-litewską z czasów Witolda. Wołyń i całe Podole miały należeć do Litwy *prout ab antiquo*. Projekt ten, zapewne uznany przez polskich posłów wysłanych w 1446 r. ze zjazdu parczewskiego do Brześcia w okresie ostatnich pertraktacji o warunkach przyjęcia korony polskiej przez Kazimierza (wówczas tylko wielkiego księcia litewskiego), został przez Polaków odrzucony najpóźniej na sejmie w 1451 r.[136] Jednocześnie Litwini spróbowali zająć Podole koronne, jednak w 1447 r. starosta Teodoryk Buczacki odbił zajęte przez nich zamki Międzyboż, Chmielnik i Karaul, za co popadł w niełaskę u króla[137]. Rozgorzały w latach 1447–1453 polityczny spór polsko-litewski nie doprowadził już do zmiany granic na Podolu[138].

Utworzone w 1433/1434 r. województwo podolskie obejmowało całe Podole koronne. W ciągu 2. połowy XV w. trwał proces ewolucji funkcjonujących na Podolu od XIV w. struktur administracyjnych opartych na zamkowych okręgach (wołościach, powiatach, łac. *districtus*): kamienieckim, czerwonogrodzkim, smotryckim, bakockim, skalskim, chmielnickim i latyczowskim (ujmowanym łącznie z dawniejszym międzybożskim)[139]. Po 1434 r. centra

---

[135] Zob. też M. Krikun, *Administrativno-teritorialnyj ustrij...*, s. 6–47 (tu też zestawienie źródeł z XVI–XVIII w.).

[136] *Epist.* III, nr 5; A. Lewicki, *Ze studiów archiwalnych. I. Wstąpienie na tron Kazimierza Jagiellończyka*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny" 20, 1887, s. 23–33; B. Ulanowski, *Projekt unii polsko-litewskiej z r. 1446*, [w:] Archiwum Komisji Prawniczej, VI, 1897/1926, s. 235–239.

[137] *Urz.Pod.*, nr 544; *Dł.Hist.* V, s. 38–39; por. O. Halecki, *Ostatnie lata...*, s. 85–86.

[138] Zob. o tym sporze A. Lewicki, *Ze studiów...*, s. 24–36 oraz K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 105–122; *Dł.Hist.* V, s. 47–49, 95–7, 135–137, 293–295, 628–629 (m.in. zarzut rezygnacji przez króla z Bracławszczyzny).

[139] Wołość (*volost'*) jako odpowiednik łacińskiego *districtus*: zob. np. *Puł.Osady*, s. 1026–1027; *ZDM* VI, nr 1700. W przywilejach Świdrygiełły z 1437 i 1446 (potwierdzenie aktu z 1443) r., dotyczących wsi *v letičeskom pověte* i granic *povetu braclavskogo* (*Rozov*, nr 74; *Gramoty velikich knjazej litovskich*, nr 4), termin powiat (*povet*) oznaczał, zgodnie z używanym na terenie Litwy znaczeniem (jednym z wielu), okręg administracyjno-sądowo-wojskowy podporządkowany hospodarskiemu namiestnikowi, a zatem był synonimem ruskiej wołości (por. S. Wysłouch, *Powiat w Statucie Litewskim 1529 r. oraz w Spisie wojska litewskiego 1528 r.*, Lwów 1931 (nadbitka z *Księgi pamiątkowej ku czci profesora Władysława Abrahama*, t. II, s. 255–261), s. 3–9; J. Bardach, *Powiat w Polsce późnośredniowiecznej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 19, 1967, z. 2, s. 146–147). W zależności od okresu i kontekstu źródłowego łaciński termin *districtus* oznaczał zatem tradycyjny administracyjny okręg zamkowy – wołość (*volost'*), uformowaną na jego bazie tenutę (starostwo), wreszcie powiat sądowy ziemski (przy czym liczba powiatów sądowych była mniejsza niż liczba wołości i tenut); zob. też niżej. Z kolei termin *powiat* mógł oznaczać zarówno okręg dawnej wołości, jak i okręg sądowy grodzki lub ziemski w sensie polskiego prawa ziemskiego. Niekiedy termin „powiat" zastępowany był przez synonimiczne okre-

większości tych okręgów stały się ośrodkami starostw (tenut). Jeśli ich dzierżyciele przejęli uprawnienia do zwierzchnictwa sądowego (w imieniu króla) nad liczną drobną szlachtą ruską na terenie okręgu (jeszcze w XVI w. zobowiązywaną do posług na rzecz zamku-centrum okręgu-wołości-powiatu), to z czasem stawały się one coraz bardziej symboliczne z uwagi na uruchomiony przywilejem jedlneńskim proces recepcji prawa polskiego (a więc stopniowe ujednolicanie pozycji różnych kategorii szlachty na Rusi) i uznanie przez konstytucje sejmowe z lat 1562, 1576 i 1588 lenn królewskich nadanych przed 1504 r. za dobra dziedziczne[140]. Jednocześnie na wielką skalę rozpoczął się proces dezintegracji okręgów-wołości jako centrów władzy w wyniku szeroko rozpowszechnionej praktyki udzielania przez królów nadań i zapisów dla szlachty na wsiach na ich obszarze. Mimo tych procesów świadomość terytorialności dawnych wołości, zwanych już z pewnością powiatami, trwała jeszcze w XVI w., obejmując szerszy obszar niż nowożytne starostwo (tenuta) o tej samej nazwie[141].

Główne ośrodki w połowie XV w. ukazuje zestawienie miast podolskich (*Civitates et oppida*) królewskich i prywatnych w Metryce Koronnej z 1453 r. (zapewne w związku z najazdem tatarskim w tym czasie). Z tych pierwszych wymienione zostały: Kamieniec, Smotrycz, Skała, Czerwonogród, *castrum Bakota* (a zatem przy tym zamku nie funkcjonowało miasto), Latyczów, Chmielnik, Olczydajów, Rów, Ołtuszków. Jedynie trzy ostatnie (należące do okręgu kamienieckiego) nie były starymi centrami administracyjnymi okręgów-wołości przed 1430 r.[142]

ślenie *territorium*, używane w 2. połowie XV i w XVI w. na określenie obszaru administracyjnego (dawnej wołości) wokół głównych zamków (por. np. *Katalog pergamentnich dokumentiv Central'nogo Deržavnogo Istoričnogo Archivu URSR y L'vovi 1233–1799*, pidg. O. A. Kupčins'kij, E. J. Ružic'kij, Kiîv 1972, nr 242 (akt sądu ziemskiego podolskiego z 1471 r.): dobra starosty czerwonogrodzkiego Michała z Buczacza w powiatach kamienieckim i czerwonogrodzkim określone jako leżące *in terra Podoliae, districtu Camenecensi territorioque Czerwonogrodensi*. O podziale Podola na powiaty (okręgi bazujące na dawnych wołościach) w XV–XVI w. zob. A. Jabłonowski, *Podole u schyłku wieku XV*, s. 532–535; M. Krikun, *Povitovij ustrij podil'skogo vojevodstva v XV–XVI st. Perspektivi džereloznavstva istoričnoî geografii Ukraîni* [w:] „Ukrain'skij archeografičnij ščoričnik", vyp. 1, Kiîv 1992, s. 157–178 i mapa po s. 384 (na s. 164–165 uwagi o terminologii źródeł w części zbieżne z powyższymi). W XVI w. powiat międzybożski został zapewne wchłonięty ostatecznie przez powiat latyczowski (M. Krikun, *op. cit.*, s. 169–170, za A. Jabłonowskim, *op.cit.*, s. 532–533).

[140] *Mat.Gruš.*, nr 88 (1539 r., zamek w Chmielniku); L. Białkowski, *Podole*, s. 208–209, nr 27 (1570 r., zamek w Skale); por. *ŹDz.* V, s. 25–35. Konstytucje sejmowe: *VL* II, s. 15, 152, 164, 263. Por. też A. Prochaska, *Lenna i maîstwa na Rusi i Podolu*, „Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny", 42 (17), 1902, s. 1–29.

[141] Z wielu przykładów por. *Mat.Gruš.*, nr 83 (1532 r., *districtus Chmielnicensis*); *Matricularum regni Poloniae summaria*, t. I–IV, V/1 wyd. T. Wierzbowski, t. V/2 wyd. J. Płocha, A. Rybarski, I. Sułkowska-Kurasiowa, Warszawa 1905–1919, 1961 [dalej: *MRPS*], t. IV, nr 1278, 2214, 13953 (powiaty: smotrycki 1511, latyczowski 1514, skalski 1524); zob. też M. Krikun, *Povitovij ustrij...*, s. 162–171.

[142] AGAD, Metryka Koronna [dalej: MK] 11, s. 20 = *MRPS* I, nr 192. Z miast prywatnych (*Oppida terrigenarum*) wymieniono: Szypowce, Jazłowiec, Seret, Czarnokozińce, Biedrzychowce, Sata-

Proces tworzenia się starostw (tenut) „na bazie" dotychczasowych okręgów-wołości zamkowych można obserwować od 1431 r. Jego pierwszymi beneficjentami byli panowie, którzy zajęli zamki podolskie po wygnaniu załóg litewskich w końcu 1430 r. Już 14 II 1431 r. jako starosta skalski wystąpił Janusz Kierdejowicz, późniejszy pierwszy podkomorzy kamieniecki, który do 1441 r. uzyskiwał jednocześnie zapisy na wsiach (co najmniej 150 grzywien) w okręgu skalskim[143]. Przed 1442 r. 300 grzywien na Skale uzyskał starosta podolski Piotr Polak, w 1447 r. starostą skalskim był Ścibor z Komorników, zaś w 1469 r. Wnuczkowie mieli zabezpieczone na dobrach skalskich co najmniej 900 grzywien. W XVI w. tenuty skalską i chmielnicką (tę do 1531 r.) dzierżyli Lanckorońscy[144]. Najpóźniej w 1436 r. starosta podolski i kasztelan kamieniecki Teodoryk z Buczacza przejął Czerwonogród z przyległościami. Jego potomkowie Buczaccy-Jazłowieccy dzierżyli tę tenutę do początku XVII w. W latach 1436–1464 Teodoryk i jego synowie uzyskali na Czerwonogrodzie *et districtu ipsius* zapisy królewskie na sumę ponad 2000 grzywien, prawo pobierania ospu i poradlnego od wszystkich kmieci na obszarze całego powiatu (1440 r.) i zgodę na objęcie części zastawionych wsi prawem dziedzicznym[145]. Oczywiście (podobnie jak w innych przypadkach relacji pomiędzy wołością a kształtującymi się tenutami) obszar tenuty czerwonogrodzkiej musiał być mniejszy niż dawnej wołości (zwanej już najpewniej powiatem), bowiem jednocześnie miały miejsce królewskie nadania i zapisy dla szlachty na innych wsiach tej wołości. W 1440 r. kasztelan kamieniecki [Mikołaj] Biedrzych z Biedrzychowiec uzyskał zapis 400 grzywien na zamku Smotrycz z przyległymi wsiami, zaś w latach 1438–1441 na wsiach okręgu (powiatu) smotryckiego dodatkowo co najmniej 300 grzywien[146]. Wreszcie w latach 1442–1443 król zapisał swemu dworzaninowi Krystynowi Szczukowskiemu 1500 grzywien na zamku Bakocie z 4 przyległymi wsiami, zaś przed 1469 r. zapis na

---

nów, Zinków, Czemierowce (Czemierzowce), Krzyków, Jagielnicę, ale i Międzybóż. Dla okresu późniejszego por. M. Gruševs'kyj, *Opis' podil's'kich zamkiv 1494 r.*, „Zapysky Naukovoho Tovarístva im. Ševčenka" 7, 1895, s. 1–18: poświadczenie przejęcia przez nowego starostę Stanisława z Chodcza zamków Skały 26 XI, Kamieńca 29 XI, Smotrycza 4 XII 1494 r. i miasta Latyczowa z przyległościami (to także uzupełnienie do *Urz.Pod.*, nr 553).

[143] *ZDM* VII, nr 2059 = *Mat.Gruš.*, nr 25: 1431 r.; *ZDM* VIII, nr 2269, 2322: zezwolenie na wzniesienie zamku we wsi Lechnowce w 1441 r.; por. *Urz.Pod.*, nr 388.

[144] *Urz.Pod.*, nr 543; *ŹDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 64; *AGZ* XIV, s. 233–234; *MRPS* IV, nr 2464; *SHGKr.* III, s. 429–430, 433; K. Chłapowski, *Starostowie w Małopolsce 1565–1668* [w:] *Społeczeństwo staropolskie*, t. 4, Warszawa 1986, s. 137, 145; S. Cynarski, *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia*, Warszawa 1996, s. 122–125. Zob. też A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*, cz. 1, Warszawa 1974, s. 231 (pozostali tenutariusze chmielniccy), 246.

[145] *ZDM* VIII, nr 2185, 2246, 2252, 2253, 2390, 2433; *Mat.Gruš.*, nr 34, 45, 54; *AGZ* IV, nr 92; *ŹDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 62–63; K. Chłapowski, *Starostowie...*, s. 137; *Bon.* II, s. 218–220.

[146] *ZDM* VIII, nr 2198, 2254, 2267, 2330. Smotrycz w 1448 r. uzyskał magdeburskie prawo miejskie od króla Kazimierza Jagiellończyka (*Akty o gorodach*, *AJZR* V/1, Kiev 1869, nr 3, s. 6–8).

Międzybożu uzyskał wojewoda podolski Michał Mużyło. Z 1453 r. pochodzi ponadto wzmianka o starostwach latyczowskim i międzybożskim[147].

Już w czerwcu 1431 r. zastawami objęte zostało również najważniejsze na Podolu starostwo kamienieckie, zwane też podolskim generalnym. Władysław Jagiełło zapisał wówczas staroście Teodorykowi z Buczacza (1431–1434) 400 grzywien na mieście Ołtuszków i przyległych wsiach w powiecie kamienieckim. Najbardziej spektakularne zapisy dla Buczackiego, wówczas już kasztelana kamienieckiego, miały miejsce 29 i 30 IX 1442 r. w Budzie, przy okazji ponownego obejmowania przezeń starostwa. Z racji zasług jego ojca i jego własnych przy obronie Rusi i Podola oraz z uwagi na koszty poniesione w czasie poselstw do Tatarów, od których wraz z posłem chana przybył do króla na Węgry, Władysław Jagiellończyk (Warneńczyk) 29 września nadał mu starostwo podolskie z Kamieńcem, miastem Latyczowem, wsią Rów, miastem Ołtuszkowem, obiema wsiami Olczydajów, zamkiem Chmielnikiem, zamkiem i miastem Skałą, zamkiem i miastem Bakotą oraz dobrami Międzybóż *cum toto districtu*, wraz z wsiami (szczegółowo wyliczonymi) przyległymi do tych ośrodków, zapisując mu na tych dobrach 700 grzywien oraz dodatkowo wypłacone za króla 1600 grzywien Dziersławowi Włostowskiemu (staroście kamienieckiemu w latach 1435–1437) i 400 grzywien Ściborowi z Komorników (staroście skalskiemu), a także 1300 grzywien *pro servitiis*, wreszcie 200 grzywien na służące podtrzymaniu przyjaźni coroczne upominki dla chana, przy czym po upływie trzech lat koszty owych upominków Teodoryk miał już pokrywać własnym sumptem. Dokument ten uważany jest za akt utworzenia starostwa generalnego podolskiego (O. Halecki), jednak wydaje się, iż jego postanowienia nie zostały w pełni zrealizowane – poza zasięgiem władzy Buczackiego pozostały bowiem zamki w Skale (jeszcze w 1447 r. starostą był tu Ścibor z Komorników), Bakocie (utrzymał się tu Krystyn Szczukowski), dobra rowskie (przejęte wkrótce przez Stogniewa z Szumska), a zapewne także Chmielnik i Międzybóż. Tytuł *capitaneus Podolie generalis* używany był już wcześniej. Prawdopodobnie Buczacki nie zdołał zebrać całej olbrzymiej sumy dla spłacenia wierzycieli królewskich, lub też ostatecznie większość wierzytelności dopisano mu do sum na tenucie czerwonogrodzkiej. Następnego dnia, 30 września, król z racji tychże samych zasług Teodoryka, określonego już jako *castellanus Camenecensis et terrarum Podoliae capitaneus generalis*, nadał mu w dożywocie zamki Karaul nad Dniestrem, Czarnogród u ujścia Dniestru do morza oraz Chadżibejów już nad wybrzeżu czarnomor-

[147] *ZDM* VIII, nr 2357, 2448 (= *Mat.Gruš.*, nr 37, 40); *ŹDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 54, 66; por. K. Pułaski, *Stare osady...*, s. 1031. Tenuta międzybożska w XVI w.: *MRPS* III, nr 2518; L. Białkowski, *Podole*, s. 178–179. 1453 r.: *Dł.Hist.* V, s. 133–134: starostowie latyczowski Jan Niemiec i międzybożski Maciejek.

skim. Nadanie to było następstwem porozumienia z Tatarami i należałoby je traktować zapewne jedynie jako próbę realizacji planu politycznego. Przekonują o tym charakterystyczne sformułowania, bowiem król zagwarantował Buczackiemu, iż jeśli uda mu się odbudować, ufortyfikować i zorganizować nadane tereny oraz przyłączyć je do Podola wraz z portem (w Chadżibejowie), wówczas po jego śmierci zostaną one wykupione od jego spadkobierców za 3000 grzywien, wraz z dodatkowym zwrotem poniesionych kosztów. Wreszcie 2 października król uzupełnił zapisy dla Buczackiego o 228 grzywien i 150 florenów, wydanych na dary dla chana i wodzów tatarskich[148].

Powolnej utracie znaczenia niektórych starych ośrodków od połowy XV w. (np. Bakoty, Smotrycza) i dezintegracji związanych z nimi powiatów towarzyszyło powstanie nowych: zinkowskiego w połowie XV w.[149] i starostwa barskiego w latach 1537–1538, obu wykrojonych na obszarze okręgów (powiatów) kamienieckiego, bakockiego i latyczowskiego. Starostwo barskie wyrosło z dóbr miasta Ołtuszków i wsi Rów, na których od 1443 r. miał zapis Stogniew Rej z Szumska, budowniczy zamku rowskiego, uprowadzony w jasyr w 1452 r. Od jego spadkobierców w 1456 r. dobra te wykupili Odrowążowie, których z kolei w latach 1537–1538 spłaciła królowa Bona, zakładając w 1540 r. na miejsce Rowu miasto Bar jako centrum nowego starostwa obejmującego grupę wykupionych i zagospodarowanych wsi należących wcześniej do powiatów kamienieckiego i latyczowskiego. W 1546 r. uzyskała dodatkowo zgodę króla na wzniesienie w Barze zamku. Odnotowywany od 1498 r. *districtus Rovensis* ma z pewnością późną metrykę (w połowie XV w. Rów i Ołtuszków wymieniane były w okręgu-powiecie kamienieckim) i pierwotnie ozna-

[148] AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 933 (6 VI 1431 Szczerzec), 935–936 (29 IX 1442 Buda, jest to pierwsza wzmianka o ponownym objęciu przez Teodoryka starostwa kamienieckiego, pominięta w *Urz.Pod.*, nr 544), 936 (2 X 1442 Buda); *ZDM* VIII, nr 2429 (30 IX 1442 Buda); por. C. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 163–164. Jako pierwszy tytułu *capitaneus Podoliae generalis* używał Dziersław z Włostowic (*Urz.Pod.*, nr 540), wcześniej zaś wymiennie posługiwano się tytułami *capitaneus Camenecensis* i *capitaneus Podoliae/Podoliensis*, używanymi i później (2. połowa XV – XVI w.) na przemian z tytułem *generalis* (*Urz.Pod.*, s. 114–132). Poselstwo Buczackiego do Tatarów w 1442 r. nie jest dostrzegane w literaturze. O sytuacji w północno-zachodniej części basenu Morza Czarnego w tym czasie por. B. Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcji i akcji antytureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Białogrodu (1484)*, Lwów 1930, s. 96–102; K. Górski, *Polskie posiadłości na Krymie*, „Sprawy Morskie i Kolonialne", t. V, 1938, z. 4, s. 37–52; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna*, s. 99–104.

[149] Jan Łaszcz starosta (tenutariusz) zinkowski znany jest z l. 1453–1455 (*Dł.Hist.* V, s. 133–134; *AGZ* XIV, s. 401, 404, 411, 431, 466). Funkcjonowanie powiatu zinkowskiego w połowie XV w. jest nieprawdopodobne, zaś tenuty zinkowskiej – wymaga dalszych badań (być może Łaszcz był dzierżawcą Odrowążów), natomiast w XVI w. rola Zinkowa z pewnością wzrosła. W 1454 r. Jan Łaszcz z Półwioska wystąpił bez tytułu na przywileju królewskim, zezwalającym mu na wykup Słobódki, Bielikowców i Bilaczki (Białaczki) w powiatach kamienieckim i latyczowskim (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 937). O upadku w XVI w. Bakoty, Smotrycza i Skały jako ośrodków powiatów zob. też M. Krikun, *Povitovij ustrij...*, s. 166, 169–170.

czał najpewniej zasięg tenuty rowskiej Odrowążów[150]. W lustracjach z lat 1564–1565, 1615–1616 i 1629 opisano trzy starostwa podolskie: kamienieckie (obejmujące także Latyczów i Smotrycz), barskie i chmielnickie, zaś w latach 1615–1616 i 1629 dodatkowo (istniejące od XV w.) czerwonogrodzkie i skalskie. Bakota przed 1530 r. została zdegradowana do roli wsi w powiecie i starostwie kamienieckim, podzielonej pomiędzy kilku dzierżawców[151].

Największą realną władzę miał na Podolu starosta kamieniecki, już przed 1430 r. zwany zamiennie podolskim (z racji nadzoru nad okręgami zamkowymi), po 1430 r. używający natomiast tytułu *capitaneus Camenecensis nec non Podolie generalis* lub jednego z członów tej tytulatury (rzadziej *Camenecensis*, często *Podolie generalis*). Starostwo kamienieckie było *cum iurisdictione* (grodowe), sędziowie grodzcey kamienieccy odnotowywani są już od 17 III 1440 r., podstarościowie zaś i burgrabiowie – od początku XVI w. W latach dwudziestych XVI w. pojawia się zwyczaj mianowania przez starostę zastępcy, zwanego później też szafarzem (*vicesgerens, dispensator*), który przez dłuższe okresy (1522, 1533–1535, 1542, 1554–1570) mógł zapewniać funkcjonowanie starostwa w czasie nieobecności starosty i niekiedy zostawał jego następcą (jeśli osiągnął odpowiednią pozycję społeczną)[152]. Z pewnością podstarości, sędzia grodzki i burgrabia (zgodnie z praktyką obowiązującą w Królestwie) byli mianowani przez starostę. Tryb wyłaniania vicesgerensa (szafarza) nie jest już tak pewny, bowiem w 1611 r. sejm zatwierdzał wybór przez sejmik kamieniecki Marcina Cieklińskiego na surogatora starosty[153]. Tytulatura *Podolie generalis* starosty kamienieckiego mogłaby wskazywać na jego nadzór nad innymi sądami grodzkimi na Podolu (jak w Wielkopolsce) lub pierwszeństwo przed innymi dzierżycielami starostw (także *cum iurisdictione*) na tym obszarze (jak w województwie ruskim). Wskazywałaby być może także na kompetencje sądowe starosty na obszarze całego Podola. Nie można wykluczać, iż na Podolu, analogicznie jak w sąsiednim województwie ruskim, najpóźniej w 1. połowie XVI w. miał miejsce proces upadku lub likwidacji innych poza

[150] *Dł.Hist.* V s. 112–113; *ZDM* VIII, nr 2446; *Inv.*, s. 274, 275; *Mat.Gruš.*, nr 88; *AJZR* VIII/1, nr 18 (= *Vitoldiana*, s. 206–207), 47, 48 (*districtus Rovensis*), 51–60 i passim; AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 939 (1546 r.); M. Gruševs'kyj, *Barskoje starostvo*,passim; A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia...*, s. 228–229; K. Chłapowski, *Starostowie...*, s. 136; por. też M. Krikun, *Povitovij ustrij...*, s. 168.

[151] *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VIII. *Ziemie ruskie: Wołyń i Podole*, opr. A. Jabłonowski, *ŹDz.* XIX, Warszawa 1889, s. według indeksu s.v.; *Lustracja dóbr królewskich województw ruskiego, podolskiego i bełskiego*, cz. I, wyd. K. Chłapowski, H. Żytkowicz, Warszawa 1992, s. 165–227.

[152] *ZDM* VIII, nr 2240, 2259; zob. *Urz.Pod.*, w uwagach do nr 543 i następnych. Pierwszym, znanym od 17 III 1440 r., sędzią grodzkim kamienieckim był Wojciech Szostek z Dzietrzychowic (*ZDM* VIII, nr 2240, 2259).

[153] *VL* III, s. 15.

Kamieńcem sądów grodzkich, zlokalizowanych od XV w. w ośrodkach starościńskich (centrach dawnych wołości)[154]. Istnienie takiego sądu poświadczone jest w Chmielniku: w kwietniu 1529 r. sąd ziemski kamieniecki odstąpił od rozpatrywania sprawy, gdy w imieniu starosty chmielnickiego (Przecława Lanckorońskiego) przedłożono dokumenty królewskie, wedle których ziemianie (z pewnością ruscy) zobowiązani do służb na rzecz zamku chmielnickiego mają stawać nie przed sądem ziemskim kamienieckim, lecz przed sądem grodzkim starosty w Chmielniku. Potwierdza to wpisany w 1532 r. do księgi ziemskiej kamienieckiej ekstrakt *ex actis Chmyelnicensibus* z 1 XI 1532 r. o podziale dóbr zeznanym przed sądem grodzkim chmielnickim przez wymienionych szlachciców powiatu chmielnickiego, co potwierdził podstarości chmielnicki[155]. Sąd grodzki chmielnicki był może reliktem dawnych sądów wojewody zamkowego dla szlachty ruskiej tego okręgu. Został zapewne zlikwidowany, brak o nim bowiem innych wiadomości, choć starostwo chmielnickie utrzymało się i było jednym z pięciu podolskich opisywanych w lustracjach w XVI i XVII w. Dopiero w 1581 r. decyzją sejmu ustanowiono drugi obok Kamieńca sąd grodzki w Latyczowie dla wschodniej części województwa, zastrzegając jednak, iż jurysdykcję ma tam sprawować starosta kamieniecki, w 1611 r. zaś rozgraniczono powiaty kamieniecki i latyczowski w celu terytorialnego rozdzielenia kompetencji obu sądów grodzkich[156].

Centrum sądowym i administracyjnym Podola był Kamieniec, od 1439 r. poświadczony źródłowo także jako miejsce odbywania sejmiku podolskiego[157]. Wyjątkowość pozycji starosty kamienieckiego opierała się, nie licząc

---

[154] Dla województwa ruskiego proces ten zarysowuje S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie*, s. 153–158 [225–230]; likwidacja grodów w Samborze, Gródku, Stryju, Kołomyi; por. też W. Margasz, *W sprawie sądownictwa czerwonoruskiego*, s. 195–205 (o pozycji starosty ruskiego przed 1435 r. i mniej dominującej, ograniczonej terytorialnie starosty generalnego ruskiego po 1435 r. wobec innych starostów na Rusi; tytuł *generalis* oznaczający pierwszeństwo a nie zwierzchność). M. Krikun, *Povitovij ustrij...*, s. 164, twierdzi, iż na Podolu zawsze istniał tylko jeden sąd grodzki – w Kamieńcu (por. też niżej).

[155] L. Białkowski, *Podole*, s. 185, nr 4 (1529 r.); *Mat.Gruš.*, nr 83 (1532 r.): *veniens ad presentiam officii nostri castrensis Chmyelnicensis nobiles districtus nostri Chmielnicensis, ... Philipus Kuryłowski eo tempore existens in loco vicecapitaneatus castri Chmyelnicensis*. Poza temat niniejszego artykułu wykracza niezwykle ważny dla całej Rusi koronnej i kryjący duże perspektywy badawcze problem ewolucji pozycji prawnej autochtonicznej szlachty ruskiej w XIV–XVI w. i wpływu, jaki na ten proces wywierały szeroko rozprzestrzeniające się od połowy XIV w. mechanizmy prawa lennego i polskiego prawa ziemskiego, równolegle do migracji na Ruś przedstawicieli obcego rycerstwa (głównie polskiego i śląskiego; por. też W. Hejnosz, *Ius Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*, Lwów 1928; A. Prochaska, *Lenna i państwa na Rusi i Podolu*, passim).

[156] *VL* II, s. 208; III, s. 15–16.

[157] Por. omówiony wyżej akt uznania przez szlachtę podolską sukcesji syna Jagiełły na tronie, wystawiony na zjeździe w Kamieńcu 23 VI 1439 r. (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 931–932, 954) oraz dokument wystawiony *in parlamento congregacionis generali* w Kamieńcu 2 I 1456 r. (*Arch.Sang.* I, nr 51).

jego funkcji policyjno-sądowych, na sięgającej 1375 r. ogólnopodolskiej tradycji jego urzędu, na jego kierowaniu lub współkierowaniu obroną potoczną od końca XV w., na historycznej roli zamku kamienieckiego jako fortecy kluczowej dla obrony południowo-wschodnich granic Królestwa[158]. Pozycja ta była też wzmacniana przez królów dodatkowymi uprawnieniami. W XV w. na mocy specjalnego przywileju Władysława Jagiellończyka (Warneńczyka) starosta kamieniecki miał prawo zastawiać królewszczyzny i wystawiać dokumenty w tej sprawie. Prerogatywa ta związana była z pewnością z rolą starosty kamienieckiego jako kierującego obroną województwa przed niemal corocznymi najazdami tatarskimi i dotyczyła całego Podola, z lat 1442–1456 zachowały się bowiem dokumenty starostów z zapisami różnych sum (zazwyczaj 50 grzywien) dla szlachty na dobrach królewskich w powiatach (okręgach) kamienieckim, chmielnickim i latyczowskim[159]. Mocna pozycja starosty mogła prowadzić do konfliktów ze szlachtą – w 1518 r. ich przyczyną było nadmierne cło i targowe egzekwowane od szlachty i jej poddanych w Kamieńcu, odprawianie wbrew statutom sądów grodzkich przez zastępców starosty i nadużycia urzędników starościńskich[160].

Podobnie jak w przypadku innych najważniejszych centrów politycznych państwa (np. Kraków, Sandomierz, Lwów) w XV i XVI w. zauważalne są zabiegi podejmowane przez monarchów i sejm celem nie dopuszczenia do narastania zapisów na Kamieńcu i starostwie kamienieckim oraz wynikające z nich akcje jego wykupu. W warunkach podolskich oznaczało to przede wszystkim wykupywanie starostwa kamienieckiego od potężnych Buczackich poprzez przenoszenie im zapisów na starostwo czerwonogrodzkie (lata 1436, 1464) lub ustanawianie przez sejm specjalnego podatku od szlachty podolskiej przeznaczonego na spłatę starosty (1463–1464). W efekcie, zwłaszcza w XV w., po okresach dzierżenia starostwa przez Buczackich (1430–1434, 1438, 1442–1464, 1482–1483, 1486–1492, 1540–1542) urząd przejmowali przed-

[158] O zamku kamienieckim: J. A. Rolle, *Zameczki podolskie*, t. II, s. 5–108; A. Jabłonowski, *Podole u schyłku wieku XV*, s. 330–333, 343–351; tenże, *Zamek kamieniecki u schyłku pierwszej połowy XVI wieku*, „Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny", t. III, Warszawa 1882, s. 11–30; E. Sěcinskij, *Gorod Kamenec-Podol'skij...*, pass.; M. Gruševs'kyj, *Opis' podil's'kich zamkiv 1494 r.*, s. 1–18; A. Prusiewicz, *Kamieniec Podolski – szkic historyczny*, Kijów 1915; E. Sicins'kij, *Oboronni zamki zachidn'ogo Podillja XIV–XVII st.*, s. 13–33; I. S. Vinokur, M. B. Petrov, *Istorična topografija kam'janec'-Podil's'kogo z najdavnišich časiv do kincija XVIII st.*, Chmel'nic'kij 1983. Zob. też przypis 2 powyżej.

[159] *ZDM* VIII, nr 2382; *Mat.Gruš.*, nr 41–43; *AGZ* V, nr 132; BCzart. rps 1725, s. 243; *Puł.Osady*, s. 467; M. Krikun, *Povitivij ustrij...*, s. 164. Por. też dokument z 19 VI 1444 r., którym Teodoryk z Buczacza kasztelan i starosta kamieniecki, wynagradzając zasługi obdarowanego na rzecz króla, zezwolił mu na lokowanie wsi na prawie niemieckim (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 936–937).

[160] *Mat.Gruš.*, nr 71.

stawiciele średniej szlachty związani z dworem (i z pewnością otrzymujący starostwo *ad fideles manus*) lub zbliżeni do dworu możnowładcy (Chodeccy, Odrowążowie), którym monarcha zezwalał na wykupienie starostwa[161].

Jeszcze w 2. połowie XV i w 1. połowie XVI w. położenie wsi określano na Podolu według starych okręgów-powiatów: kamienieckiego, smotryckiego, skalskiego, latyczowskiego, czerwonogrodzkiego i chmielnickiego. Około 1498 r. pojawia się powiat rowski, zaś rejestry poborowe z lat 1530 i 1542 zestawiają wsie według powiatów kamienieckiego, czerwonogrodzkiego, międzybożskiego, latyczowskiego, zinkowskiego (lub zinkowskiego i barskiego w 1542 r.) i chmielnickiego. Rejestry z lat 1565, 1569, 1578 i 1583 wymieniają dobra z całego Podola w porządku alfabetycznym[162]. Pojawienie się na przełomie XV i XVI w. oraz w 1. połowie XVI w. powiatów rowskiego (później barskiego) i zinkowskiego oraz zmiany obszaru innych powiatów było efektem upadku bądź utraty znaczenia Bakoty, Smotrycza, Skały i Międzyboża. Ten ostatni w XVI w. został ostatecznie zdominowany przez Latyczów, natomiast obszar powiatu międzybożskiego stał się częścią latyczowskiego. Powiat kamieniecki w XVI w. powiększył się o tereny dawnego powiatu skalskiego oraz części smotryckiego i bakockiego. Powiat zinkowski powstał głównie kosztem części smotryckiego, rowski zaś (po 1540 r. barski) wypełnił częściowo terytorialną pustkę po upadku Bakoty[163]. Brak jest dowodów na odprawianie roków sądu ziemskiego podolskiego (kamienieckiego) w tych powiatach w XV i XVI w., one same zaś genetycznie były związane z administracyjną tradycją ruskich okręgów-wołości (z czasem zanikającą), a nie z powiatem sądowym w sensie polskiego prawa ziemskiego. Układ rejestrów poborowych z 1530 i 1542 r. wskazuje, iż powiaty podolskie pełniły rolę okręgów podatkowych (prawdopodobnie od połowy XV w.), co większości z nich pozwoliło zapewne przedłużyć trwanie w tradycyjnym kształcie terytorialnym zbliżonym do dawnych wołości.

Sąd ziemski kamieniecki, funkcjonujący na pewno w 1439 r., obejmował swą jurysdykcją obszar całego województwa, co podkreślała też tytulatura sędziego, podsędka i pisarza (zamiennie *Camenecensis* lub *Podoliae*)[164]. Proces kształtowania się powiatów sądowych na Podolu dobiegł końca dopiero

---

[161] *ZDM* VIII, nr 2185; *Mat.Gruš.*, nr 54; *Dl.Hist.* V, s. 383–384; *ŹDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 62; *Urz.Pod.*, nr 538–553.

[162] *ŹDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 45–49, 53, 56, 64, 66 (1469 r.); *MRPS* IV, nr 1278, 2214, 13953; *Mat.Gruš.*, nr 54, 56–58, 61–63, 83; *ŹDz.* XIX, s. 159–176 (1530, 1542 r.), 182–307 (1565, 1583).

[163] M. K r i k u n, *Povitovij ustrij...*, s. 162–163, 168–172 i mapa po s. 384.

[164] *Urz. Pod*, nr 421 i s.v.

w XVII w. i był równoległy do stopniowego upadku części starych ośrodków administracyjnych lub przekształcenia się dawnych wołości-okręgów zamkowych w starostwa (tenuty). Dopiero w ciągu XVII w. ukształtowały się ostatecznie sądowe powiaty kamieniecki, latyczowski i czerwonogrodzki. W 1641 r. sejm ustanowił odrębne roki latyczowskie (sądu ziemskiego kamienieckiego) i ustalił na Uszycy granicę powiatów kamienieckiego i latyczowskiego[165]. Granicę powiatu czerwonogrodzkiego wyznaczał dolny bieg Zbrucza, zapewne dawna granica wołości czerwonogrodzkiej i kamienieckiej. Efektem tej ewolucji była też odrębna od kamienieckiej hierarchia urzędnicza latyczowska (od 1. połowy XVII w.) i czerwonogrodzka (szczątkowo od 1616 r., w pełni w XVIII w.).

Януш Куртика

ПОДІЛЛЯ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ І ЛИТВОЮ В XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XV СТ.

Мета розвідки – показати процес територіального формування Поділля в період його підпорядкування татарам, далі під владою Коріатовичів і після їх вигнання, висвітлити історію польсько-литовського суперництва за Поділля, еволюцію місцевої соціальної структури й чиновницької ієрархії, а також відтворити адміністративний устрій регіону в XIV–XV ст. Дуалістична модель правління Коріатовичів на Поділлі (завжди двох братів) достовірно засвідчена вже в 1366 р., а напевно – в 1374–1394 рр. З 1377 р. Коріатовичі були ленниками Угорщини, у 1394 р. їх вигнав князь Вітольд. Можна стверджувати, що адміністрація Поділля в період Коріатовичів була типовою для руських земель і спиралася на 10–11 замкових округів-волостей. Волості навколо замків Кам'янця, Смотрича, Бакоти, Скали, Червоногрода, Меджибожа (у XV ст. його місце посів Летичів), Хмільника (який у XV ст. мабуть перейняв функції від занепалого Божська), а також Брацлава і Вінниці, проіснували – вже як повіти – до кінця XV ст., а деякі з них стали основою адміністративних округів і в XVI ст. До 1394 р. чиновницька ієрархія спиралася на замкових воєвод, хоча близько 1375 р. здійснювалися спроби запровадити також посаду подільського старости, очевидно, на зразок старостинської організації в сусідній Львівській землі.

Тривалий поділ Поділля на Подністров'я і Побужжя був підтверджений у 1395 р. після надання краківському воєводі Спиткові з Мельштина в ленне володіння Подністров'я з Кам'янцем, Бакотою, Скалою, Смотричем і Червоногродом із забезпеченням йому на цих землях доходу в сумі 5000 гривень. Друга частина Поділля залишилася у володінні короля, який мабуть передав її як заставу або лен Вітольдові. Після смерті Спитка з Мельштина (1399) західне Поділля перейшло як лен у володіння Свидригайла (1400–1402), згодом ним управляли польські старости (1402–1411), врешті воно було передане в довічне користування великому

[165] *VL* IV, s. 17.

князеві литовському Вітольдові (1411–1430). У результаті війни зі Свидригайлом 1431–1437 рр. західне Поділля (з Кам'янцем, Бакотою, Смотричем, Скалою, Летичевом, Хмільником, Червоногродом) було об'єднане з Польською Короною, а східне (з Вінницею і Брацлавом) залишилося у складі Литви. Цей поділ виявився тривалим, попри польсько-литовські суперечки в середині XV ст., в яких обидві сторони покликалися на історичні аргументи. Розвиток культурних зв'язків західного Поділля (так само як інших земель Червоної Русі) з Польщею наперед визначило поширення на цю територію Сдлінського привілею (1430), запровадження польської адміністрації й утворення Подільського воєводства (1434), а також поширення на ці землі польського земського права (1434). Перед 1439 р. розпочав діяльність кам'янецький гродський суд, а в цьому ж 1439 р., Кам'янець вперше згадується у джерелах, як місце генерального з'їзду подільської шляхти. Зі зламу XV–XVI ст. стає помітним занепад значення деяких старих центрів, зокрема Бакоти, Смотрича і Меджибожа. З 1431 р. можна спостерігати також процес творення староств і держав (тенут) „на базі" колишніх замкових округів-волостей. Староства набували як застави, головним чином, можновладці, котрі зайняли подільські замки після вигнання з них литовських гарнізонів наприкінці 1430 р. Виділені наприкінці XV ст. Рівська (після 1540 р. Барська) та Зіньківська держави дали початок новим повітам, які виникли за рахунок Бакоцького повіту та частини Кам'янецького і Летичівського повітів. Кам'янецьке староство (*cum jurisdictione*) було найважливішим центром влади на Поділлі. Після 1430 р. кам'янецькі старости користувалися титулами *capitaneus Podolie* або *capitanes Camenecensis*. Гродська юрисдикція мабуть зберігалася якийсь час і в інших осередках, адже ще в першій половині XVI ст., джерела засвідчують діяльність гродських хмільницьких судів. Після 1581 р. гродські суди, підпорядковані кам'янецькому старості, функціонували тільки в Кам'янці і Летичеві. З 1641 р. в Летичеві почали проводитися виїзні сесії кам'янецького земського суду.